

**T.C.
BARTIN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI**

İSLAMİYET ÖNCESİ TÜRK DESTANLARINDA KADIN TİPİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**HAZIRLAYAN
ENNUR BİLECAN**

**DANIŞMAN
YRD. DOÇ. DR. ŞERİFE SEHER EROL ÇALIŞKAN**

BARTIN-2017

T.C.
BARTIN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI

İSLAMİYET ÖNCESİ TÜRK DESTANLARINDA KADIN TİPİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

HAZIRLAYAN
Ennur BİLECAN

DANIŞMAN
Yrd. Doç. Dr. Şerife Seher EROL ÇALIŞKAN

“Bu tez 09/06/2017 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından Oy birliği / Oy çokluğu ile kabul edilmiştir.”

JÜRİÜYESİ	İMZA
Yrd. Doç. Dr. Şerife Seher EROL ÇALIŞKAN	
Yrd. Doç. Dr. Berna AYZAZ	
Yrd. Doç. Dr. İbrahim GÜMÜŞ	

KABUL VE ONAY

Ennur BİLECAN tarafından hazırlanan “İslamiyet Öncesi Türk Destanlarında Kadın Tipi” adlı bu çalışma, 09/06/2017 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oy birliği ile başarılı bulunarak jürimiz tarafından Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan : Yrd. Doç. Dr. Berna AYZAZ

Üye : Yrd. Doç. Dr. Şerife Seher EROL ÇALIŞKAN

Üye : Yrd. Doç. Dr. İbrahim GÜMÜŞ

Bu tezin kabulü Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulu'nun .../.../.... tarih ve ... sayılı kararıyla onaylanmıştır.

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü

BEYANNAME

Bartın Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü tez yazım kılavuzuna göre Yrd. Doç. Dr. Şerife Seher EROL ÇALIŞKAN danışmanlığında hazırlamış olduğum “İslamiyet Öncesi Türk Destanlarında Kadın Tipi” adlı yüksek lisans tezimin bilimsel etik değerlere ve kurallara uygun, özgün bir çalışma olduğunu, aksinin tespit edilmesi halinde her türlü yasal yaptırımını kabul edeceğimi beyan ederim.

09/06/2017

Ennur BİLECAN

ÖN SÖZ

Çağlar boyunca toplumların bir ferdi olan kadınlar, gerek farklı yaratılış özellikleri ile gerekse toplum içindeki konumları ve misyonları ile her daim dikkat çekmişlerdir. Dönemden döneme, toplumdaki konumları bazen yükseltilmişler, bazen de aşağı sayılmışlardır, ezilmişlerdir. Fakat her daim toplumun olmazsa olmaz taşı olmuşlardır. Kadınlar tarih boyunca üretkenliği, doğurganlığı nedeniyle yaşamın sürekliliğini sağlamış ve ister değeri bilinsin, el üstünde tutulsun; ister aşağı sayılıp, hor görülsün toplumların temelini oluşturmuşlardır. Toplumun bu vazgeçilmez temel varlığı, edebiyatın da temelini teşkil etmiştir. Her çeşit edebi yaratıda kadınlar çeşitli yönleri ile ele alınmışlardır. Roman, öykü, şiir, tiyatro, destan gibi birçok edebiyat ürününde kadınlar her çağ ve her toplumda önemli temsil konusu olmuştur.

Biz bu çalışmamızda kadın konusunu Türk destanları çerçevesinde değerlendireceğimiz için destanlardaki kadın tipi özellikleri, kadına dair her özellik bizi ilgilendirmektedir. Türk milletinin karakterini, değişmez milli özelliklerini tanımamız açısından da destanlar önemli hazinelerimizdir ve değerleri saymakla bitmeyecek boyutlardadır.

Destanlar sadece bir edebiyat ürünü değildir, tarihten doğmuş, milletin millet olma yolundaki her türlü çabasından izler taşıyan, milleti millet yapan değerlerin vücut bulmuş biçimi ve günümüzde şanlı tarihimizi taşıyan birer aynadırlar. Bu sebeptendir ki eski Türk kadınına tanıtırken tarihin en güzel kaynakları olan destanlardan faydalandık ve kadın tipinin özelliklerini destanlardan yola çıkarak tanıtmaya çalıştık.

Destanlar açısından çok zengin bir külliyata sahip olmamız sebebiyle de çalışmamızı İslamiyet'ten önceki Türk destanları ile sınırlandırdık. Tez konusu olarak seçtiğimiz “İslamiyet Öncesi Türk Destanlarında Kadın Tipi” konusunu İslami döneme kadar ki süreç içinde Türk toplumunda kadının yerini sosyal, siyasal, hukuki, ekonomik, dini açılardan ve kadının giyim kuşam adetlerinden yeme içme gelenekleri de dahil olmak üzere birçok konu başlığında değerlendirdik. Çalışmamızda kadının aile ve toplum içindeki yerini, konumunu, değerini kültür tarihimizin ana kaynaklarını, eserlerini esas alarak değerlendirip konuya destanlar bazında fakat kültür tarihimizin derinliğinde geniş bir bakış açısıyla yaklaşım değerlendirmeyi amaçladık.

Çalışmamızda konu seçimi, kaynak ve tetkiklerin tespit edilmesi hususlarında yol gösteren saygı değer hocam Yrd. Doç. Dr. Şerife Seher EROL ÇALIŞKAN'a teşekkürlerimi

sunarım. Tez çalışmalarım sırasında maddi manevi desteklerini esirgemeyen çok kıymetli aileme de teşekkür ederim.

09/06/2017
Ennur BİLECAN

ÖZET

Yüksek Lisans Tezi

İslamiyet Öncesi Türk Destanlarında Kadın Tipi

Ennur BİLECAN

Bartın Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı

Tez Danışmanı: Yrd. Doç. Dr. Şerife Seher EROL ÇALIŞKAN

Bartın-2017

Yaşamın varoluşundan günümüze kadar geçen süreç içinde kadın, her açıdan hayatın sürekliliğini sağlayan yaşama değer katan bir yapı taşı olmuştur. Kadının olmadığı yerde yaşamın devamlılığından bahsetmek imkânsızdır. Ve kadın doğurganlığı, yaratıcılığı sebebiyle de tabiatla eş görülmüştür.

Biz bu çalışmamızda “İslamiyet Öncesi Türk Destanlarında Kadın Tipi” konusunu işlerken tarihi kaynaklardan faydalanarak öncelikle İslamiyet'ten önceki Türk destanları ile ilgili bilgi vermeye çalıştık. Akabinde eski Türk kültüründe kadının yerini, önemini yine tarihi kaynaklar, tetkikler ışığında açıkladık. İslamiyet'ten önceki dönemde Türk toplumunda kadının ne kadar yüce bir konuma sahip olduğunu gördük. Ayrıca Türk toplumunun köklü tarihine kültürüne ışık tutan destanlar çerçevesinde eski Türk kadınının sosyal, siyasal, ekonomik, dini hayatta yerini, değerini, misyonunu destan metinleri ve tarihi kaynaklar eşliğinde inceleyip analiz ettik.

İslamiyet öncesi Türk toplumunda, kültüründe kadının kız evlat, eş ve anne olarak son derece saygın bir mertebede olması dikkat çeken bir özelliktir. Kadının aile dışında sosyal hayatın içinde de aktif olması, özgür olması ve büyük değer görmesi dikkat çeken başka bir husustur. Eski Türklerde kadın siyasi ve ekonomik hayatın içinde de en az erkekler kadar kendine yer bulmuş, sözünü dinletmiş, hükmünü geçirmiştir. Hatta devlet meseleleri kadının katılımı olmadan geçersiz kabul edilmiştir. Sosyal hayatın içinde ise kadın her

daim güzelliği, bakımı, giyim-kuşanı, zarafeti ile dikkat çekmiş ve başka milletlere de örnek teşkil etmiştir. Eski Türk kadınının oluşturduğu öncü tarz, çağdaşı diğer milletlerde dahi bir Türk modası oluşmasına sebep olmuştur. O dönem kadınının hukuki haklar söz konusu olduğunda da nasıl çağının ötesinde hak ve yetkilere sahip olduğunu görmekteyiz. Ekonomik hayatta en az erkekler kadar aktif ve üretici olan kadının, dini hayatta da doğurganlığı sebebiyle kutsallaştırıldığını görmekteyiz.

Eski Türk toplumunda kadının ne kadar yüceltildiğini, hayatın bütün aşamalarında nasıl değerli olduğunu tüm bu araştırmalardan anlamaktayız.

Anahtar Kelimeler: İslamiyet Öncesi, Türk Kültürü, Destan, Kadın.

ABSTRACT

M.Sc.Thesis

The Type of Women in Pre-Islamic Turkish Epics

Ennur BİLECAN

Bartın University

Institute of Social Sciences

Department of Turkish Language and Literature

Thesis Adviser: Asst. Prof. Dr. Şerife Seher EROL ÇALIŞKAN

Bartın 2017

Within the process from the beginning of life to the present day, the woman has become a building stone that adds value to life that provides the continuity of life in each respect. It is impossible to talk about the continuity of life where there is no woman. And woman has been seen synonymous with nature for the reason of her fertility,creativity.

In this study, we tried to give information about the previous Turkish epics from Islam primarily by taking advantage of the historical sources of "The Type of Women in Pre-Islamic Turkish Epics". Then we explained the place of the woman and her significance in the old Turkish culture in the light of historical sources and examinations. We have seen how high statue a woman has in Turkish society in the period before Islam. We also analyzed the place, value of the ancient Turkish woman in social, political, economic and religious life in the context of epics that she'd light on the deeply rooted history of the Turkish society by studying epic text sand historical sources.

Inthepre-IslamicTurkish society and culture, it is a remarkable feature that the woman in her culture is in a very respectable place as a daughter, wife and mother. It is another remarkable matter that the woman is active in the social life outside the family, is free and sees great value. In ancient Turks, women have found their place in the political and economic life as much as men, have influenced with their speech and passed judgment. In fact, state affairs have been deemed invalid without the involvement of women. Within the

social life, woman has always attracted attention with her beauty, care, clothing elegance and delicacy and has set a model for other nations. The pioneering style of the old Turkish woman has led to the formation of a Turkish fashion even in contemporary nations. At that time, we see how women have rights and authorities beyond the age of law when it comes to legal rights. In economic life, we see that the woman who is as active and productive as men is hallowed in religious life because of her fertility.

We understand from all these studies how exalted a woman is in the old Turkish society, how valuable she is in all stages of life.

Keywords: Pre-Islamic, Turkish Culture, Epic, Woman.

İÇİNDEKİLER

Sayfa

KABUL VE ONAY	ii
BEYANNAME.....	iii
ÖN SÖZ.....	iv
ÖZET	vi
ABSTRACT	viii
İÇİNDEKİLER.....	x
KISALTMALAR	xii
GİRİŞ.....	1
BÖLÜM 1	3
TÜRK EDEBİYATI'NDA DESTAN VE İSLAMİYET'TEN ÖNCEKİ TÜRK DESTANLARI	3
BÖLÜM 2.....	20
İSLAMİYET'TEN ÖNCEKİ TÜRK KÜLTÜRÜNDE KADIN	20
BÖLÜM 3.....	37
İNCELEME	37
3.1. Sosyal Hayatta Kadın Tipi	37
3.1.1.Evlilik Hayatında Kadın	37
3.1.2.Aile Hayatında-Akrabalık İlişkilerinde Kadın ve Kadının Hukuki Hakları	50
3.1.3. Fiziksel Özellikler, Giyim ve Süslenme Geleneğinde Kadın	63
3.2. İktisadi Hayatta Kadın Tipi.....	73
3.2.1. Sanat ve Zanaat Anlayışında Kadın.....	73
3.2.2. Yeme-İçme-Beslenme Geleneğinde Kadın	79
3.2.3. Tarım-Hayvancılık Hayatı ve Ticari Hayatta Kadın.....	86
3.3. Siyasi ve İdari Hayatta Kadın Tipi.....	92
3.3.1. Devlet Yönetiminde Kadın	92
3.3.2. Savaş ve Kahramanlıkta Kadın.....	99
3.3.3. Alp Kadın Tipi.....	104
3.4. Dini, Ahlaki ve Felsefi Hayatta Kadın Tipi	108
3.4.1. Düşünce ve Ahlak Anlayışında Kadın.....	108
3.4.2. Eski Türk İnancı ve Şamanizm'de Kadın.....	119
3.4.3. Kutsallık ve Olağanüstülükte Kadın.....	133
3.4.4. Bilge Tipi Kadın	145

BÖLÜM 4.....	149
SONUÇ.....	149
KAYNAKLAR.....	151
ÖZGEÇMİŞ.....	157

KISALTMALAR

- C. : Cilt
Çev. : Çeviren
Haz. : Hazırlayan
M.E.B : Milli Eğitim Bakanlığı
s. : Sayfa
S. : Sayı
TTK. : Türk Tarih Kurumu
TDK. : Türk Dil Kurumu

GİRİŞ

Kadınlar farklı yaratılış özellikleriyle yaşamın kaynağı gibi görünmüşler her dönemde ilgi odağı olmuşlardır fakat dönemden döneme, kültürden kültüre kadının toplum içerisindeki yeri, önemi, saygınlığı farklılık göstermiştir. Bazı toplumlarda yüceltilmişler baş tacı edilmişler, bazı toplumlarda ise hor görülüp aşağılanmışlardır. Eski Türkler ise kadınların yüceltilip baş tacı edildiği, saygı gördüğü, erkek ile her alanda eşit kabul edildiği bir kültür zeminine, yaşam şekline ve inanç sistemine sahipti.

Tez konumuz dolayısıyla kadının İslamiyet'ten önceki dönem Türklerin yaşayış biçimlerinde destanlardan da faydalanarak her yönleri ile ele almaya çalıştık. İslami döneme kadarki süreçte kadının çocukluktan anneliğe, akraba ilişkilerine, ailedeki yerine, her türlü sosyal hayatta, ekonomik ve siyasi yapılarda, inanç hayatındaki yerini, konumunu ve toplum tarafından algılanışını değerlendirdik.

Eski Türklerde kadına çok önemli bir yer ve değer atfedilmiştir. Hakanlar dahi her işlerinde hatuna danışıp hatunun fikrini almayı bir düstur haline getirmişlerdir. Eski Türklerde kadınlar erkeklerden çekinmeyen, erkeklerle savaşa, ava giden, at binen kahraman kadınlar ve kızlardır. Kadın daima kahramanın yanında ve ona destekçidir. Her işte kadın ile erkek yan yanadır. Eski Türklerde kadın erkek ayrımı yapılmaz, kadın erkeğin her durumda tamamlayıcısı olarak kabul edilir ve kadın erkeğin yaptığı her işi yapabilir. Çünkü eski Türklerde kadının sosyal statüsü çok yüksektir. Hatta eski Türklerde kadın kutsal kabul edilmiş ona saygısızlık edilmesi, onun aşağı görülmesi hiçbir zaman mümkün olmamıştır. Tarihi kaynaklar ve destan metinleri ışığında bu durumu görebilmekteyiz.

Çalışmamızın birinci bölümünde Türk edebiyatında destan ve İslamiyet'ten önceki Türk destanları hakkında bilgi vererek destanların Türk tarihi ve kültüründeki yeri, anlamı hakkında açıklama yaptık.

Tezimizin ikinci bölümünde İslamiyet öncesi Türk kültüründe kadının yeri ve önemi hakkında bilgi vererek kadının eski Türkler için nasıl bir anlam ifade ettiği ile ilgili gerek sosyal, ekonomik, dini gerekse siyasi hayatta kadının misyonunu detaylı bir şekilde açıkladık.

Tezimizin üçüncü bölümünde ise "İnceleme" başlığı altında kadın tipini, sosyal hayatta, iktisadi hayatta, siyasi ve idari hayatta; dini, ahlaki ve felsefi hayatta olmak üzere

dört ana başlıkta inceleyerek detaylı bir şekilde açıkladık. İslamiyet'ten önceki dönemde Türklerde kadının birçok özelliğinin yanı sıra iki temel özelliği olduğunu görmekteyiz: Analık ve kahramanlık. Güzelliği, bakımı, giyim tarzı ve yiğitliği ile de tanınan Türk kadınının ahlaki temizliği de tüm serbestliğine rağmen her zaman ön planda olmuştur her alanda erkekle eşit yan yana olan kadın ahlaki anlamda da kendini yüce bir yere koymayı başarmıştır.

Konumuz itibariyle “İslamiyet Öncesi Türk Destanlarında Kadın Tipi” konusu bu alanda yapılan çalışmalardan sadece biridir. Konumuzun amacı; İslamiyet'ten önceki dönemde Türk toplumunda, kültüründe kadına verilen değeri kadın tiplerini inceleyerek destanlar çerçevesinde, destan metinlerinden de faydalanarak ortaya koymaktır, bu bağlamda kadının toplumdaki yeri, önemi ve değerini; sosyal, iktisadi, siyasi hayattan dini hayata kadar uzanan süreçte ayrı ayrı değerlendirerek Türk kültür ve adetlerinde kadına verilen değeri kaynaklar ışığında belirleyip ilim dünyasına sunmaktır.

BÖLÜM I

TÜRK EDEBİYATIN'DA DESTAN VE İSLAMİYET'TEN ÖNCEKİ TÜRK DESTANLARI

Destanlar ulusların savaş ve kahramanlık hikâyelerinin toplamıdır. Destanları zengin ve çeşitli olan milletlerin tarihi ve yaşanmışlıkları da o ölçüde zengindir. Bu açıdan bakıldığında Türklerin tarihleri de destan metinleri açısından oldukça kalabalıktır. Ve destanlar milletlerin yaşanmışlıklarından büyük izler taşıması sebebiyle milletlerin tarihlerine büyük ölçüde ışık tutmaktadırlar.

Destanlar, milletlerin din, fazilet ve milli kahramanlık maceralarının manzum hikâyeleridir.

Bu maceralar milletlerin tarihten önceki devirlerinde veya tarihlerinin kuruluşu asırlarında başlar; bazen tarih boyunca devam eder. Kahramanları arasında: Tanrılar, Tanrıçalar, gün ışığından, su köpüğünden yaratılmış; bir Bozkurt'un çocuğu olmuş veya ağaç karnında doğmuş, mukaddes insanlar bulunan bu destanlar; ilk bakışta ilk insanların hayal alemini tanıtan masallar gibi görünür. Ancak derin görenler bu masalların yapılarında, milletleri, faziletleri, fikir ve sanatları meydana getiren büyük medeniyet mimarisinin temel taşlarını bulurlar; insanlık tarihinin nasıl başlayıp nasıl geliştiğini bir masal atmosferi içinde öğrenirler.¹

Türk milletinin tarih sahnesine çıktığı günden beri başından acı tatlı birçok hadise geçmiştir. Ve Türkler, dünyanın en eski halklarından birisi olması sebebiyle sahip olduğu destanlar bakımından son derece şanslıdır. Elbette geçmişte cereyan eden bir olayı destan sınıfına sokmak mümkün değildir. Bunun için bazı özel şartların olması gerekir. Bunlar yerine gelmişse, destan olarak değerlendirilir ve tarihi hadiseler yazılırken bunlardan yararlanılır.²

Destan kelimesinin aslı Farsça “dâstan”dır. Türk söyleyişi bu kelimeyi destan sesi ile Türkçeleştirmiş ve çeşitli manalarda kullanmıştır.³ Destan sözcüğü aynı zamanda milli nazım şekillerinden birinin adıdır. Ayrıca Fransızların “Epopée” sözcüğüyle kastettikleri anlamı da Türkçe’de “Destan” olarak ifade edilmektedir. Bu anlamda destan, tarihi

¹ Nihat Sami Banarlı, **Resimli Türk Edebiyatı Tarihi**, Milli Eğitim Basımevi , İstanbul 2001, cilt: 1, s. 1.

² Saadettin Gömeç, **Türk Destanlarına Giriş**, Akçağ Yayınları, Ankara 2009, s. 9.

³ Nihat Sami Banarlı, **Resimli Türk Edebiyatı Tarihi**, Milli Eğitim Basımevi , İstanbul 2001, cilt: 1, s. 1.

kahramanlar veya kahramanlık maceraları için terennüm edilen manzumeler anlamına gelmektedir. Destan ifadesi yine Fransızca “Légende”⁴ karşılığı olarak kullanılmaktadır. Bu anlama göre destan, bir milletin tarihten evvel veya tarihin teşekkülü sıralarında vücut bulmuş efsanelerinden ve bu efsanelerin kahramanlarından bahseden dini-efsanevi manzumeler demektir.⁵

Destanlar, gerek tarih gerek fikir ve sanat bakımından büyük değer taşırlar; tarihi aydınlatır, fikir ve sanat hayatına kaynak olurlar. Tarih bakımından destanların kıymeti şuradadır ki, bazı milletlerin millet haline gelmeleri tarihin çok eski çağlarında olmuştur. Bunların hayatı, tarihten önceki zamanlara uzanır. Böyle milletlerin tarihlerinin başlangıcını bulmak ekseriya mümkün değildir. Destanlar, tarihleri bu ölçüde eskilere uzanan milletlerin ilk çağlarını bize birtakım mitolojik menkıbeler halinde anlatırlar. Bunlar gerçek olmasalar hatta gerçeğe uymasalar bile, milletlerin kendi milli mazileri hakkında neler bilip neler düşündüklerini haber vermek bakımından ehemmiyetlidirler.⁶

Bununla beraber destan tarih demek değildir. Destan, kökü tarihe dayanan, ilhamını tarihten alan bir halk edebiyatı verimidir. Destanlar, halk şairleri, saz şairleri tarafından, sazlarla birlikte söylenir bir sözlü edebiyat verimidir ki, umumiyetle aydınlar tarafından yazılan tarihler yanında ve tarihi olaylar karşısında halk kültürlerinin duygu ve düşüncelerini aks ettirirler. Bir başka söyleyişle destanlar, halk gözüyle görülen, halk ruhuyla duyulan ve halk hayalinde masallaştırılan tarihlerdir. Bazı milletler, milli mizaçları icabı, destanlarında tarih gerçeklerinden uzaklaşmaz ve halk dili ile söylenmiş birer tarih gibi, destanları tarihe uyan bir ifade ile söylerler. Türk milletinin destanlarında bu vasıflar üstündür. Böyle destanların tarihe yardımı tarihi aydınlatması daha kuvvetli olur.⁷

Destanların tüm bu yönleri sebebi ile milletlerin düşünce, sanat hayatı ve sosyal, politik, ekonomik hayatlarına kaynak olmaları dolayısıyla çağdaş hayata ışık tutmaları tarihi, edebi, sosyolojik boyutları ile büyük önem taşımaktadır.

Destanlar, ulusların milli birlik duygusunu uyandırmak; ulusunu kendi içinde birleştirip bütünleştirmek, yaşatmak anlamında büyük güç unsurları olmaktadır.

⁴ Almanların Brockhaus adlı büyük ansiklopedisinde “Tarihte adı geçmeyen, artık unutulmuş büyük kahramanlara ait efsaneler, mitolojinin kadrosuna girer.” denmektedir. Gardner’e göre mitoloji, “Tabiat varlıkları ile olaylarına, kişilik verme suretiyle anlatma şeklidir.” Tarihte yaşadıklarını bildiğimiz kişilere ait efsaneler ise destan, yani Legende’dir. Bakınız, Bahaettin Ögel, **Türk Mitolojisi, Kaynakları ve Açıklamaları ile Destanlar**, cilt: 1, Ankara 2003, s. 5.

⁵ Hıfzı Tevfik Gönensay-Nihat Sami Banarlı, **Türk Edebiyatı Tarihi**, İstanbul 1943, cilt: 1, s. 22-23.

⁶ Nihat Sami Banarlı, **Resimli Türk Edebiyatı Tarihi**, Milli Eğitim Basımevi , İstanbul 2001, cilt: 1, s. 2.

⁷ Nihat Sami Banarlı, **Resimli Türk Edebiyatı Tarihi**, Milli Eğitim Basımevi , İstanbul 2001, cilt: 1, s. 2.

Destanlar, henüz aklın toplum hayatına tam anlamıyla hakim olmadığı ilk çağlarda ortaya çıkmış, milletleri derinden etkileyen tarihi ve sosyal olayları anlatan sözlü ürünlerdir. Bu tür edebi eserler tabii afetler, göçler, savaşlar ve istilalar gibi önemli olayların etkisi ile tarihin eski çağlarında meydana gelmiştir.⁸

Bir milletin destan sahibi olmak için, halk hayalinin efsaneler yaratmaya elverişli, iptidâ devirler yaşamış bulunması; bu milletin tarihinde büyük savaşlar, göçler, istilâlar; değişik ülkelerde devlet, hâkimiyet ve vatan kuruluşları gibi destan şartları, Türk tarihinde fazlasıyla görülmüştür. Denilebilir ki, Türkler; destan devri yaşamaktan ve yeni destanlar söylemekten eski destanları derleyip toplamaya, bilhassa özlemeye vakit bulamamışlardır. Bu sebeple Türk milletinin bütün bir destanı yok fakat birçok destanı vardır.⁹

Destan şartlarına sahip olmuş her milletin bir milli destanı varken, Türklerin yaşamı birden çok milli destan içinde canlandırılıp yaşatılmıştır. Türk milleti milli destanlar açısından dünyanın en zengin milletlerinin başında gelmektedir. Bu özellik de Türk milletinin ne kadar köklü bir kültürünün ve soy varlığının olduğunu göstermek açısından önem taşımaktadır. Muharrem Ergin'e göre de; bunun nedeni Türklerin milli hayatının ve tarihi maceralarının bir destana sığmamasıdır.¹⁰

Türk destanlarının önemli özelliklerinden bir tanesi de destanların tarih ile olan yakın bağıdır. Tabii ki destan, tarih olamaz ancak tarihten de tamamıyla kopuk değildir. Destan, milletlerin tarihinden, yaşamış oldukları büyük olaylardan doğar.

“Destan, tarihi hadiselerin millet hayatında bıraktığı intibaların şiirleşmiş, sanat eseri haline gelmiş şeklidir.” denilebilir.¹¹

Destanların oluşumu için şu üç aşamanın oluşmasının gerekliliği kabul edilmektedir:

1. Destani ruhlu bir milletin çeşitli devirlerdeki maceralı hayatını halk şairleri ufak parçalar halinde söyler.
2. Milletin bütününe ilgilendiren bir hadise, bu çeşitli destan parçalarını bir merkez etrafında toplar.

⁸ Cemal Kurnaz, **Eski Türk Edebiyatı**, Gazi Kitabevi, Ankara 2002, s. 114-115.

⁹ Nihat Sami Banarlı, **Resimli Türk Edebiyatı Tarihi**, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 2001, cilt: 1, s. 10.

¹⁰ Muharrem Ergin, **Oğuz Kağan Destanı**, İstanbul 1970, s. 1.

¹¹ Muharrem Ergin, **Dede Korkut Kitabı**, İstanbul 1969, s. 10-11.

3.Sonunda, millette büyük bir medeni hareket olur ve o sırada çıkan aydın bir halk şairi bu parçaları toplayarak milli destanı yaratır.¹²

Esasen, bir destanın doğduğu zamanla yazıya geçirilişi arasındaki mesafe ne olursa olsun, destan yine doğduğu çağların mahsulüdür. Çünkü destanların temel vak'aları doğdukları asra aittir. Aradan geçen asırlar, bu ana vak'aları, ya halk dilinde yaşayan eski destan ve efsane miraslarıyla yahut yeni destan heyecanlarıyla süsleyerek, az veya çok değiştirip zenginleştirse de destanlarda yine ana vak'alardan hatıralar bulunur. Destanların terennüm edildikleri yahut yazıldıkları lisanla eski asırların dili arasındaki söyleyiş farkı da onların temelini ve ruhunu değiştirmez.¹³

İslamiyet'ten önceki Türk destanları, eski Türk inancı, töreleri, törenleri, adet ve alışkanlıkları, sosyal hayata dair bütün yaşam tarzları, siyasi ve ekonomik hareketler hakkında bilgi edinmek için en önemli kaynakları oluşturmaktadırlar. Türkler, asırlarca çeşitli yapısal ve coğrafi değişiklikler yaşamalarına rağmen kültürlerini oluşturan temel taşlara her daim sahip çıkıp onları muhafaza etmişlerdir. Örneğin kurt, ulu ağaç, demir dağ, ok-yay, otağ, ışık gibi motiflere tarihlerinin her aşamasında sahip çıkmışlardır.

Abdülkadir İnan, Türkler asırlar boyu İslam kültürü içinde yoğruldukları halde terennüm ettikleri destanlarda eski Türk inanç ve törelerini muhafaza etmişlerdir, der.¹⁴

İslamiyet'in kabulü ile birlikte, milli destanlara İslami unsurlar, değerler girmesine rağmen Türkler İslamiyet'ten önceki Türk inanışlarını, eski inanışlarını, geleneklerini, değerlerini koruyup yaşatmaya devam etmişlerdir.

Destanların teşekkülünde, toplum varlığını koruma tutkusu önde gelir, her edebi türde olduğu gibi, destanlarda da, içten dışa, dıştan içe doğru teşvik edici bir güç vardır, burada anlatılmak istenen “dıştan içe” sözündeki kavram bir sanatkârla çevresi arasındaki tesirden farklı bir anlam ifade eder. Millet bütünlüğüne yönelmiş yıkıcı ve dıştan gelen tesirler, normal olarak içten gelecek bir tepkiye sebep olurlar, harekete geçmiş iki toplumun benliği çarpışır, bu çarpışma da beklenen sonuç üstünlüğü elde etmektir. Bu üstünlüğü elde etmenin arkasında milleti meydana getiren fertlerin varlığı, savunduğu değerler düzenli bir hayatın kurulup geliştirilmesi söz konusudur.¹⁵ Binlerce yıldır

¹² Saadetin Gömeç, “İslam Öncesi Türk Tarihinin Kaynakları Üzerine”, **Tarih Araştırmaları Dergisi**, cilt: 20, sayı: 31, Ankara 2000, s. 57.; Nihal Atsız, **Türk Tarihinde Makaleler**, İstanbul 1966, s. 127.

¹³ Nihat Sami Banarlı, **Resimli Türk Edebiyatı Tarihi**, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 2001, cilt: 1, s. 11.

¹⁴ Abdülkadir İnan, Türk Destanları, **Türk Dünyası El Kitabı**, Ankara 1976, s. 387.

¹⁵ Ali Öztürk, **Çağların İçinden Türk Destanları**, Pozitif Yayınları, İstanbul, s. 30-31.

destanlar insanların, yüce duygularının, değerlerinin, benliklerinin ötesine geçip daha da yüceltilmiş davranışlarının anlatılması ile şekillenerek gelişmişlerdir.

İnsanları toplum içinde birbirine bağlayan hatta kenetleyen bazı yüce toplumsal değerler söz konusudur. İnsan kişisel yaşamında da bu yüce değerlere bağlılık içindedir ve bunların dışarıdan gelen en ufak bir tehdit ile karşı karşıya olduğunu hissettiği an kişi toplumsal varlık, bütünlük ve sahiplenme adına kendi kudretini dahi aşacak bir karşı güç, direnç gösterir yeri gelir yaşamını hiçe sayar işte bu ruhsal durum insanı olağanüstü davranışlar göstermeye iter. İşte bu sahiplenmenin geçmiş zamanda ifadesi destan nazım şekli olmuştur.

M. Bowra, “Virgil’den Milton’a” adlı yazılı destan hakkındaki araştırmasında bu konuda şunları yazmaktadır:

“Şiirin çeşitli şekillerini tasnif içinde çoğunlukla değersiz ve tartışmalı konular ortaya konulurken destanla ilgili çok büyük bir tartışma yoktur. Bir destani şiir, genel tarafından kabul edilmiş şekliyle belli bir uzunlukta olan ve özellikle savaş ve dövüş gibi hareketleri ve yaşanmış bir olaydan kaynaklanan önemli ve belli bazı olağanüstü yapıp etmeleri konu edilen bir anlatıdır. Bu yaratma, özel bir medeniyet doğurur. Çünkü, onun konu ettiği olaylar ve insanlar, insan başarısının ve namusunun değerine ve insanın soyluluğuna olan inancımızı arttırır.”¹⁶

Toplumların maddi ve manevi gücü, yaşantısı ve yaşantıya şekil veren geleneksel ve manevi faktörler destanın örülüşünü tamamlarlar. Fertlerin kişiliği çok zaman toplumun tutkularıyla şekillenir, bunun yanı sıra toplum-millet varlığı bir kahramanın benliğinin üstündeki tutkular halinde şekillenir. Kahramanın yaşantısı toplumun yaşantısı olur. Kahramanın yaşantısı toplum namıdır. Bazı destanlarda, destan kahramanlarının kişisel yaşantısını tamamlayan olaylar kendisini ön safa çekerse de bu durum destan kahramanının kişisel gücünü topluma yön verecek özellikleri kazanması içindir.¹⁷

Destan kahramanlarının özellikleri toplumların kimliğini, karakterini, algısını, yaşama bakışlarını yansıtmak açısından önemli tarihi ipuçları taşımaktadırlar. Bu karakter, toplumların maddi manevi ihtiyaçlarından doğup yine toplumun beklentilerine karşılık vermektedir. Şunu da belirtmek gerekir ki, destanlar ilk ortaya çıktıkları oluştukları şekliyle uzun süre aynı şekilde kalmaz, toplum bünyesinde yayılıp gelişirken bir takım değişimlere uğramaktadırlar.

¹⁶ Bowra, C. M., **From Virgil to Milton**, London 1945.

¹⁷ Ali Öztürk, **Çağların İçinden Türk Destanları**, Pozitif Yayınları, İstanbul, s. 31.

Destanlar genellikle toplumun bünyesinde gelişip teşekkül ettiklerinden ve aynı zamanda ağızdan ağza nesilden nesle nakledildiklerinden zaman akışı içinde değişikliklere uğramışlardır. Çeşitli coğrafi bölgelerde, toplumların çeşitli kültür akımlarının tesiri ile bünyelerinde yaşattıkları destanlara çeşitli ayrıntılar ve motifler ilave ettikleri gibi eski unsurlardan bir kısmını da atmışlardır. Uygurca yazılmış Oğuz Kağan destanı ile yine İslam tesiri altında yazılmış ve Reşüdüddin'in Camiü't Tarihi'nde tespit etmiş olduğu Oğuz Kağan Destanı, arasında görülen farklar bu gerçeği anlatmaktadır.¹⁸ Hatta Ergenekon destanının Oğuz Kağan destanında bir bölüm olduğu ve zamanla çeşitli çevrelerde, yeni nesillerin ellerinde farklı motifler kazanarak gelişmiş olabileceği Prof. Dr. Z. Velîdi Togan ifade etmektedir.

Edebiyatımızın genellikle sözlü geleneğinin ürünleri olan destanların nesilden nesle aktarılırken zaman içerisinde birtakım değişikliklere uğraması, varyantlaşması çok yaygın olan bir durum olarak karşımıza çıkmaktadır.

Şekil özelliklerine göre destan: Şiir halinde veya nazım ve nesir karışık halde bir anlatı, birden fazla epizodu içine alacak bir uzunluğa sahip ve de şahsi sahneleri ayrıntılı olarak (tek kişilik konuşmalar ve şiirlerle veya karşılıklı konuşmalar ve şiirlerle) anlatmaya izin veren bir anlatıdır. Bu şekil özelliklerinden daha önemli olan bir özellik ölçütüdür.¹⁹

Aristo'nun söylediği gibi “epopoiia”, ”epopee” Aristo tarafından yapılan tarifini başlangıç olarak ele almak uygun olabilir. Aristo'ya göre destan, temsili (mimétiké) ve anlatmaya dayalıdır (diégématiké), ölçülüdür (en metro) ve belli uzunluktadır (mékos); trajedi gibi destan da kahramanlık olaylarının ölçülü bir şekilde (miméssispondaión) sunulmasıdır; fakat destanın ölçüsü, altı mısralı ve kahramanlık konulu olması itibariyle farklıdır.²⁰

Bir destan, hem nazım şeklinde ve hem de nazım ve nesir karışık şekilde düzenlenmiş olabilir. Oğuz Türklerinin Dede Korkut Kitabı'nda görüldüğü gibi, nazım ve nesir karışık halde bulunması, Türk boylarının edebi yaratmalarında oldukça eski bir geçmişe sahiptir.²¹

Destanlar, edebiyatımızın en uzun nazım şekli özelliğine sahip yaratmaları olmaktadır. Nazım nesir karışık olarak yazılabilen destanlarda dil son derece açık, akıcı ve

¹⁸ Ali Öztürk, **Çağların İçinden Türk Destanları**, Pozitif Yayınları, İstanbul, s. 32.

¹⁹ Karl Reichl, **Türk Boylarının Destanları**, Çev. Metin Ekici, Ankara 2014, s.130.

²⁰ Aristotile, **Poetica**, ...1449b, 1459b.

²¹ Karl Reichl, **Türk Boylarının Destanları**, Çev. Metin Ekici, Ankara 2014, s. 133.

anlaşılır bir söyleyişe sahip olmaktadır. Destanlarda söz dizimi Türk dilinin cümle yapısına uygun olmaktadır. Aynı zamanda söz ve anlam sanatları bakımından zengin bir dil özelliğine sahiptir. Destanlarda yer alan deyim ve atasözleri de Türkçenin zenginliğini göstermesi bakımında önem teşkil etmektedir.

Türk destanlarını dönem ve devir açısından, “İslamiyet Öncesi Türk Destanları” ve “İslamiyet’ten Sonraki Türk Destanları” olmak üzere iki bölüme ayırabiliriz. Yaratılış Destanı, Alp Er Tunda Destanı, Şu Destanı, Oğuz Kağan Destanı, Türeyiş Destanı (Bozkurt), Ergenekon Destanı, Türeyiş Destanı (Bozkurt), Ergenekon Destanı, Türeyiş Destanı (Uygur) ve Göç Destanı İslamiyet Öncesi Türk Destanları; Satuk Buğra Han Destanı, Manas Destanı, Cengiz Han Destanı, Köroğlu Destanı ve Dede Korkut Hikâyeleri ise İslamiyet Sonrası Türk Destanları içerisinde yer alır.

Nihat Sami Banarlı, Türk destanlarını, gerek inanç gerekse oluştukları coğrafya bakımından, “ İslamiyet’ten Önce Türk Destanları”, “İslamiyet’ten Sonra Türk Destanları” olmak üzere iki gruba ayırmaktadır ve İslamiyet’ten önceki Türk destanları grubuna Yaradılış, Alp Er Tunga, Şu, Oğuz Kağan, Bozkurt, Ergenekon, Türeyiş ve Göç destanlarını dahil etmektedir.²² Aslında bu tasnife göre, bizim çalışmamızda yer vereceğimiz destanların hepsi bu bölüme dahil olan destanlardır.

İlk olarak ele aldığımız Yaratılış Destanı, bu destan; efsane ve masal olarak da kaynaklarda telaffuz edilmektedir. Yaratılış Destanı, 19. Asırda Prof. W. Radloff tarafından, Şamani Altay Türkleri arasında derlenmiştir.²³ Bu destanda Türk düşüncü, yaşam şekli, duyuş ve inanış bakımından önemli noktalar vardır. Yaratılış Destanı’nda eski Türklerin Tanrı Kayra Han tasavvurundaki tek Tanrı inanışı; bütün varlıkları ve diğer Tanrıları, tek ve büyük bir kudretin yarattığı inancı, bilhassa Türk iman hayatının sonraki asırları bakımından ayrıca mühimdir.²⁴

Bir diğer destanımız Alper Tunga Destanı’dır. Destana ait ilk bilgileri Kaşgarlı Mahmut, “Divân-ü Lugat-it Türk”²⁵ adlı eserinde vermektedir. Kaşgarlı Mahmut, Alp Er Tunga’yı Afrasyab olarak anılan Turan Şahı ile özdeşleştirmektedir. İran destanı Şehname’de Afrasyab Turan-İran savaşları dolayısıyla zikredilmektedir. Geniş coğrafi illerde ve birçok milletin tarihinde kendinden söz edilen Alp Er Tunga’nın yaşantısı ile

²² Nihat Sami Banarlı, **Resimli Türk Edebiyatı Tarihi**, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 2001, cilt: 1, s. 11.

²³ W. Radloff, **Sibirya’dan**, Çev. Prof. Dr. Ahmet Temir, cilt: 1, İstanbul 1954-1956.

²⁴ Nihat Sami Banarlı, **Resimli Türk Edebiyatı Tarihi**, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 2001, cilt: 1, s. 13.

²⁵ Kaşgarlı Mahmut, **Divanü Lugati-it Türk**, Besim Atalay, Ankara 1985, cilt: 1, s. 41-42.

ilgili olarak, Türk Edebiyatı'nda diğer destanları da etkileyecek bir destan teşekkül etmiştir. Fakat bu Türk hakanının hayatı ile ilgili ayrıntılar, çeşitli milletlerin tarihinde yer almasına rağmen, Alp Er Tunga'nın gerçek kişiliği aydınlığa kavuşturulamadığı gibi, destanı da bir bütün halinde tespit edilememiştir.²⁶ Alp Er Tunga M.Ö 7. Asırdaki Türk-İran savaşlarında ün kazanmış; İran ordularını defalarca mağlup etmiş, sonunda İran hükümdarı Keyhüsrev'e yenilerek öldürülmüştür. Saka adlı Türk devletine altın devri yaşatan bu hükümdarı İranlılar hile ile öldürmüşler, onun ölümünden sonra da Saka Devleti eski büyüklüğünü kaybetmiştir.²⁷

Şu destanı, Kaşgarlı Mahmut'un Divanü Lugati't-Türk'te kaydettiği destan, ilk görünüşte tarihi yönden Makedonyalı İskender'in İran Kağanlarından "Şu"nun davranışları konu olarak işlenmekte ise de, gerçekte destanın tarihi kaynakları çok daha önceki asırlara çıkmaktadır. Filolojik olarak Şu kelimesi Saka adının Yahudilerce bozulmuş şeklidir,²⁸ denmektedir.

Menkıbeye göre Şu, M.Ö. 4. asırda yaşamış bir Türk hükümdarıdır. Onun hayat ve hatırası etrafında söylenen ve Makedonyalı Büyük İskender'in Türk illerine yürüyüşü vak'asıyla birleşen bir menkıbe, Türkler arasında M.S. 11. asra kadar yaşamış ve bu asırda Türk diline ait Arapça eser yazan Kaşgarlı Mahmut'un Divan-ı Lügati't-Türk adlı eserinden alınmıştır.²⁹

Zeki Velidi Togan'a göre ise, M.Ö. 12. yahut 11. asırda Çin'de "Çu" devletini kuran Türklere ait olduğunu ve onların daha Çin taraflarına göçmedikleri zamana ait hatıralardır,³⁰ şeklinde açıklanmaktadır.

Oğuz Kağan Destanı, Türk edebiyatının hiç şüphesiz en kıymetli hazinelerinden birisi Oğuz Kağan Destanı veya diğer bir deyişle Oğuznamelerdir. Muhtevasında köklü bir tarih ve kültür unsuru yatan Oğuznameler, bilindiği üzere tarihi Türk destan kahramanı ve hükümdarı Oğuz Kağan'ın fütühatını anlatır.³¹

Bugün Oğuz Kağan Destanı'nın İslamiyet'ten önce Şamanist unsurlarla kurulmuş Orta Asya Uygur yöresinde Uygur dili ve Uygur alfabesiyle yazılmış asıl destanın yanı sıra ünlü Moğol tarihçisi Reşidüddin'in 1304'te yazdığı Camiü't-Tevarih'e aldığı ve İslami

²⁶ Ali Öztürk, **Çağların İçinden Türk Destanları**, Pozitif Yayınları, İstanbul, s. 134.

²⁷ Nihat Sami Banarlı, **Resimli Türk Edebiyatı Tarihi**, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 2001, cilt: 1, s. 13.

²⁸ Zeki Velidi Togan, **Umumi Türk Tarihine Giriş**, İstanbul 1946, s. 401.

²⁹ Nihat Sami Banarlı, **Resimli Türk Edebiyatı Tarihi**, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 2001, cilt: 1, s. 15.

³⁰ Zeki Velidi Togan, **Umumi Türk Tarihine Giriş**, İstanbul 1981, cilt: 1, s. 18.

³¹ Saadetin Gömeç, **Türk Destanlarına Giriş**, Akçağ Yayınları, Ankara 2009, s. 17.

düşünce ile işlenmiş şekli ve buna çok yakın olan fakat bazı ayrıntılarla ondan ayrılan Ebulgazi Bahadır Han'ın yazdığı Şecere-i Terâkime adlı eserinde anlatılan Oğuz Kağan Destanı bilinmektedir. Bunun yanı sıra Taşköprülü'de bulunan ve bunlara çok yakın olan Oğuz Kağan Destanı'ndan bir parça Hüseyin Namık Orkun tarafından yayınlanan şekliyle elde mevcuttur.³²

Kuruluş ve iç yapı özelliği ile İslamiyet'ten evvelki düşüncenin mahsulü olan ve yazarı bilinmeyen Uygurca Oğuz Kağan Destanı bizim yararlandığımız asıl kaynak olacaktır.

Oğuz Kağan Destanı Türk tarihini ve Türk kültürünü çok eski çağlardan bugüne kadar ışık tutan, düşünce sistemimizi ve yaşamamızı mücadelemizi ideallerimizi kuşaklara aktaran ölmez bir eser, tarihi özelliğe sahip olduğu kadar bedii, mitolojik olduğu kadar da gerçek bir abidedir.³³

Destanlarda tarif edilen mitolojik Oğuz tipi şöyledir: Oğuz'un zaman temposu son derece süratlidir. O, adeta çocukluk diye bir şey tanımaz. Doğduktan sonra anasının sütünü bir kere emer, bir daha emmez. Çiğ et, çorba ve şarap ister. Dile gelir, kırk gün sonra büyür, yürür ve oynar, at sürüleri güder, ata biner, av avlar. Bu süratin normal çocukluk zamanını birden bire aşmasının sebebi ise Oğuz'daki "yiğit olma ideali"dir.³⁴

Diğer bir destanımız Türeyiş Destanıdır. Diğer bir deyişle Bozkurt Destanı. Bu destan, eski Çin kaynaklarında iki ayrı rivayet halinde yazılıdır. Aynı kaynaklarda bu rivayetleri destekleyen veya bütünleyen daha başka bilgiler de vardır. Destanın esası yok olma felakete uğrayan Gök-Türk soyunun, yeniden dirilip çoğalmasında bir Bozkurt'un "Anne Kurt" olarak vazife görmesidir.³⁵

Destanlarda görülen Boy düzeni, eski Türk geleneğinin destanlara aks etmiş şeklidir, var olma ülküsünü yaşatabilmek için gerekli aksiyonu doğuracak ilk çekirdeği kurabilme ihtiyacından da doğmuştur. Bir araya gelerek dışa karşı kendilerini koruma ve çoğalma mecburiyetinin tutkusu, destanları oluşturmaktadır. Varlıklarını koruma savaşı verilirken, hayat boyu bu savaşı sürdüren şahısların ilahi (kutsi) bir güce sahip oldukları görülüyor. Destanlarda boyları başarıya götürebilmeleri de bu ilahi güce sahip oluşlarından gelmektedir. Eli ayağı kesilerek bataklığa atılan çocuğu kurtaran ve onunla evlenen dişi

³²Hüseyin Namık Orkun, **Oğuzlara Dair**, Ülkü-Ankara, 1935.

³³Fuzuli Bayat, Oğuz Kağan Destanı Üzerine Yeni Düşünceler, **Türkler**, Ankara 2002, cilt: 3, s. 526.

³⁴Mehmet Kaplan, Oğuz Kağan-Oğuz Han Destanı, **Türkler**, Ankara 2002, cilt: 3, s. 512.

³⁵Nihat Sami Banarlı, **Resimli Türk Edebiyatı Tarihi**, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 2001, cilt: 1, s. 24.

kurt (Börü) ilahi bir özelliğe sahiptir. Evlenme ile türeyen çocuklar da bu ilahi gücü benliklerinde devam etmişlerdir. (bak. Hüseyin Namık Orkun, Türk Efsaneleri) Destanların bütününe şekil veren bu özellik, haliyle Şamanizm'in atalar ruhu ile ilgili anlayışından doğmaktadır.³⁶

Tarihî olaylar açısından düşünürsek, Hunlar ile Lin ülkesi veya Tatar ve Moğol arasında meydana gelen savaşta bir çocuk ve iki ailenin kurtulmuş olması düşünülemez. Düşmandan kaçarak sarp dağlara sığınmış birçok ailenin varlığını kabul edebiliriz. Destanlar da bir çocuk veya iki ailenin geriye kalmış olarak gösterilmesi, düşman katliamının aşırılığını ve Türklerin feci durumunu anlatmak için şekillendirilmiştir. Türk illerinin acı durumunu anlatan mübalağalandırılmış bir ifadedir. Bu destanlarda da diğer destanlarla birleşen değişmez bir anlayışın işlendiğini görüyoruz. Türk toplumu, güçlü, hünerli ve başarılı şahıslara değer vermiş, onları yüceltmiş ve Türk toplumunun hayat görüşü onların kişiliklerinde nesilden nesle devredilecek şekilde yaşatılmıştır.³⁷

Göktürklerin menşei ile ilgili efsane şöyledir: “Göktürkler (T'u-chüeh), eski Hunların (Hsiung-nu) soylarından gelirler ve onların bir koludurlar. Kendileri ise Aşina (A-shih-na) adlı bir aileden türemişlerdir. (Sonradan çoğalarak), ayrı oymaklar halinde yaşamaya başladılar. Daha sonra Lin adını taşıyan bir memleket tarafından mağlup edildiler (mağlubiyetten sonra Göktürkler), bu memleket tarafından soyca öldürüldüler. Tamamen öldürülen Göktürkler içinde yalnızca 10 yaşında bir çocuk kalmıştı. (Lin memleketinin) askerleri, çocuğun çok küçük olduğunu görünce ona acımışlar ve öldürmemişlerdi. Yalnızca çocuğun ayağını kesmişler ve bir bataklığın içerisindeki otluğa bırakarak gitmişlerdi. Bu sırada çocuğun etrafında dişi bir kurt peyda oldu ve ona et vererek, besledi, çocuk bu şekilde büyüdüktan sonra, dişi kurtla karı-koca hayatı yaşamaya başladı. Kurt da çocuktan bu yolla gebe kaldı. Göktürkleri mağlup eden ve hepsini kılıçtan geçiren Lin memleketinin Kralı bu çocuğun yaşadığını öğrendi ve onun da öldürülmesi için askerlerini gönderdi. Çocuğu öldürmek için gelen askerler, kurtla çocuğu yan yana gördüler askerler kurdu öldürmek istediler fakat kurt onları görünce hemen kaçtı ve Kao-ch-'ang (Turfan) memleketinin kuzeyindeki dağa gitti bu dağda derin bir mağara vardı. Mağaranın içinde de büyük bir ova bulunuyordu. Ova, baştan başa ot ve çayırlarla kaplıydı çevresi de birkaç yüz milden fazla değildi. Dört yanı çok dik dağlarla çevirili idi. Kurt kaçarak bu mağaranın içine girdi ve orada on tane çocuk doğurdu. Zamanla bu on çocuk

³⁶ Deguignes, c. 2, s. 260-270-285.

³⁷ Ali Öztürk, **Çağların İçinden Türk Destanları**, Pozitif Yayınları, İstanbul, s. 319-320.

büyüdüler ve dışarıdan kızlar getirerek onlarla evlendiler. Bu suretle evlendikleri kızlar gebe kaldı ve bunların her birinden de bir soy türedi (İşte Göktürk devletinin koruyucularının geldiği), Aşina ailesi de bu on boydan biridir. Onların oğulları ve torunları çoğaldılar ve yavaş yavaş yüz aile haline geldiler. Birkaç nesil geçtikten sonra hep birlikte mağaradan çıktılar. Ju-ju'lara (yani Juan-juan devletine) tabii oldular. Altay eteklerine yerleştiler bundan sonra da Juan-juan devletini demircileri oldular.”³⁸

Diğer bir destan ise Ergenekon destanıdır. Bozkurt destanının daha zengin bir şekli, Bozkurt'u ikinci plana bırakmış olmakla beraber, Ergenekon destanıdır. Destana göre Ergenekon Türklerin yıllarca çift sürerek, av avlayarak, maden işleyerek, yaşayıp çoğaldıkları; etrafı aşılmaz dağlarla çevrili, mukaddes bir toprağın adıdır.³⁹

Bu yerin tam olarak neresi olduğuna dair çeşitli varsayımlar ileri sürülmektedir. Orkun bölgesinde dikkati çeken iki vadi vardır: Birincisi yukarı Orkun'un Selenge'ye karıştığı yerden Karakum'a kadar uzanan geniş bozkırdır ki binlerce kilometrekare alanı kapsayan bu vadi Orkun ve onun kollarıyla sulanır, hayvancılığa ve şehir hayatına çok müsait bir yerdir zaten bugün Orkun Yazıtları veya Kök Türk Kitabeleri diye adlandırdığımız abidelerin burada dikilmesi; başta Karabalgasun, Karakum ve Türk Hanının Balığı gibi kent kalıntılarının mevcut olması bunu ıspatlamaktadır. Kutlu Ötügen topraklarının ortalarına denk gelen bu yer Türklerin sosyal hayatlarında vazgeçilmez bir yer olduğu gibi bugünkü Moğollar için de Orkun havalisi son derece önemlidir. Orkun havzasını teşkil eden ikinci kısım ise Karakurum'dan Orkun Nehri'nin kaynağının çıktığı Altaylar mıntikasına kadar uzanan alandır. Burası Orkun'un kuzeyinde kalan topraklardan daha dar bir vadiye sahiptir. Bölgenin üç tarafı yüksek sıradağlar ve ormanlarla çevrilidir. Buranın ilginç olan bir özelliği de arazinin volkanik bir yapıda bulunmasıdır. Yani, bazı yeryüzü şekilleri, dağ tepelerin oluşması bir takım volkan patlamalarıyla meydana gelmiştir. Bir başka hususiyeti de burası bir deprem sahasıdır herhalde vadide bir fay hattı mevcut olup zaman zaman yer sarsıntılarının olduğunu varsayıyoruz. Bunun en büyük göstergesi Moğolistan'ın en büyük şelalesi olan Orkun çağlayanının burada olmasıdır. Şöyle ki Orkun Irmağı ve Vadisi çıktığı dağlarda biraz yol aldıktan sonra söz konusu yerde birden seviye kaybetmekte, vadi neredeyse yüz metrelik bir çöküntüyle aşağı inmektedir. Anlattığımız bu coğrafyaya ait güzellikleri göz önünde bulundurunca, insanın aklına Ergenekon acaba burası mıydı, gibi bir soru ister istemez gelmektedir. Ergenekon destanını

³⁸ Bahaeddin Ögel, **Türk Mitolojisi**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2014, cilt: 1, s. 24-25.

³⁹ Nihat Sami Banarlı, **Resimli Türk Edebiyatı Tarihi**, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 2001, cilt: 1, s. 25.

hatırladığımızda işte bu geçit vermez dağların etrafında yetmiş yere yetmiş körük konduğu ve dağın eritildiği aklımıza geliyor. Orkun şelalesi olarak adlandırdığımız bölge, adeta lavların püskürmesi sonucunda toprağın üzeri erimiş demir cüruflarıyla bezenmiştir. Büyük ihtimal binlerce yıl evvel bir deprem veya volkan patlaması sonucunda burada bir tabii afet yaşanmış da olabilir ya da insanların gözleriyle gördüğü yamaçlardan inen lav akıntılarının zamanla dağdaki madenlerin insanlar tarafından eritilmesi şeklinde destanın içerisine de girme ihtimali vardır.⁴⁰

Göktürklerin, düşmanlar tarafından savaşta hile ile mağlup edilip neredeyse soyları tükeninceye kadar katledildikleri anda kaçan iki ailenin Ergenekon adı verdikleri yere yerleşip yüzyıllar içinde üreyip çoğaldıktan sonra güçlenerek bu demirden dağı bir demir ustasının önerisi sonucu eritip oradan çıkıp tekrar güçlenip yayılmalarının anlatısıdır bu destan.

Türkler genel olarak köklerini kurt gibi kudretli hayvanlara bağlamışlardır. Şüphesiz ki başlangıçta demircilik de onlar için kutsal bir iş ve meşgale idi. Biliyoruz ki, Göktürk devletini kuran Bumin ve İstemi Kağanların kendi kabilelerinin sanatları demircilikti. Aşağı yukarı bütün Orta Asya'yı ellerinin altında tutan Juan-juan (Avar) İmparatorluğunun silahlarını bunlar yapıyorlardı.⁴¹

Ergenekon destanının mühim bir çizgisi, Türklerin demircilik ananesidir. Maden işlemek, demirden ve en iyi çelikten silahlar yapmak, eski Türklerin tabii bir sanatı ve iftiharıydı. Oğuz Kağan destanında “Canavar geyik yedi, ayı yedi. Çıdan (onu) öldürdü. Demir olduğundandır.” diyen Türkler insanı başka mahluklara ve başka insanlara hakim kılan silahın kıymetini elbette çok iyi biliyorlardı. Göktürklerin demirden bir dağ eritmeleri bunu yapan kahramanları da demirci sözüyle ebedileştirmeleri bu yüzden önemlidir. O kadar ki Türkler, bugünü bayram bilmiş; Ergenekon'dan çıktıkları günün yıldönümlerini tiyatroyu andırır teslimi törenlerle kutlamışlardır. Bu törenlerde, ocakta kızdırılmış demirleri örs üstüne koyup iri çekiçlerle döverek asırlarca Avarlara silah yapan ve bu silahlarla Türk illerinde büyük hakimiyet kuran atalarını ibadete benzer bir saygıyla anmışlardır.⁴²

Diğer bir destan ise Uygurlara ait Türeyiş Destanıdır. Uygur devleti İslamiyet'ten önceki devletlerin sonuncusudur. 8. asra kadar Dokuz Oğuz boylarıyla birlikte

⁴⁰ Saadettin Gömeç, “Ergenekon”, **Orkun**, Sayı:79, İstanbul 2004.

⁴¹ Bahaeddin Ögel, **Türk Mitolojisi**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2014, cilt: 1, s. 74.

⁴² Nihat Sami Banarlı, **Resimli Türk Edebiyatı Tarihi**, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 2001, cilt: 1, s. 27.

Moğolistan'ın şimalinde yaşayan On Uygurlar, 8. asır ortalarında yine Dokuz Oğuzlarla birlikte Göktürklerin Türk illerindeki yaygın hakimiyetine son vererek Uygur Devletini kurdular. Uygur birliğini meydana getiren kavimler arasında eski Saka kalıntıları ve eski İran topluluğuna dahil Türkleşmiş kavimler de vardır. Yeni devlet kısa zamanda geniş ülkelere yayıldı. Kültür, sanat ve medeniyet bakımından Orta Asya Türk tarihine derin izler bıraktı. Uygur boyları daha önceki asırlarda da medeni bir hayat yaşıyorlardı. Hatta bunların M.5. asırda kendilerine mahsus bir yazı kullandıklarına dair Çin kaynaklarında kayıtlar vardır. Uygur devleti önce Moğolistan'da Orhun Nehri havzasındaki Kara Balgasun şehri çevresinde kuruldu. Bu devletin iki hükümdarı Moyunçur Han, büyük ve aydın bir hükümdardı. Bu çağlarda Uygurlar Göktürk yazısını kullanıyorlardı hatta Moyunçur Han Göktürk ananesine uyarak kendi adına ve Göktürk harfli yazılı bir abide diktirmişti fakat onun yerine geçen Böğü Kağan 763 yılında Maniheizm dinini kabul edince Uygurlar Mani dini misyonerlerini getirdikleri yeni bir yazıyı benimsediler. M.840 yılında Uygur ilinde büyük bir kıtlık oldu. Ahali isyan etti bilhassa Kırgız isyanının sertliği yüzünden perişan olan Uygurlar ikiye bölündüler bir kısmı Çin hakimiyetini kabul ederek Kansu çevresinde kaldılar. Diğer ve daha büyük bir kısım Uygurlar Cenup batıya doğru göçtüler. Doğu Tiyanşan'da Beş Balıg ve Koçu şehirlerine yerleştiler. Esasen kendilerine bağlı bu ülkede yeni şehirler yaptılar burada yalnız Uygur adıyla yaşadılar aynı ülkede yüz yıl kadar az hareketli fakat daha medeni bir ömür sürdükten sonra Türk illerindeki geniş hakimiyetlerine 940 yıllarında bu sefer Müslüman bir Türk devleti kuran Hakanlı veya Karahanlı ailesine bıraktılar.⁴³

Bugün elimizde bulunan Uygur destanları, tarihi maceralarının ana çizgileri bu şekilde gerçekleşen Uygurların özellikle kendi türeyişlerine dair inanmalarını anlatır sonra da, Uygurların yurtlarını kötü idare eden Hakanlar yüzünden yaşadıkları hezimetler ise Göç Destanında anlatılmaktadır böylece Uygur Destanları bir Türeyiş diğeri de Göç Destanı olarak iki aşamada oluşmaktadır.

Uygurların inanışlarına göre onların ilk turedikleri yer Orkun Nehri kenarıydı. Bunun kaynağı Karakurum denilen dağdır. Burada Ögedey Kağan'ın yaptırılmasını emrettiği şehrin adı da budur. Dağdan otuz tane dere ve çay çıkardı. Her suyun kenarında bir boy oturuyordu ve Orkun'un kıyısında başlıca iki kabilesi vardı nüfusları çoğalınca diğerleri gibi bir araya gelip içlerinden birini başkan seçerek ona itaat ettiler. Böylece

⁴³ Nihat Sami Banarlı, **Resimli Türk Edebiyatı Tarihi**, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 2001, cilt: 1, s. 27-28.

aradan 500 sene geçti Uygur boylarının belli başları ve büyükleri yoktu her zaman içlerinden birisi başarı kazanıp kabilesine reis olurdu. Nihayet boylar bir araya gelip umumi işleri halledebilmek için bir Han'a ihtiyaçları olduklarını bildirdiler. Bundan sonra onların başı Böğü Kağan oldu. Söylendiğine göre Böğü Kağan Afrasyab'tır.⁴⁴

Uygurlar'ın türeyişi, taş oymuş olan bu yazıtta şöyle yazıyordu:

(...) *Kara-kurum çaylarından sayılan iki nehir vardı bunlardan birine Tolga ve diğerine de Selenge adı verilir. Bu nehirler akarak Kamlancu adlı bir yerde birleşirlerdi. İki ırmağın arasında iki tane ağaç vardı bu ağaçlardan biri fasuk diğeri de Farsların naj dedikleri ağaca benziyordu. Kışın bile bunların yaprakları selvi gibi dökülmezdi meyvesinin tadı ve şekli ise tıpkı çam fıstığınıninkine benzerdi öbür ağaca da tur (?) ağacı derlerdi bu iki ağaçta iki dağın arasında yetişerek büyümüştü. Bir gün bu iki ağacın arasına gökten bir ışık inmişti bunun üzerine iki yandaki dağlar yavaş yavaş büyümeye başladılar bu durumu gören halk ise hayretler içerisinde kalmıştı içlerinde büyük bir saygı duyarak Uygurlar oraya doğru yaklaştılar. Tam yaklaştıkları sırada kulaklarına çok tatlı ve güzel müzik nameleri gelmeye başladı. Her gece buraya bir ışık indi ve ışığın etrafında da dokuz şimşek çakmaya başladı diğeri bir gün de aynı yerde ayrı ayrı yerde kurulmuş beş çadır gördüler. Bunların her birinde birer çocuk oturuyordu her çocuğun karşısında onları doyurmaya yetecek kadar süt dolu emzikler asılı idi. Çadırın tabanı da baştan aşağı gümüşle döşenmişti. Bütün boyların reisleri ve halkları bu garip şeyleri görmek için yerlerini bırakıp koşmuşlardı. Bu manzarayı görünce saygı ile diz çöküp selam verdiler. Biraz sonra da çocukları alarak dışarı çıktılar. Beslenip büyütülmeleri için de onları süt annelerine ve dadılara verdiler her fırsatta onlara saygı gösteriyorlar ve ikramda bulunuyorlardı çocuklar artık süt çocuğu olmaktan çıkıp da koşmaya başlayınca Uygurlardan anne ve babalarını sormaya başladılar onlar da o iki ağacı gösterdiler. Ağaçların karşısında diz çöktüler ve yeri öptüler. Bunun üzerine ağaçlar dile gelip şöyle dediler: "Güzel huy ve iyi özelliklerle bezenmiş çocuklar böyle olurlar ve anne ile babalarına böyle saygı gösterirler. Ömrünüz uzun adınız ünlü ve şöhretiniz de devamlı olsun."*⁴⁵

Gökten inan ışık motifi ile ağaç gövdesinde dünyaya gelen çocuklardan dolayı Uygurlar soylarını ilahi varlığa bağlamaktadırlar ayrıca Türk kültüründe geçmişten bugüne hiçbir zaman önemi değişmeyen azalmayan bir yüce unsur olan anne babaya saygı duyulması da destanın önemli bir diğeri özelliği olmaktadır. Çağdan çağa hep aynı şekilde

⁴⁴ Saadettin Gömeç, **Türk Destanların Giriş**, Akçağ Yayınları, Ankara 2009, s. 230.

⁴⁵ Bahaeddin Ögel, **Türk Mitolojisi**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2014, cilt: 1, s. 73-77.

aktarılmaya devam etmektedir. Kültürümüzün önemli değerleri arasında varlığını sürdürmektedir.

Diğer bir destan ise Göç Destanıdır. Kök Türk devletinin tamamen tarih sahnesinden silinmesine neden olan en son darbe 744 senesinde Basmalılar tarafından vurulmuştur. Bu tarihe kadar Uygurların hakimiyetinde olan Basmalılar bu başarılarından dolayı bağımsızlıklarını ilan etmişlerdir ve hükümdarları da Ötüken’de Kağan olarak başa geçmiştir. Kısa bir süre sonra, Uygurlar bu yeni kağana karşı isyan etmişler ve Karlukların yardımıyla Basmalıları yenerek Kağan’ı öldürmüşlerdir. Sonra da Karlukların ortaklığına nihayet vermişlerdir. 748 yılında milletin de katıldığı Atalar Mezarlığı’ndaki kurultaydan sonra Türk devletinin başına geçirmiştir.⁴⁶

Genellikle Uygur’un Uygur şeklinde geliştiği “akraba müttefik” ve On-Uygur adında “On müttefik”ten türemiş olduğu yolunda açıklamalarda bulunmuştur. Uygur adının siyasi bir addan daha ziyade, kabile ve bölge adı olarak kullanıldığı yolunda da görüşler vardır. Kök Türkçe kitabelerden ve Çin kaynaklarından öğrendiğimize göre, Uygurların tarih sahnesine çıktıkları ilk yurdun Selenge Nehrinin doğu kısımları olduğu görülmektedir.⁴⁷

Onların inanışlarına göre ilk türedikleri yer Arkun (Orkun) Nehri kenarı idi. Bu nehir kaynağını Karakorum denilen dağdan alırdı o dağda “Ögedey” Kağan’ın yaptırılmasını emrettiği şehrin adı da (Karakorum)du.⁴⁸

Uygur destanının elimizde Türkçe manzum parçaları yoktur destan Çin ve İran kaynaklarında değişik iki rivayet halinde yazılıdır.⁴⁹

Destanda gerek inanış gerek halk felsefesi, toprak, vatan anlayışı ve devlet idaresi bakımında manalı çizgiler vardır. Milletçe bir Tanrı kurdun çocuğu olma inancı, Uygur destanında da görülür. Bir ağaç kavuğunda nurdan doğan çocuklar halka tanrı tarafından Hakan gönderilmiştir. Fakat Tanrı çocuğu olmak, yurt idaresinde gevşememek için kâfi değildir. Destandaki halk ruhu bir hükümdarın, bir düşman prensesi için vatandan, hatta en küçük bir taş parçası vermesine razı olmuyor. Vatandan parça vermeye kalkmak zamanla bütün yurdu yok eden uğursuz bir başlangıç sayılıyor.⁵⁰

⁴⁶ Özkan İzgi, **Çin Elçisi Wang Yen-Te’nin Seyahatnamesi**, Ankara 1989, s. 13-16.

⁴⁷ Saadettin Gömeç, **Uygur Türklerinin Tarihi ve Kültürü**, Ankara 1997, s. 11-14.

⁴⁸ Bahaeddin Ögel, **Türk Mitolojisi**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2014, cilt: 1, s. 73-77.

⁴⁹ Nihat Sami Banarlı, **Resimli Türk Edebiyatı Tarihi**, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 2001, cilt: 1, s. 29.

⁵⁰ Nihat Sami Banarlı, **Resimli Türk Edebiyatı Tarihi**, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 2001, cilt 1, s. 29.

Çin’de egemen olan T’ang sülalesinin elçileri Uygurlar hakkında bilgi edinmek için müşavirleriyle birlikte Uygur ülkesine gitmişlerdi. Bunlar aralarında konuşup şöyle dediler: “Kara-korum’un kudret ve zenginliği ancak bu dağ sayesinde olmuştur. Biz bu dağı niçin yok etmeyip de Uygur devletini zayıflatmayalım.” Elçiler aralarında böyle konuşup anlaştıktan sonra Uygur Kağanı Tigin’e geldiler ve ona şöyle söylediler: “Siz Çinli bir prensesimizle evlendiniz bizim de sizden bazı yardımlarınızı istemek için ricalarımız olacak.” İyi talih dağının taşları sizin muhterem memleketinizce kullanılmamaktadır. Sizin yerinize biz bu taşları değerlendirelim dediler ve Tigin ile anlaştılar. Bu taşları alıp Çin’e götürmek istediler fakat taşlar çok büyüktü ve Çin’e götürmenin imkânı yoktu. Bunun üzerine taşlara ateş verip yaktılar geriye kalan parçalara da asit döküp hepsine parçalara ayırdılar ondan sonra da bu parçaları alarak Çin’e gittiler. Bu taşların götürülmesinden az zaman sonra kuşlarla hayvanlar tuhaf tuhaf bağırmaya başladılar Yü-lun Tigin ise on beş gün içinde öldü. Memleketin başına türlü türlü felaketler geldi halk ise rahat bir gün görmedi. Yü-Lun Tigin’den sonra onun yerine geçen Kağanlarda arka arkaya öldüler. Bunun üzerine Uygurlar Turfana göç etmek zorunda kaldılar. Turfan’ın diğer adı da Koço’dur. Beş-Balıg bölgesini de kendi egemenlikleri altında bulunduruyorlardı onların memleketleri kuzeyde büyük A-ch’u nehrine kadar uzanıyordu güneydeki komşuları ise Çin’in Kansu eyaletindeki Chiv-ch’üan şehriydi. Doğu’da Hotam ve Kaşgar’a kadar uzanırlardı. Uygurlar bu yerlerde 970 yıldan fazla oturdular.⁵¹

Millet düşünüyor ki, devlet kendi savaş gücüne güvendikçe sağlamdır. Savaş olmasın diye düşmandan kız istemek yaşama ve müdafaa gücünü kaybetmektir.⁵²

Uygurların Göç destanında rastlanan diğer mühim bir çizgi, Türklerin göç ettikleri yeni vatan da beş şehir kısaca şehir kurmuş olmalarıdır bu hadise Şu destanındaki Şu şehrinin kuruluşu ile birlikte Türklerin eski Asya topraklarında bazı kale-şehir’ler kurmuş olmaları haberlerini bütünlüyor ancak bu şehirler eski Türk medeniyetinin ana çizgileriyle bir medeniyeti olduğunu göstermesi bakımından değil fakat yaygın çadır medeniyeti içinde arada bir böyle kale-şehir’ler de yapılmış olduğunu göstermesi bakımından önemlidir.⁵³

Göç Destanında rastlanan önemli bir çizgi Türklerin göç ettikleri yeni vatanda, şehir kurmuş olmalarıdır. Bu hadise, Şu destanındaki Şu şehrinin kuruluşu ile birlikte,

⁵¹ Bahaeddin Ögel, **Türk Mitolojisi**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1993, 2. Baskı, cilt: 1, s. 81-82.

⁵² Nihat Sami Banarlı, **Resimli Türk Edebiyatı Tarihi**, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 2001, cilt: 1, s. 29.

⁵³ Nihat Sami Banarlı, **Resimli Türk Edebiyatı Tarihi**, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 2001, cilt: 1, s. 30.

Türklerin eski Asya topraklarında bazı kale-şehir'ler kurmuş olmaları haberlerini bütünlüyor destanda işlenen bu mimari çizgi M.10. asırda Uygurlar nezdinde gönderilen bir Çin elçisinin seyahatnamesinde de yeniden yazılmıştır.⁵⁴

Uygurların Göç Destanı'nda vatan toprağından feragat edilen bir avuç taş olsa dahi vatana sahip çıkmamak değer bilmemek sayıldığından bu nankörlük vatani tümünden kaybetme, halkın kötü durumlara düşüp aciz kalması ve birçok felaket ile karşı karşıya gelmesine her şeyden önemlisi de yersiz yurtsuz kalmalarına neden olmuştur. Bu destan, tarihin hangi aşamasında olunursa olunsun her devirde her milletin ders alması gereken manevi anlamı yüksek bir mesaj vermektedir.

⁵⁴ Nihat Sami Banarlı, **Resimli Türk Edebiyatı Tarihi**, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1971, cilt: 1, s. 29.

BÖLÜM II

İSLAMİYET'TEN ÖNCEKİ TÜRK DESTANLARINDA KADIN

Psikologlar fertlerdeki ruhsal olayları duygu, zihin, irade adlarıyla üç yeteneğe ayırırlar. Her millet aynen bir fert gibi kendine özgü bir psikolojiye, ruha sahiptir. Milletlere ait psikolojiye “milli ruh-milli şuur” adı verilir. Bunun için sosyoloji ile psikoloji arasında kıyas yapmak isteyenler “milli ruh”u da, “kişisel ruh” (psikoloji) gibi üç yapıya ayırabilirler. Bu üç yapı: hars (öz kültür), medeniyet (üniversal değer yargıları) ve devlettir. Milletten içinden gelen ortak köklü duygu ve düşüncelerin toplamına hars (culture) diyoruz ki bu ferdin bilinç duygusu (sensitivity) yeteneğine karşılıktır. Milletten zihinsel kavramlarının toplamına medeniyet (civilisation) denilir ki; bu ferdin zihin (intelligence) yeteneğine karşılıktır. Milletten bilinç gücüyle doğan unsurların tamamına devlet (etat) denilir ki bu da irade (volonte) yeteneğine karşılık tutulabilir. Bir milletin öz kültürü, yalnız kendine özgüdür çünkü öz kültürün esası dini, ahlaki ve güzellik heyecanlarıdır. Bu duygularda, milletin en içten ve en köklü olan duygularıdır. Bu köklü duygular, milletin kendi şahsiyetinin içten gelen ifadeleri olduğu gibi bunlara katılan özel dili de, milletin tarihi ve sosyal hayatının bir aynasıdır. Medeniyet ise insanlığın malıdır. Fransızlar ve diğer milletler kendilerine özgü öz kültüre sahiptirler. Medeniyetin ortak oluşu; milletlerin de tek başlarına yaşamayıp büyük topluluklar halinde bulduklarını gösterir. Medeniyetleri olan milletlerin bu şekilde oluşturdukları sosyal topluluğa “medeniyet” adı verilir.⁵⁵

Her topluluk bir kültür sahibidir; diğer bir deyişle her kültür ayrı bir topluluğu temsil etmektedir. Türk milleti de dili, töresi, dini, hukuku, düşüncesi ve hadiseler karşısındaki hususi davranışı asırlardan beri yaşamakta olduğuna göre bir milli Türk kültürü mevcut demektir.

1. Kültür, karakter bakımından “hususî” medeniyet “umumî” dir.
2. Medeniyet, “kültür“ lerden doğar.
3. Bir kültürün varlığı bir medeniyetin mevcudiyetini veya bir topluluğun varlığı bir kültürün mevcudiyetini gösterir.

Kültürün doğuşunda aşağıda görüleceği gibi coğrafi durum ve insan unsuru başlıca rol oynadığından ve topluluklar ancak yaşadıkları bölge şartlarının etkisi altında kendi

⁵⁵ Ziya Gökalp, **Türk Ahlakı**, Toker Yayınları, İstanbul 2012, s. 144.

kültürlerini kurabileceklerinden çeşitli kültürler arasında ilerilik vb. gibi ayrımlar yapmak bazılarını üstün bazılarını iptidai saymak ilmi anlayışa uygun düşmez bu gibi hükümlere ancak tek bir kültürün tarih içinde seyrinde müşahede edilen gelişmeler açısından, yani aynı kültürün çeşitli devreleri birbiri ile karşılaştırılırken giderilebilir. Zira kültürler de temsil ettikleri cemiyetle birlikte zaman ve çevre icaplarına uyarak, bizzat sosyal değerler ortaya koyma veya dış tesir yolu ile gelişirler. Şu şartla ki, her kültür öz vasfını kaybetmez. “Ana-kültür kalıbı” belirli bir karakter halinde devam eder gider.⁵⁶

Türkmenler dünyanın en demokrat milletidir. Bu millette eşitlik, olgunluğunun son derecesini bulmuştur çünkü Türkmenlerde ücretle hizmetçiler yoktur. Esirler ise pek azdır.⁵⁷ Türkmenlerde her erkek “tekin”, her kadın “hatun” dur. Tekin “prens” anlamına hatun ise “prens” anlamındadır. Çünkü bütün Türkmenler kendilerini Türklerin en büyük hükümdarı tanınan “Oğuz Han”ın soyundan sayarlar. Bundan dolayı Türkmen toplumunun her ferdi demokrasi için bir aristokrattır zaten demokrasinin gerçek anlamı herkesin aristokrat olması demektir. İnsanlar alçaklık ve düşüklükte değil, ancak asalette eşit olabilirler. İşte Türkmenler içlerine kendilerinden aşağı görecekları yabancılardan hizmetçi ve işçi almayarak, bütün işlerini kendileri yaptıkları için hepsi aynı soydan gelmiş bir insanlar topluluğudur. Bundan dolayıdır ki aralarında sosyal derece sistemi yoktur. Bir toplum bu derece eşitlik sever olunca, tabii aile içinde de aynı eşitlik kuralını uygular.⁵⁸

Feminizm (kadın eşitliği) de demokratinin bir sonucudur. Birinci durum kadının erkeğe karşı bir imtiyaz ve üstünlüğe sahip olduğunu göstermektedir. İkinci durum ise, kadının hukuk açısından erkeğe eşit olmasını belirtmektedir. Biz de yanlış olarak birinci duruma “feminizm” adı verildiği içindir ki, gerçek bir feminizmin hukuki özellik taşıdığı henüz anlayamamıştır. Feminizm; kadının aile hukukunda meslek ve vatandaşlık hukukunda erkeğe eşit olması demektir.⁵⁹

Eski Türk toplumlarında kadın konumu hakkında yapılan araştırmalara göre özellikle atlı göçebe kültürün etkili olduğu Türklere kadın erkekle hem yönetim hem hukuk açısından eşit statüde yer almıştır. Fakat İslamiyet’in kabulünden sonra Arap, Fars ve Bizans kültürünün etkisiyle Türklere kadın daha pasif konuma itilmiştir.⁶⁰

⁵⁶ İbrahim Kafesoğlu, **Türk Milli Kültürü**, Ötüken Yayınları, İstanbul-Ekim 2015, s. 16-17.

⁵⁷ Gaston Richard, **Tarihte Kadın**, s. 351.

⁵⁸ Ziya Gökalp, **Türk Ahlakı**, Toker Yayınları, İstanbul 2012, s. 117.

⁵⁹ Ziya Gökalp, **Türk Ahlakı**, Toker Yayınları, İstanbul 2012, s. 142.

⁶⁰ M. Kaya, “Türk Halk Anlatılarında Kadın”, **Toplumbilim**, 2002, cilt: 15, s. 49-50.

Türk ailesi, Avrupa medeniyetinden yeni görüş ve anlayışları alarak şüphesiz çağdaşlaşacaktır. Fakat Türk ailesi ne Fransız ailesine ne İngiliz ailesine ne de Alman ailesinin bir eşi olmayacaktır. Türk kadınlığı çağdaş yükselişlerden faydalanarak birtakım öncelikleri elde edecektir. Fakat Türk kadını; ne Fransız kadının ne İngiliz kadınının ne de Alman kadınının bir taslağı olmayacaktır. Öz kültürünün gelişmesi ve yükselişi, bütün canlı varlıkların boyun eğdiği iç gelişim yoluyladır. Bundan dolayı, kadının ve ailenin öz milli kültüre ait kısmı da; ancak bu biçimde gelişecektir.⁶¹

Toplumumuzda kadın eski Türk devletlerindeki kadınlar gibi sosyal, ekonomik ve siyasi hayatta önemli roller üstlenerek kendi öz benliklerini de kaybetmeyecektir. Türk kadınının geçmişten gelen gücüne, cesaretine, azmine, serbestliğine karşın namusunu her şeyin üstünde tutuşunu bugün de yaşayıp gelecek nesillere aktaracaktır ve İslamiyet'ten önceki Türk kadınının bu güçlü özelliklerini unutturmayacaktır.

Her topluluğun kendine özgü bir kültürü vardır. Diğer bir deyişle her kültür ayrı bir topluluğu temsil eder. Bunun gibi Türk milletinin de dili, tarihi, edebiyatı, sanatı, dini, müziği, mimarisi, hukuk anlayışı ve olaylar karşısında davranışıyla kendine mahsus bir kültürü söz konusudur. Durum böyle olunca kültürlerin özel, medeniyetin genel olduğunu ve kültürlerden doğduğunu söylemek mümkündür. Zamanımız itibariyle belki iki medeniyetten bahsedilebilir. Bu da; Doğu ve Batı medeniyetidir. Kültür ve medeniyet üzerindeki tartışmalar Ziya Gökalp'tan beri gündemde olup, bundan sonra da devam edeceği ortadadır. “Ne olursa olsun her kültür kendi öz vasfını korur ve ana yapı bir süreklilik taşır.” Bunun da böyle bilinmesi gerekir. Bütün bu izahlardan sonra kesinlikle şunu söyleyebiliriz ki dünya üzerinde Türk denen bir millet vardır ve onun geliştirdiği zengin kültür, dünya medeniyetlerinin oluşmasında mühim bir temel taşı vazifesi görmüştür. Dolayısıyla insanlık tarihinin her açıdan şekillenmesinde en önde gelen faktörlerden birisi, Türklerdir.⁶²

Son yarım asır içinde yapılan antropolojik incelemeler Türklerin beyaz ırka mensup olduğunu göstermiştir. Yeryüzünde mevcut dört büyük ırk grubundan “europid” adı verilen grubun “turanid” tipindeki “brakisefal” Türklerin kendilerini başta “delikosefal mongoloid”ler olmak üzere diğer ırklardan ayıran antropolojik özelliklere sahip olduğu anlaşılmıştır. Ayrıca bilindiği üzere, Tevrat'ta nakledilen eski geleneklerde Türk soyu (Ham ve Sam'dan değil, Yafes'ten türemiş olarak) beyaz ırktan gösterilmiştir. Turan tipini

⁶¹ Ziya Gökalp, **Türk Ahlakı**, Toker Yayınları, İstanbul 2012, s. 149.

⁶² Saadettin Gömeç, **Türk Kültürünün Ana Hatları**, Akçağ Yayınları, Ankara 2006, s. 8.

temsil eden Orta Asya Maveraünnehir ve diğer yakın doğu Türkleri beyaz tenli, koyu parlak gözlü, değirmi yüzlü (ay yüzlü badem gözlü), endamlı, sağlam yapılı erkek ve kadınları ile Orta Çağ kaynaklarında güzelliği örnek olarak gösterilmiş, hatta İran edebiyatında “Türk” sözü bazen “güzel insan manasında” alınmıştır.⁶³

İslamiyet’ten önceki devirde kadının destanlardaki yeri, sosyal hayattaki üstün ve muhterem mevkiinin aynıdır. Türk toplumunda kadın bazen aile reisi, fakat her zaman Türk evinin direği; erkeğinin vefalı arkadaşı en mühim olarak da mukaddes Türk çocuklarının annesi idi. Bu annelik vazifesi, Türkler arasında kadına büyük değer sağlamış, destanlar onu ilahi bir varlık, bir dişı Tanrı gibi düşünmüşlerdir: Yaradılış Destanı’nda Tanrı’ya insanı ve dünyayı yaratması için fikir ve ilham veren Ak Ana bir kadındı. Oğuz’un annesi Ay Kağan’da böyle mukaddes bir kadındı. Gene Oğuz Kağan’ın ilk karısı ışıktan; ikinci karısı ağaçtan doğmuş mukaddes kadınlardır. Bu kadınların güzellikleri Oğuz Kağan destanında bir peri masalı ahengiyle söylenir; gülen gözler, kutup yıldızları, ırmak dalgası saçlar, inci gibi dişler ve güzellik karşısında süt gibi, kırmızı gibi olup eriyişler halinde anlatılır. Bu kadınlar Oğuz’a altı oğlan doğurmuş, Oğuz soyundan ve Tanrı-ışık kadından türeyen bir neslin çoğalmasını sağlamışlardır. Göktürklerin yeniden millet oluşlarına “anne kurt”un vazifesi yüz yıllarca unutulmamıştır.⁶⁴

Eski Türk topluluğunda hür olan ve Asya Hunlarından beri ata binip ok attığı⁶⁵, top oynama, güreş gibi ağır spor yaptığı, savaşlara katıldığı tespit edilen, namus ve iffetine düşkünlüğü yabancı kaynaklarda (İbn Fadlan, Gerdîzî vb.) bilhassa belirtilen⁶⁶ Türk kadını itibar sahibi olup, muharebe de düşman eline geçmesi büyük zillet sayılırdı.⁶⁷

Eski Türklerce kullanılan kang (baba) ve ög (anne) kelimelerinin 9. yüz yıldan itibaren ata ve ana olarak değiştii anlaşılıyor. Türk ailesinde akraba adlarının zenginliği de aileye verilen önemi göstermektedir.⁶⁸

Hükümdar törenle unvanını alırken, zevcesinin veya hatun olmak üzere saraya gelen gelinin törenle aldığı “katun” (hatun) unvanı da Hunlardan beri Türklerce tanınmakta idi, “Kağan” ve “katun” tabirlerinin önce Türk asıldan olmayan siyasi teşekküllerde görünmesi, herhalde yüksek tangu ve “Yansih” unvanlarının Hun hükümdar ailesi

⁶³ İbrahim Kafesoğlu, **Türk Milli Kültürü**, Ötüken Yayınları, İstanbul-Ekim 2015, s. 46-47.

⁶⁴ Nihat Sami Banarlı, **Resimli Türk Edebiyatı Tarihi**, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 2001, cilt: 1, s. 33.

⁶⁵ F. Altheim, **Atilla at les Huns**, Paris 1952, s. 41.

⁶⁶ A. İnan, “Göçebe Türk Boylarında Evlatlık”, **DTCF Dergisi**, cilt: 6, sayı: 3, 1948, s.136.

⁶⁷ Bk. Kitabeler 1, kuzey 9; W.Barthold, Dersler, s. 15.

⁶⁸ İbrahim Kafesoğlu, **Türk Milli Kültürü**, Ötüken Yayınları, İstanbul Ekim 2015, s. 221.

tarafından kullanıldığı asırlarda başkalarının ancak 3. ve 4. dereceden rütbeleri gösteren kagan ve katun kelimelerini kullanabilmelerinden ileri gelmiş olacaktı. 5. asrın ilk çeyreğinden sonra, bilhassa Juan-juan hâkimiyeti devrinde ve Ak-hunlarda, Tanhu ve “yen-shih” in yerini tamamen “ kagan” ve “katun” almış görülmektedir. Türk devletlerinde hatunlar söz (hatunluk hukuku) sahibi idiler. Aralarında devlet siyasetine yön verenler, devlet reisliği yapanlar ve nâip olarak devleti idare edenler (bk. yk. Sabarlar, Göktürkler, Uygurlar, Oğuzlar) vardı. 585 ve 726 yıllarında Çin elçilerinin kabulünde Göktürk hatunları hazır bulunmuşlardı. Ayrı sarayları ve “buyruk”ları bulunan hatunlar umumiyetle devlet meclislerine katılırlar, bazen elçileri ayrıca kabul ederlerdi. Hatunların, -gelecek hakanların anneleri olmaları sebebiyle- ilk zevce ve asil (yani Türk) olmalarına dikkat edilirdi.⁶⁹

Eski Türklerde kadın, savaşa katılmakla birlikte politik bir etkiye de sahipti. Türk töresine göre bir emir ilan edileceği zaman; “hakan emrediyor ki” diye ilan edilirse, bu emrin hiçbir hükmü olmazdı çıkan emirlerin geçerli olması için “hakan ile hatun emrediyor ki” diye ilan edilmesi şarttı bundan başka, büyük devletlerden gelen elçileri, hakan yalnız kabul edemezdi. Ancak hakan ile hatun beraber olduklarında elçiler huzura gelebilirlerdi. Demek ki eski Türklerde devlet yalnız hakanla değil hakan ile hatunun beraber bulunduğu zamanlarda otoritesini ortaya koyuyordu.⁷⁰ Eski Türklerde kadının siyasette devlet yönetiminde ne kadar etkili ve söz sahibi olduğu açık bir şekilde görülmektedir.

Kadının hukukça yüksek olması bir taraftan iştirak ettiği içtimai (toplumsal) ve iktisadi hayatın çok olmasının neticesidir. Kadınların, ev işlerinden başka, iktitaf (toplayıcılık), avcılık, çiftçilik, sürü sahipliği, harp, askerlik, milli ziyafetlere ve meşveretlere danışmanları, her şöenlere ve kurultaylara girmek gibi bir çok faaliyetlerde kadının hukukça yüksek, hür ve serbest olmasını temin ediyordu.⁷¹

Eski Türklerde kadın tabu olmadığından ve bilakis erkeğin mütemmimi (tamamlayıcısı) bulunduğundan kadınsız hiçbir iş görülemezdi. Hükümdar emirnameleri yalnız “hakan emrediyor ki” diye başlamışsa muta (geçerli) olmazdı. Devletlerin elçileri de yalnız hakanın huzuruna çıkamazdı. Hakan sağda ve hatun solda oturmak üzere ikisinin müşterek huzuruna çıkabilirlerdi.

⁶⁹ İbrahim Kafesoğlu, **Türk Milli Kültürü**, Ötüken Yayınları, İstanbul-Ekim 2015, s. 259.

⁷⁰ Ziya Gökalp, **Türk Ahlakı**, Tokel Yayınları, İstanbul 2012, s. 46.

⁷¹ Ziya Gökalp, **Türk Medeniyeti Tarihi**, Ötüken Yayınları, İstanbul-Kasım 2015, s. 151.

Hakan ile hatun gök ile yerin evlatlarıdır. Güneş Ana ile Ay Ata ise onların semadaki mümessilleridir. Hakan'ın mümessili olan Ay Ata 6. kat gökte olduğu halde hatunun mümessili olan Gün Ana göğün 7. katındadır. Bu hal de kadının erkekten daha muhterem olduğunu gösterir.⁷² İslamiyet öncesi Türk toplumunda kadın her alanda erkeğe eşit hatta bazı alanlar da erkekten üstün, yüce görülmektedir. Birçok doğaüstü ve ilahi anlam daha çok kadına ithaf edilmektedir.

Eski Türklerde her gün toylar ve şölenler, ziyafetli milli içtimalar (toplantılar) olduğu gibi, bunun haricinde de her ev kendi kendine ziyafet çekerdi. Eski Türkler, bütün zamanlarını güzel yemek, güzel giymek, güzel yaşamakla geçirirlerdi. Eski Türkler, dünyanın en tehlike arayan kavmi olduğu gibi en çok zevkler eğlenceler içinde yaşayan bir kavmiydi. Sürünün azalacağını hiç düşünmezdi hatta sürünün yağma olmasından da o kadar endişe etmezdi. Şu darbimesel bize, “Türkmen göçüdür vara vara düzelir.” diyerek sürüsü yağma edilmiş bir ilin ne suretle eski halini bulduğunu anlatır.⁷³

Eski Türkler her gün vakitlerini toylarda ve şölenlerde geçirirlerdi. Bu toylar ve şölenler sayesinde ki en fakirler bile güzel giyinir, güzel yer, güzel içerlerdi. Aralarında borçlu bulunmazdı, her gün bir bey de şölen olduğundan bütün ömürlerini zevk ve sefa içinde geçirirlerdi.

Av hayvanı bir otağa iltica ederse otağ sahibi de o avdan pay alırdı. “Kısırca yenge derler bir hatun vardı. İleri vardı pay diledi: Hey bey yiğit, bize dahi bu geyikten pay ver.” dedi.⁷⁴ En büyük şan ve şeref cömertlikle kaimdi. “ Er malına kıymayınca adı çıkmaz.”⁷⁵ Evin dayağı oldur ki yazıdan yabandan eve bir konuk gelse er adam (kocası) evde olmasa, ol onu yedirir, içirir, ağırılar azizler, gönderir. Ol Ayşe, Fatma soyudur.⁷⁶

Eski Türklerde kadın kendine güveni tam misafirperver, izzet ikram sahibi, temizliğine giyim kuşamına sonsuz özen gösteren, ütüsüz kıyafet giymeyen tavrı, tarzı, giyimi, kuşamı güçlü karakteri ile döneminin tüm milletlerinin kadınlara örnek teşkil etmektedir. Birçok yabancı gezginin yazdıklarında da bu özellikler görülmektedir.

⁷² Ziya Gökalp, **Türk Medeniyeti Tarihi**, Ötüken Yayınları, İstanbul-Kasım 2015, s. 221.

⁷³ Ziya Gökalp, **Türk Medeniyeti Tarihi**, Ötüken Yayınları, İstanbul-Kasım 2015, s. 27.

⁷⁴ Muharrem Ergin, 1994:122.

⁷⁵ Muharrem Ergin, 1994:74.

⁷⁶ Muharrem Ergin, 1994:76.

Eski Türklerde millet devleti beslemezdi, devlet milleti beslerdi. Orhun kitabesinde Göktürk Hakan'ı diyor ki: “Zengin bir millete gönderilmedim. Türk milleti azdı, çoğalttım; açtı doyurdum. Çıplaktı giydirdim, kuşattım.”⁷⁷

Tüm bu söylemler hatun içinde geçerli sayılmaktadır. Eski Türklerde hükümdar ve hatun hangi derecede olursa olsun misafirlerine büyük ikramlarda bulunurdu. İkramda bulunmak eski Türk kültüründe kadın için de erkek için de büyük bir şan, şeref meselesi olmuştur. Bu sebepten Türk boylarında kimse aç ve çıplak kalmamıştır.

Kadın Türk toplumunda daima saygı görmüştür.⁷⁸ Gerçekten de Türklerde kadın, toplum hayatında daima bir ahlak timsali, iffet numunesi olarak yaşamış, erkekler tarafından hürmet ve itibar görmüştür.⁷⁹ Ayrıca Türkler de ocağın erkek ve kadını aynı düzeyde sayması kadınları ataerkil ailelerde görülen birtakım kurallardan ve zorluklardan da uzak tutmuştur.⁸⁰ İslam öncesi Türk toplumunda erkekler sadece kendi kadınlarına değil kendi aralarında veya başka milletlerle yaptıkları savaşlar sırasında elde edilen kadın esirlere de dokunmazlardı.⁸¹

İslam öncesi Türk toplumlarında kadının gayet serbest oluşu rahat davranışı buna karşılık iffet ve namusuna düşkün oluşu yabancı araştırmacıların ve gezginlerin de dikkatini çekmiştir.⁸² Bu gezginlerin notları bize yeterince güçlü ipuçları vermektedir. Bunlardan biri olan İbn-i Batuta'nın hatıralarında, Türk kadını hakkında şunlar söylenmektedir: “Bu ülkede gördüğüm ve beni epeyce şaşırtan davranışlar arasında burada erkeklerin kadınlara gösterdikleri aşırı saygıdır. Türk kadınları yüzü açık dolaşırlar, erkeklerden kaçmazlar, pazarlarda alışveriş yaparlar. Bazen kadınları erkekleriyle beraber rastlarsınız ve o vakit bu adamları onların hizmetkârları sanırsınız.”⁸³ Misafirperverlik konusunda da İbn-i Batuta şunları söylüyor: “Burada kadınlar erkeklerden kaçmazlar ve

⁷⁷ Muharrem Ergin, **Orhun Abideleri**, İstanbul 2011, s. 6-7.

⁷⁸ Gülçin Çandarlıoğlu, **İslam Öncesi Türk Tarihi ve Kültürü**, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul 2003, s. 93.

⁷⁹ Tahsin Ünal, **Türk'ün Sosyo-Ekonomik Tarihi**, Yayını Hazırlayanlar: Ali Güler, Tahsin Ünal, Berikan Yayınları, Ankara 2007, s. 53.

⁸⁰ Ziya Gökalp, **Türk Ahlakı**, Sadeleştiren: Yalçın Toker, Toker Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 1992, s. 74.

⁸¹ Saadettin Gömeç, **Türk Kültürünün Ana Hatları**, Akçağ Yayınları, 1. Baskı, Ankara 2007, s. 72.

⁸² Mehmet Eröz-Ali Güler, **Türk Ailesi**, Atatürk Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara 1998, s. 20.

⁸³ Saadettin Gömeç, **Türk Kültürünün Ana Hatları**, Akçağ Yayınları, 1. Baskı, Ankara 2007 s. 73.

yola çıkacağımız zaman akraba ya da hane halkındanmışçasına bizimle vedalaşırlar bu ayrılıktan dolayı üzüntülerini, gözyaşları dökerek belirtirlerdi.”⁸⁴

Eski Türk kültüründe destanlarda ve efsanelerde kadınlarda aranan ilk özellik hiçbir zaman dış görünüş, güzellik olmamıştır. Eski Türk kültüründe kadınlar dış görünüş, güzellik, giyim kuşamlarındaki titizlik, temizlik ve tarz açısından birçok başka kültüre örnek teşkil etmiştir, fakat buna karşın Türk kadını öncelikle cesaret, dayanıklılık, iffetlilik, namusluluk, kuvvet ve kahramanlık gibi özellikleriyle ön plana çıkıp bu özellikleriyle her zaman sevilip saygı görmüştür. Ayrıca kadın aile ve toplumda yapıcı, birleştirici, bütünleştirici, görüşlerine saygı duyulan bir kimsedir. Kocalar çoğu zaman kadınlarından akıl danışmaktadır. Her türlü hak ve hükümlülükler bakımından kadın erkekle eşit olduğu eşler arasında karşılıklı şefkat ve saygı olduğu görülmektedir. Hele ki erkeğin kadına şiddeti, dayağı (Radloff’a göre) görülmemiş bir şeydir.

Türk kültürü, Türk töresi kadın kelimesini güzellik, zarafet, tertiplilik, düzenlilik ve iffetlilik gibi güzel anlamlar yüklemiştir. Dolayısıyla Türk kadını bütün bu güzelliklerin sahibi olarak düşünülmüştür.⁸⁵ Kadın Türk toplumunda daima saygı görmüştür.⁸⁶ Hatta birçok destan ve efsanede görüldüğü gibi milli Türk muhayyilesi kadına bir kutsallık atfetmiştir. Onu Tanrı’ya ilham veren diğer bazı milletlerin destanlarında yansıtıldığı gibi gayri meşru ilişkiler sonucu değil; Tanrı’nın bir buz parçasının içinde gönderdiği kutsal buğday tanelerinden, ilahlardan, nurdan ve ışıktan hamile kalan bir namus ve şeref abidesi olarak ifade etmiştir.⁸⁷

Kadının aile ve toplum içerisindeki yerini zedeleyici her türlü hareketten sakınılmıştır. Kocanın kadını evden kovması ve boşaması gibi durumlar söz konusu olmadığı gibi başka sebeplerle dul kalan kadının babasının evine dönemediği bilinmektedir. Dul kalmış kadınlar ailenin başı sayılmıştır. Bu duruma paralel olarak Göktürk Yazıtları ve Uygur Türklerine ait kayıtlarda “Ana” sözcüğü her zaman “Baba”

⁸⁴ Mehmet Eröz, “Türk Ailesi, Aile Yazıları, Temel Kavramlar Yapı ve Tarihi Süreç”, **Aile Araştırma Kurumu Başkanlığı Yayınları**, cilt: 1, Ankara 1990, s. 242.

⁸⁵ Reşat Genç, Reşat Genç’in Açılış Konuşması, **Kastamonu’da İlk Kadın Mitingi’nin 75. Yıldönümü Uluslararası Sempozyumu**, Kastamonu 10-11 Aralık, 1994, Ankara 1996, s. 15.

⁸⁶ Gülçin Çandarlıoğlu, **İslam Öncesi Türk Tarihi ve Kültürü**, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul 2003, s. 93.

⁸⁷ Necdet Sevinç, “Eski Türklerde Kadın ve Aile Hukuku”, **Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi**, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul 1980, s. 18.

sözcüğünden önce kullanılması ve Dede Korkut Kitabı'nda yer alan “ Ana Ata” ifadeleri kadına duyulan saygının bir diğer göstergesi olarak düşünülebilir.⁸⁸

Eski Türklerde kız ile erkek arasında bir fark gözetilmezken kadın ve kız kavramları arasındaki fark her dönemde kendini göstermiştir. Kadın ile kız arasındaki ayırımın ana noktası olan bekâret anlayışı Türklerde İslamiyet'ten önceki dönemde de vardı. Kız, evlendikten sonra ev kadını olan kadın için “evci”, “eş”, “evdeş” ve “evlik” gibi adlandırmalar yapılmıştır. Bunun yanı sıra evlenmiş kadın için en yaygın şekilde “avrat” sözcüğü kullanılmıştır.⁸⁹

Eski Türklerde anneye “ög” derlerdi. Bugün kullandığımız öksüz kelimesi buradan gelmektedir. Babadan sonra aileyi anne temsil ederdi çocuklarının vasisi anne idi. Kadınlar Türk tarihinde devlet içinde büyük söz sahibiydiler. Ana daha önce gelir “ana-baba” denirdi. Türkler kız ve erkek çocuklar arasında bir ayrılık göstermiyorlardı. Eski Türklerde evin sahibi kadındı. Kadın evlendiğinde kız ailesine verilen mala “kalın” denirdi. Kalını verilen gelin, ailenin eşit üyesidir. Böylece ailedeki kişiler arasında, gelin ve çocukları üzerinde bir miras hakkına sahip oluyordu. Kadına baba malından da pay düşerdi ki buna “çeyiz” denirdi. Babanın kızına çeyiz yapması bir mükellefiyet ve yükümlülüktü. Türklerde babanın kızı üzerinde sonsuz bir velayet hakkı da yoktu. Söz kesiminde kızın evlenmeye razı olduğunu gösteren bir rızalık sembolü vermesi gerekiyordu.⁹⁰

Aile toplumun çekirdeği olarak görülmüştür. Aile ne kadar güçlü olursa toplum o derece güçlü olur. Türklerde aileye her zaman önem verilmiştir ve hep korunmuştur. Türklerin tarih sahnesinde uzun süre ayakta kalması da güçlü aile yapısına dayanmaktadır. Tarihte birçok topluluk görülmüştür ancak bu topluluklar güçlü bir aile yapısına sahip olamadıklarından dolayı kısa zaman içerisinde dağılıp yok olmuşlardır. Bir toplumun mutluluğu onu meydana getiren ailelerin mutluluğuna huzuruna bağlıdır. Bu huzurun oluşmasında da annenin yeri ve rolü çok büyüktür. Eski Türklerde ise kadının temel nitelikleri annelik ve kahramanlıktır. Kadın at binme, silah kullanma ve savaşabilme gücü ile de değerlendirilmiştir. Türkler kutsal ve önem verdikleri haklara “ana hakkı” demişler ve bunu “Tanrı hakkı” ile eşit tutmuştur. Orta Asya Türk devletlerinde (İskitler,Hunlar,Göktürkler,Uygurlar) kadın önemli hak ve yetkilere sahipti. İskitlerde, her

⁸⁸ Bahaeddin Ögel, **Dünden Bugüne Türk Kültürünün Gelişme Çağları**, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul 2011, s. 247-248.

⁸⁹ Bahaeddin Ögel, **Dünden Bugüne Türk Kültürünün Gelişme Çağları**, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul 2011, s. 251.

⁹⁰ Bahaeddin Ögel, **Dünden Bugüne Türk Kültürünün Gelişme Çağları**, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul 2011, s. 247-266.

kadın İskit erkekleri gibi savaşçı ve asker olarak yetiştirilirdi. Kadınlar her savaşta erkekleri ile birlikte çarpıştırdı. Türk devletlerinde Türk kadınları bu tür faaliyetleri büyük bir vakar ve haysiyetle yerine getirmiştir. Hatta bu tür faaliyetlerde öylesine büyük etkilerle hareket etmişlerdir ki Büyük Hun İmparatorluğu adına Çin ile ilk barış antlaşmasını Mete'nin hatunu imzalamıştır. Hunlar döneminden itibaren kadın erkek ayrımı yapılmamış, kadın erkeğin tamamlayıcısı olarak kabul edilmiştir. Kız çocukları da erkek çocukları gibi silah kuşanabilmekte, savaşabilmektedirler.⁹¹

Eski Türklerde aile hayatında kutsal kabul edilen kadın kimi zaman yasalarla güvenceye alındığından cemiyet içinde emniyetli bir hayat sürmekteydi. Diğer toplumlarda örneğine sıklıkla rastlanan kadın esareti, kadın ticareti, kadın hediyesi (büyük birine, mesela hükümdar ve vezire kadın takdimi) gibi Türk'e yabancı olan içtimai çarpıklıkları Türk töresi şiddetle men etmişti.⁹²

Eski Türklerde kadına özel bir değer verilmiştir. Hakanlar bir çok işlerinde eşlerine danışmayı bir prensip haline getirmişlerdir. Eski Türklerde kadın tıpkı at ve silah gibi kahramanların daima yanındadır ve onların kuvvet kaynağıdır. Eski Türk kızları ve kadınları erkeklerden çekinmeyen onlarla ava çıkan, ata binen, savaşan kadın ve kızlardır. Eski Türklerde, kadın erkek ilişkisi iç içe ve samimidir. Kadın ile erkekler her yerde, her işte beraberdirlere. Eski Türklerde kadının sosyal statüsü yüksektir.⁹³ Eski Türklerde kadın avcılık, çiftçilik, sürü sahipliği, harp, askerlik, milli ziyafetlere, meşveretlere, şölen ve kurultaylara girmek gibi birçok faaliyete katılırlardı. Bu faaliyetler de kadının hukukça yüksek, hür ve serbest olmasını sağlardı.⁹⁴

Sonuç olarak İslamiyet'ten önce Türklerde kadına büyük değer verilmiştir. Güzelliği, yiğitliği, cesareti, iffeti, ahlaki temizliliği, analığı ve kahramanlığı ile efsanelerde, destanlarda, yazıtlarda Türk kadınının tartışılmaz bir yeri söz konusudur. Geniş Asya steplerinin zorlu iklim şartları, yaptıkları bitmek bilmez savaşlar, akınlar, konar göçer bir yaşam tarzını zorunlu bırakmıştır. Böyle bir hayat tarzı kahramanlık ve cengâverlik ruhunu da beraberinde taşımıştır. Alp tipini oluşturan şartlar, erkeğin yanında kadını da eğitmiştir. Fedakâr, namuslu, saygın ve erkeğin sadık yoldaşı dostu olan kadın

⁹¹ A. Gündüz, "Tarihi Süreç İçerisinde Türk Toplumunda ve Devletlerinde Kadının Yeri ve Önemi", **The Journal of Academic Social Science Studies**, 2012, 5(5), s. 129-148.

⁹² A. Yılmaz, "Türk Kültüründe Kadın", **Milli Folklor**, 2004, sayı: 61, s. 111-123.

⁹³ H. Özcan, "Anadolu Alevi Kültüründe Kadına Bakışın Temelleri", **Uluslararası Asya ve Afrika Çalışmaları Kongresi**, Ankara Eylül 2007, s. 1-10.

⁹⁴ Ziya Gökalp, **Türk Medeniyeti Tarihi**, Kitaplar-Bütün Eserleri I, Yayına Hazırlayan: M. Sabri KOZ, İstanbul 2007, Yapı Kredi Yayınları, s. 402.

akıncı ve kahramanlık özellikleri ile de ön plana çıkmıştır. İslamiyet'ten önce Türk kültüründe kadın ata biner, silah kullanır, savaşa katılır, elçileri kabul eder, devleti idare eder. At üstünde, elinde kılıç savaşa katılan Alp tipi kadın aynı zamanda zekâsı, anlayışı, sabrı, öngörüsü, gücü ile her anlamda erkeğin yanında olmuştur. Kadın velayet ve mülkiyet hukukunda erkekle eşit haklara sahip olmuştur, erkekle eşit ve yan yana kabul edilmiştir. Tek eşliliğe dayanan evlilik anlayışı, kültürü ile de Türk kadınının ayrıcalığı, değeri, itibarı verilmiştir. Kadın aile içinde; doğuran ana, kız evlat, kız kardeş, abla, sosyal hayatta kendisi için her türlü fedakârlık yapılan sevgili eş; siyasal yönetici, yönetimde söz sahibi, aile bireylerini yöneten, toplumu eğiten, gerektiğinde ailesi ve toplum için kendini feda etmekten çekinmeyen, savaşçı, kahraman; evinde tarımsal ve ticari hayatta üretici olarak ön plana çıkmış, bu rollerin hepsini de başarılı bir şekilde yerine getirmiştir. Her daim saygı duyulan, takdir toplayan, örnek gösterilen bir tip olarak eski Türk kültüründe yerini ve ayrıcalığını korumuştur.

Tarih boyunca Türk kadını, Türklerin dahil olduğu kültür daireleri içinde, üç grupta değerlendirmek mümkündür:

1. Göçebe hayatı içinde kadın
2. Yerleşik medeniyet ile İslam kültür çevresinde kadın
3. Batı medeniyeti tesiri altında kadın⁹⁵

Kadın göçebe toplumda hayatın her alanında aktif iken yerleşik medeniyet dairesinde yaşadığı hayat tarzına bağlı olarak durgun, sakin ve atlı göçebe toplumdaki kadına nazaran pasiftir. Kadının eğitimi ve toplum içindeki yeri İslamiyet'te Batı dünyasına kıyasla çok daha ileri seviyededir. Bunun en büyük sebebi İslam inancı kadınları suçlu, günahkâr ve aşağı seviyede görmek gibi bir anlayış sisteminin düşünce yapısının olmamasıdır.

İslam hukukunun kadına öngördüğü temel haklar çerçevesinde kadınlar bizzat ya da vekil aracılığıyla mahkemeye başvurma haklarını kullanmışlardır. Mahkemeye inanan, güvenen kadınlar kişisel haklarının farkında olarak mahkemeye gelmekteydiler. Mehirin kendileri için bir hak, bir güvence olduğunun bilinciyle Mehirlere erkeğe bırakmamak için de mücadele etmişlerdir. Kamu düzeni haline gelen böyle bir uygulama kadınların lehine bir görünüm yansıtmaktadır. Bunun yanında boşanma hakkı olarak kendilerine tanınan "hul"u da mahkemelerce talep etmişlerdir. Kadınlar sadece boşanma, evlilik, mehir

⁹⁵ A. Yılmaz, "Türk Kültüründe Kadın", **Milli Folklor**, sayı:61, 2004, s. 111-123.

gibi vakalarda değil, satış işlemlerinde, tecavüz vakalarında yani kendileriyle ilgili her durumda uğradıklarına inandıkları haksızlıklara karşı çıkmak amacıyla da mahkemeye gelmişlerdir. Kayıtlardan da anlaşılacağı üzere zaten haksız da bulunmuşlardır. Ancak, Osmanlı kadınları haksız oldukları yönünde davalarından men edilseler dahi yine de mahkemeye gelme ve sıkıntılarını ifade etme haklarını rahatlıkla kullanmışlar, günümüzde dahi çoğu kadının gösteremediği medeni cesareti Osmanlı kadınları gösterebilmişlerdir.⁹⁶ İslamiyet’i gerçek anlamıyla anlayan Türk topluluklarında, İslamiyet’i kabul ettikten sonra da kadına verilen değer devam etmiştir. “Hz. Muhammed, cennetin annelerin ayakları altında olduğunu açıklayarak Hz. Havva’yı insanlığın annesi mertebesine yükseltmiştir. Kur’an insan olma, dini yükümlülük akıl ve kulluk ve mükâfat bakımından kadın ile erkeği eşit tutmaktadır. Kadın ve erkek cinsiyetlerinden dolayı ortaya çıkan farklılıkları birbirlerinden üstünlük veya aşağılık anlamında değildir bu farklılık yaratılış hikmetine göre birbirlerini tamamlamaları anlamını taşımaktadır.”⁹⁷ Ancak bazı Türk topluluklarında, İslamiyet’in kabulünden sonra Arap, Fars ve Bizans kültürlerinin etkisi ile kadın daha pasif bir konuma itilmiştir.⁹⁸

Aynı dönemin farklı kültürlerinde, farklı milletlerinde kadın tipine bir göz atacak olursak şu özellikleri görmekteyiz:

Roma’da kadınlara kamu hukuku alanında hiçbir hak ve yetki verilmiyordu. Kadınlar devlet kurumlarında görev almıyorlardı. Özel hukuk alanında da hakları sınırlıydı. Dilediği gibi davranma şansları yoktu. Kadın evlendiğinde bile ancak baba hâkimiyetinden koca hâkimiyetine geçiyordu ve babanın hâkimiyeti bundan sonra kocaya devredilmiş oluyordu. Kocanın karısı üzerinde bundan sonra mutlak hâkimiyeti vardı. Kadının kısırlığı boşanmak için geçerli bir sebep sayılıyor ve sadece erkek boşanabiliyordu. Kadının böyle bir hakkı bulunmuyordu. Kız evlat aile de soyu sürdüremeyeceği için pek makbul sayılmıyordu, bu sebeple kız evlada sahip olup olunmamasının bir değeri yoktur.⁹⁹

Türkler ise kadına değer verdikleri gibi kız çocuklarına da değer vermektedirler. Türklerde kız çocuğuna sahip olmak Araplarda ve bazı diğer toplumlarda olduğu gibi zillet

⁹⁶ R. Akyüz, “Osmanlı Kadınlarının Hukuksal Haklarını Kullanımı Hakkında Bazı Değerlendirmeler”, **Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, Sayı: 6, 2007, s.75-91.

⁹⁷ U. Günay, “İslami Dönemde Türk Toplumunda Kadının Yeri ve Önemi”, **Milli Folklor**, sayı: 46, 2000, s. 4-9.

⁹⁸ M. Kaya, “Türk Halk Anlatılarında Kadın”, **Toplumbilim**, sayı: 15, 2002, s. 49-54.

⁹⁹ Ömer Faruk Harman, “Kadın”, **İslam Ansiklopedisi**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2001, cilt: 24, s. 83.

olarak kabul edilmemiştir. Dede Korkut Destanı'nda Oğuz Beylerinin kız çocuğuna sahip olmak istediği şeklinde ifadeler bulunmaktadır.¹⁰⁰

Türklerde kız çocuk da erkek çocuk da eşit tutulmuştur. Türklerde erkek çocuk olmaması değil, erkek ya da kız çocuk olsun, bir çocuğa sahip olmamak üzüntüye sebep olmuştur. Yine Dede Korkut'ta oğlu olan konuklar ak otağda, kızı olanlar ise kızıl otağda konuk ediliyorlardı. Çocuğu olmayanların yeri ise kara otağ olmuştur.¹⁰¹ Bu durumda yalnızca çocuğu olmayanlar toplumda eksik görülmüştür.

Boşanma konusunu kıyaslarsak diğer birçok kültürde boşanma konusunda kadın erkek arasında eşitsizlik söz konusu iken eski Türk kültüründe bu hak yani boşanma hakkı her iki taraf için de söz konusu idi.¹⁰² Türk kültüründe yüz kızartıcı suçlar dışında çok fazla boşanma düşünülmemiştir.

İslamiyet öncesi Türk toplumuna baktığımızda, kadının boşanma talep etmesi için gerekli sebepler; kocasının kendisine fena muamele etmesi, kocasının başka bir kadınla gayri meşru münasebeti bulunması, kudretsizlik (ademi iktidar) bunların bazılarıdır.¹⁰³

Eski Yunan ve Roma'da kadına hiç değer verilmemiştir. Kadın bu toplumlarda erkeklerden aşağı bazen de eşya ve hayvanlara aynı konumda, pazarlarda alınıp satılan, "köle" diye adlandırılan bir varlıktı. Yunan toplumunda okumuş kesim olan düşünür olan filozoflar bile kadını erkekle bir tutmamışlardır. Bir toplumun aydın kesimi dahil bu konuda değer vermemiş ve halkı bilinçlendirmemişse o toplumda kadının haklarına kavuşma ihtimali yok denecek kadar azalıyordu. Roma'da da aynı katı kurallar geçerli olup erkeğin kadın üzerinde öldürmeye varıncaya kadar yetkileri vardı.¹⁰⁴

Yunan toplumunda "Yinekiyun" denilen harem bölmeleri vardı. Bizans'ta da böyle harem bölmelerine rastlamaktayız. Bu dönemde kadınlar eğitim ve öğretim de görmemişlerdir. Bu sebeple kocaları onlarla birlikte olmaktan dahi hiç mutluluk

¹⁰⁰ Reşat Genç, **Kaşgarlı Mahmut'a Göre 11.Yüzyıl'da Türk Dünyası** , Ankara Üniversitesi Basımevi, Türk Kültürü Araştırmaları Enstitüsü Yayınları; 147, seri:9, sayı:A. 5, s. 70.

¹⁰¹ Bahaeddin Ögel, **Dünden Bugüne Türk Kültürünün Gelişme Çağları**, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, no:46, 3. Baskı, İstanbul 1988, s. 250.

¹⁰² Ali Erkul, Eski Türklerde Evlenme Gelenekleri, **Türkler**, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, cilt: 3, s. 63-64.

¹⁰³ Sadri Maksudi Arsal; Eski Türklerin Hususi Hukuku , **Türkler**, Yeni Türkiye Yayınları, cilt: 3, Ankara 2002, s. 92.

¹⁰⁴ Günay Tümer, İslam'da Kadın , Kastamonu'da İlk Kadın Mitingi'nin 75. Yıldönümü Uluslararası Sempozyumu, Kastamonu 10-11 Aralık 1994, Ankara 1996, s. 173-174.

duymuyorlardı. Sadece çocuk sahibi olmak ve çocuk yetiştirmek maksadıyla kadın alınırdı.¹⁰⁵

Hint toplumunda da kadının hiçbir değeri yoktu. Her türlü hak ve imkândan yoksun bulunuyorlardı. Kadın kısır olursa veya hep kız çocuğu doğurursa kocası onu bu sebepten bırakabiliyordu. Hindistan'da kadın, kocası öldüğünde geleneğe göre diri diri onla beraber yakılmakta ve gömülmekteydi.¹⁰⁶ Onların ahiret inançlarına göre kadın öbür dünyada kocasına hizmet etmekle yükümlüydü.

Manu yasası gereğince kadın yükselmesine önemli mevkilere gelmesine olanak bulunmayan bir varlıktı. Bir kız, bir kadın, yaşlı bir kadın, kısacası her ne konumda olursa olsun evlerinin içinde bile olsa kendi kafalarına göre hiçbir şey yapmamalıdır. Kadın, çocukluğunda babasının, evliliğinde kocasının, dulluğunda oğullarının, çocukları yoksa kocasının yakınlarının yani eninde sonunda bir erkeğin buyruğu altındadır. Yakınları da yoksa bu kayırcılık kadın üzerine egemenlik buyurganın yetkisidir. Bir kadın hiçbir zaman kendi dileğine göre hareket edemez ve kendisini yönetemezdi.¹⁰⁷ Eski Türk kültüründe kadın algısı ile diğer kültürlerdeki kadın algısı arasında ne kadar büyük farklılıklar olduğu görülmektedir.

İslam öncesi dönemde Çin ve Japon toplumlarında erkek, ailenin mutlak hakimi idi. Kadının bir kıymeti yoktu. Bir Çin atasözü, “ madem karını sabahleyin dövdün, niçin öğlen dövmeyeceksin.” şeklinde idi.¹⁰⁸

Eski çağlarda Çin'de büyük olasılıkla kadınlar bütün erkeklerin ortak malıydı. Bu konuda Çin gelenek ve görenekleri için denilebilir ki Moğol ve Tatar gelenek ve göreneklerinin biraz hafifletilmiş biçimlerinden başka bir şey değildir. O zaman ki yasalara göre ana babalar; hiç düşüncelerine, arzu ve isteklerine başvurmaksızın kızlarını pazarlıkla satar ya da evlendirirlerdi. Sözleşme imzaladıktan sonra, başlık karşılığı olan koyunlar,

¹⁰⁵ Celal Nuri, **Kadınlarımız**, Eski Yazı ve Osmanlıcadan Aktaran: Özer Ozankaya, Türk Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1993, s. 15-17.

¹⁰⁶ Günay Tümer, **İslam'da Kadın**, Kastamonu'da İlk Kadın Mitingi'nin 75. Yıldönümü Uluslararası Sempozyumu, Kastamonu 10-11 Aralık 1994, Ankara 1996, s. 173.

¹⁰⁷ Celal Nuri, **Kadınlarımız**, Eski Yazı ve Osmanlıcadan Aktaran: Özer Ozankaya, Türk Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1993, s. 7-9.

¹⁰⁸ Günay Tümer, **İslam'da Kadın**, Kastamonu'da İlk Kadın Mitingi'nin 75. Yıldönümü Uluslararası Sempozyumu, Kastamonu 10-11 Aralık 1994, Ankara 1996, s. 173.

sığırlar, beygirler veya tahıl, artık burada sözleşme neye göre yapılmışsa bunlar babaya teslim olunur. O da kızını teslim ederdi.¹⁰⁹

Eski Türk kültüründe kadının rızası olmadan baba kızına sormadan hiçbir şekilde onun hakkında karar alamazdı. Hele ki evlilik gibi bir konuda kızların isteği olmadan bir anlaşma yapılması mümkün olmamıştır.

Hitit devri ise kadın hakları bakımından daha geniş kapsamlı bilgiler vermektedir. Çünkü Hitit devleti Anadolu'da siyasi birliği kurup sınırlarını genişlettiği vakit kendine özgü bir medeniyet kurmuştur. Arkeolojik buluntular yanında yazılı belgeler de kadın hakları konusunda detaylı bilgi vermektedir.¹¹⁰ Hitit döneminde kadın Ön Asya'daki çağdaşı olan hemcinslerinden daha üstün bir konumdaydı. Ticari yaşamda faal olarak yer almış, medeni hukuk kuralları açısından ve sosyal anlamda erkeklerle eşit görülmüştür.

Hitit yasalarında kral ve kraliçe eşittir. Kadeş Antlaşması'nda Hitit Kralı'nın yanında Kraliçe'nin de mührünün bulunması bunu doğrulamaktadır.¹¹¹

Hitit kültürünü İslamiyet'ten önceki Türk kültürü ile benzerlikler gösterdiği görülmektedir. İslamiyet öncesi Türk kültüründe kadına verilen değer kadar olmasa da kadına önemli haklar ve yetkiler verildiği görülmektedir.

Urartu devletinde tarım işleri en önemli yerleri işgal eder. Van Gölü çevresindeki Şamramaltı Kanalı, Semiramis'in adı çevresinde efsanevi de olsa bir kadın adına bağlanmış ve bu kadının isteği üzerine bağ ve bahçeler meydana getirilmiştir. Muhtemelen Urartu devrinde tarım önemli yer işgal ettiği için kadının bu üretim kolunda büyük emeği ve yardımı olmuştur. Bundan sonra Bizans devrine kadar kadın eski geleneklerini sürdürmüştür.¹¹²

Herodot'un söylediğine göre Mısır'da pek eski çağlarda kadın, bir süreliğine de olsa erkekten üstün bulunmuştur. Kraliçenin gücü kraldan çok olmuştur. Evlenme sözleşmesine göre ise erkek kadının sözüne baş eğmek zorunda olmuştur. Fakat bu haklar çok uzun sürmemiştir. Firavunun bir buyruğu ile tüm kadın hakları ortadan kalkmıştır. Ve kadın nerede ise tutsaklık, kölelik seviyesine kadar indirilmiştir. Firavunun sayısı

¹⁰⁹ Celal Nuri, Kadınlarımız, Eski Yazı ve Osmanlıcadan Aktaran: Özer Ozankaya, Türk Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1993, s. 6-9.

¹¹⁰ Afet İnan, Kadın Hakları, Türkler Ansiklopedisi, Milli Eğitim Basımevi, cilt: 21, Ankara 1974, s. 92.

¹¹¹ Ömer Faruk Harman, Kadın, İslam Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2001, cilt: 24, s. 83.

¹¹² Afet İnan, Kadın Hakları, Türkler Ansiklopedisi, Milli Eğitim Basımevi, cilt: 21, Ankara 1974, s. 92.

bilinmeyen gözde kadınları bir yana, sadece üç ya da dört tane nikâhlı karısı olabilirdi, bunlar arasında ise yalnız biri kraliçe şanına sahipti. Eski Acemlerde de buna yakın adetler yürütülmekle birlikte eski Perslerin ataları olan Mazdiler’de uygarlık ilerlemiş olduğundan, kadının konumu, hakları, değeri bir ölçüye kadar yükselmiştir ve tek eşlilik haline getirilmiştir.¹¹³

İslamiyet’ten önce Türk kültüründe ise tek eşlilik anlayışı görülmektedir. Bu özellikle kadına verilen değer, önemin başka bir önemli göstergesidir. Verilen bilgilerden de görüldüğü şekilde İslamiyet öncesi Türk kültüründe kadının yeri diğer çağdaşı kültürlerle kıyaslandığında çok yüksek olduğu görülmektedir. Diğer kültürlerin çoğunda kadına değer verilmediği hatta kadının bir eşya gibi algılandığı, alınıp satıldığı anlaşılmaktadır. Türk kültüründe ise kadın da kız çocukları da hep çok değer görmüştür. Toplumda saygı duyulmuştur, hem aile yani anne babaları hem de evlendiği zaman eşleri ve eşlerinin aileleri tarafından el üstünde tutulmuştur.

Türk kültüründe çocukların kız veya erkek olmasının pek önemsenmediğine¹¹⁴ dair verebileceğimiz bir örnek ise; Dede Korkut’ta da yine oğlu olan konuklar ak otağda kızı olanlar ise kırmızı otağda konuk ediliyorlardı. Çocuğu olmayanların yeri ise kara çadır olmuştur.¹¹⁵ Yine Dede Korkut’tan “kızı olmayanı ulu tanrı güldürmemiştir, elbet biz de güldürmeyiz.” şeklinde ifade geçmektedir.¹¹⁶ Bu ifadelerden kız çocuğuna, kadına verilen değer ne kadar üstün, ne kadar yüce olduğu anlaşılmaktadır. Türk kültüründe oğul ya da kız değil de evlat sahibi olmamak olumsuz karşılanmıştır.

“Kız evin başıdır, yakışığıdır, kazanın kulpu gibidir. Kız gidince tuz kabını tuzsuz baba evini ıssız kor.”¹¹⁷ Sözü de çok manidardır ve kız çocuğunun ne kadar önemsendiğini göstermektedir.

İslamiyet öncesi dönemde de Türklerde “bekâret” kavramı önemli bir kavramdı. “Bekâret” anlayışı Türklerde İslamiyet’ten önce de vardı. Türkler bakire kız için “kapaklıg kız” yani kapalı kız diyorlardı. Yalnızca kız sözü bile bakire kelimesini içeriyordu.¹¹⁸ Bu

¹¹³ Celal Nuri, **Kadınlarımız**, Eski Yazı ve Osmanlıcadan Aktaran: Özer Ozankaya, Türk Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1993, s. 5-7.

¹¹⁴ Abdulkadir Yuvalı, “Türk Kültüründe Kadın ve Aile”, **Türk Ocağı**, sayı: 99, Mart 2009, s. 12.

¹¹⁵ Bahaeddin Ögel, **Dünden Bugüne Türk Kültürünün Gelişme Çağları**, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, no:46, 3. Baskı, İstanbul 1988, s. 250.

¹¹⁶ **Dede Korkut Hikayeleri**, Hamle Basın Yayın, İstanbul 1996, s. 5.

¹¹⁷ Abdulkadir Yuvalı, “Türk Kültüründe Kadın ve Aile”, **Türk Ocağı**, sayı: 99, Mart 2009, s. 12.

¹¹⁸ Bahaeddin Ögel, **Dünden Bugüne Türk Kültürünün Gelişme Çağları**, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, no:46, 3.Baskı, İstanbul 1988, s. 250-251.

ifade biçimi ve bu gelenek günümüz Türk kültüründe de önemini toplumun büyük bir çoğunluğunda korumaya devam etmektedir.

İslam öncesi dönemde Türklere ait anıtlarda kadınlar erkeklerden önce anıldığı gibi kızlar da oğlanlardan önce anılmışlardır.¹¹⁹ Kadını öne alma geleneği, gerek ismen gerek de cismen nezaket kuralı olarak eski Türk kültüründen günümüz Türk kültürüne kadar devam etmiştir. Türk toplumunun ve kültürünün kadına ve kız çocuğuna verdiği değerin önemli bir göstergesi olarak varlığını sürdürmüştür.

Türk kadını ve Türk kızı iffeti, namusu, cesareti, kuvveti, zekâsı, giyim kuşamına verdiği önemi, özeni, sosyal ve siyasi ortamlardaki öncü temsil gücü, söz ile yetki sahibi olması, el becerisi, misafirperverliği gibi birçok özellikte çağdaşı olan milletlere örnek teşkil edecek sıfatlara sahip olmuş ve büyük saygı, büyük hürmet görmüştür.

¹¹⁹ Orhan Türkoğan, **Türk Ailesinin Genel Yapısı, Sosyo Kültürel Gelişme Sürecinde Türk Ailesi**, TC. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Yayınları, Ankara 1992, s. 43.

BÖLÜM 3

İNCELEME

3.1. Sosyal Hayatta Kadın Tipi

3.1.1. Evlilik Hayatında Kadın

Temelde Türk ailesi ana, baba ve çocuklardan müteşekkil olup, dolayısıyla küçük bir ailedir. Büyük toprak mülkiyetleri söz konusu olmayıp ailedeki herkes sahip olunan mallara ve araziye ortaklı. Zamanı gelince büyük çocukların aileden ayrılma hakları vardı ve beraberlerinde de kendilerine düşen malları alabilirlerdi. Türkçede izdivaç için kullanılan “evlenme” veya “evlendirme” terimleri, evlenen erkek veya kızın baba ocağını terk ederek ayrı bir ev meydana getirmesi demektir. Baba evi ise en küçük oğula (ot-tigin) kalırdı. Gerçekte konar-göçer hayat, geniş aileye de müsait değildi. Onlar muayyen bir toprak üzerinde toplanıp, oturamazlardı. Böylece küçük aile düzeninde yaşayan eski Türkler daha bağımsız kişiler yetiştirmek imkânına sahip idiler.

Türklerde umumiyetle tek evlilik geçerliydi. Sadece bazı hallerde çok evliliğe rastlanırdı. Ama Türk destanlarına ve değişik kaynaklara baktığımızda Türklerde ideal evlilik tipi olarak tek eşliliği görüyoruz. Eski Türklerce kullanılan kang (baba) ve ög (anne) kelimeleri 9. yüzyıldan sonra ata ve ana olarak değişmiştir. Bunun gibi aile yapısında her ferdin bir hususi adı vardır. İnsanlar ben ölünce, geride kalanlara ne olur diye düşünmezlerdi çünkü öyle büyük bir dayanışma vardı ki aile üyelerinden kimsenin mağdur olmasına müsaade edilmezdi. Türklerde aile içi ilişkilerde tam bir saygı ve sevgi esası güdüldü.¹²⁰

Aile içindeki saygı ortamı karı-koca arasındaki eşitlik durumu, eşlerin birbirine üstünlük gibi bir çabalarının olmaması özellikle tek eşli evlilik kültürü, kadına gösterilen saygıyı, verilen değeri ortaya koymasından önemli özellikler olmaktadır. Evlilik hayatında kadın hep sevgi, saygı ve değer görerek erkek gibi yeri geldiği zaman evin direği sayılmaktadır ve erkeğe gösterilen hürmet aynı ölçüde kadına da gösterilmektedir.

Eski Türklerde bir genç evlenirken ne karısını kendi babasının ocağına getirirdi, ne de kendisi karısının ocağına giderdi. İç güveylik olmadığı gibi iç gelinlik de yoktu. Erkek baba ocağının emvalinden (mallarından) hissesini alır, kız da yumuş adlı bir cihaz (çeyiz)

¹²⁰ Saadettin Gömeç, *Türk Kültürünün Ana Hatları*, Akçağ Yayınları, Ankara 2006, s. 26-27.

getirirdi. Bu cihaz aile arasında verilen hediyelerden, armağanlardan terekküp ederdi. Gelinle güveyi mallarını birleştirerek müşterek bir ev sahibi olurlardı. Tekelerde bunların kurduğu yeni aile ocağına, ak ev derlerdi. Eski çadırlar zamanla kirlenmiş, esmerleşmiştir. Yeni izdivaç için yeni bir çadır yapılırken temiz ve beyaz olduğu için ak ev unvanı ile adlandırılırdı.¹²¹

Eski Türklerde evlenecek olan kız evlilikle ilgili kendi kararını kendisi verebilmişti. Kendisine uygun gördüğü aday ile evlenmesine ne baba ne de anne engel olmamıştır. Hiçbir zaman da kızı evlenmek istemediği bir kişi ile zorla evlendirmek gibi bir durum görülmemiştir.

Cengiz'in kanunu olan Uluğ Yasa'da devlet tarafından aile hukukuna dair vaaz edilmiş kaideler vardı. Mesela bir kadın küfüvü (dengi) olmayan bir erkekle evlenemezdi. Fakat bir kızı küfüvü olan bir erkek istediği zaman da babası ve anası vermemekte bulunamazdı.¹²²

Eski Türklerde evlilik yalnız bir kadınla olmakla birlikte; fetih zamanlarında töreye aykırı olarak kadın sayısının çoğaldığı görülmüştür. Fakat bu çoğalma ancak bir çeşit “töre hilesi” yapmak şekliyle gerçekleştirilmiştir. İlk Türk töresi yalnız ilk kadını ailenin yasal sahiplerinden biri sayar. Diğer kadınlara kuma adını vermiştir. “Kuma” deyimini bugün de Anadolu'da kullanılmakta ise de anlamı değişmiştir. Eski Türk ailesinde, evin sahibi olan kadın ve erkeğin hayatının ortağı yalnız ilk karısıdır. Kumalar ise bir tür “odalık” özelliğinde olup ilk kadının emri altında hareket etmekle yükümlüdürler. Bunların aile içinde dini ve hukuki yerleri olmadığı, çocuklarının kendilerine anne diyememelerinden anlaşılır. Kumaların çocukları resmen ilk kadının evlatları sayılır. Yalnız onu anne diye çağırır öz annelerini ise teyze diyebilirler. Bundan başka kumaların çocukları diğer kardeşlerine oranla çok aşağı bir durumda bulunurlar ve daha az mirasa sahip olurlar. Hiçbir konuda ilk kadının çocuklarına eşit olamazlar. “İl” döneminde hakanın yerine yalnız ilk kadından olan oğlu geçebilir. Kumadan doğan çocukları hakan olamazlar. Bununla birlikte ilk kadından amaç; kendi “il” den aldığı ve töre nikâhı ile evlenmiş olduğu kadın demektir. Çünkü töre nikâhı ile yalnızca ilden olan asıl kadınlarla evlenilir. O devirde ilk kadınlar genellikle “hatun” yani “prensens” idiler. Sonraları hatun deyimini ilk kadına sembol

¹²¹ Ziya Gökalp, **Türk Medeniyeti Tarihi**, Ötüken Yayınları, Hazırlayan: Dr. Ali Duymaz, İstanbul 2015, s. 301.

¹²² Ziya Gökalp, **Türk Medeniyeti Tarihi**, Ötüken Yayınları, Hazırlayan: Dr. Ali Duymaz, İstanbul 2015, s. 301.

oldu. Kumalar ise ilden yani asil aileden olmazlardı. Kesinlikle dışarıdan gelmiş cariyelerden veya dışarıdan alınmış kadınlardan olurlardı. Çünkü bu çağda Türkler evlenirken töre gereğince şu iki kurala bağlı idiler: İlin içinden soyun ise dışından evlenme mecburiyeti.¹²³

(...) *Irkıl Koca, Oğuz Kağan hayatta iken Boz-Ok ve Üç-Ok adlarını alan oğullarının yirmi dört evladına birer lakap ve her birisine hayvanlarıyla, mülklerine vurulmak üzere tamgalar tespit etti. Bu yirmi dört oğul, asıl hatunlardan olan çocuklardı. Bundan başka kumalardan olan oğlanlar da çoktu. Onlara da laik olan nesnelere verildi. Ondan sonra Oğuz Han'ın altın otağı kuruldu. Sağ ve sol tarafta altı akçadır hazırlandı sağ yanda üzerinde altın bir tavuk bulunan kırk kulaç yüksekliğinde bir direk dikildi. Sol taraftaki direğin üzerinde ise gümüş bir tavuk vardı. Büyük oğullar altın tavuğa, küçük oğullar gümüş tavuğa at üzerinde ok attılar. İsabet ettirenlere mükâfatlar verildi ve Irkıl Koca yine herkesin ongununu belirledi. Ongun "ıduk bolsun" dan türemiştir. Yani kutlu olsun manasına gelir. Ongun'da "kut" ve devlet demektir. Şimdi her bir şahsı birer birer açıklayalım: Yaşça büyük olan üç kardeşe Oğuz Kağan tarafından Boz Ok küçüklere de Üç Ok diye ad verilmiştir. Irkıl Koca da onların her birisine özel isimle ünvanlar taktı. Onların kabilesinden olan herkes bu lakap ve boy isimleriyle anılırdı. Altın otağın baş köşesinde Kün Han oturdu. Devletin bütün aksakallıları ittifakla, koyunun başını ve arkasını kuyruk sokumunu ve bağırtını sırtın üstünde bırakıp, Kün Han'ın önüne koydular. "Kim han olursa bu pay onun olsun." dediler. Çadırın iç eşiğinde Irkıl Koca yer aldı. Göğsünü onun önüne getirdiler. "Kim vezir olursa onun payı da budur." karar kıldılar.¹²⁴*

Destan metninde de görüldüğü gibi Türk soylu birinci hanımın yeri ve onun doğurduğu çocukların il içindeki önemleri, konumları, mirastan hak alma ve ili yönetme yetkileri her zaman üstün olmuştur. Baş hatunun dışındaki kadından olan çocuklar, bazı istisnalar hariç mirastan dahi hak alamıyorlar, varis gösterilemiyorlardı. Kuma kadınlar da çoğunlukla yabancı soylu olup hiçbir zaman asıl hatunun yeri ve değerine ulaşamıyorlardı. Kurulan otağlar yani çadırlar, çadırların renkleri, konumları, üzerlerine asılan ongunlar dahil bu değerlerin çeşit çeşit sembollerini taşıyordu.

Çadırların özelliklerinden bahsedecek olursak yerine göre bu çadırların genişliği bir uçtan bir uca yüz adımı bile geçebiliyordu. Bununla birlikte ev kelimesine umumiyetle ev bark şeklinde tesadüf edilir. Gündelik hayatta kullandıkları her türlü eşyalara sahiptirler ki

¹²³ Ziya Gökalp, **Türk Ahlakı**, Toker Yayınları, İstanbul 2012, s. 70-71.

¹²⁴ Saadetin Gömeç, **Türk Destanlarına Giriş**, Akçağ Yayınları, Ankara 2009, s. 102-103-104.

bunların arasında “yiğne” (iğne), “targak” (tarak), “sındı” (bıçkı), “kingırak” (makas), “biçek” (bıçak), “çömçe” “kamaç” (kepçe), “kaşuk”(kaşık), “körke” (ağaç tabak) , “sengek” (testi), “tang” (elek), “tekne” (hamur yoğurma kalıbı), “yazgaç” (hamurtahtası), “yerküç”, “yugurnuç” (oklava), “tuzluk”, “çanak”, “bukaç”, “sagrak”, “idiş”, “künek”, “ıbrık”, “kumgan” (su kabı), “butık” (su tulumu), “çeşkel “, “yogrı” (çanak), “küp” , “sokı” (havan), “tepsi”, “tergi” (sofra), “sac” (tava), “örküç” (saç ayağı), “etlik” (et asılan nesne) gibi malzemeleri sayabiliriz. Çadırın üzerindeki keçenin rengine göre de kara ev ya da ak ev şeklinde isimler alıyorlardı ki, bu kabilelere ad olması bakımında da mühimdir. (kara evli, ak evli). Çadırların içleri de halılar ve diğer nesnelere süslenir ki bunlar umumiyetle hayvan ve geometrik şekillerden ibarettir, kişinin durumuna göre de büyüklükleri değişirdi. Mesela ünlü İbn Fazlan, Oğuzları ziyaret ettiğinde, kendisine Oğuz Bey’i tarafından bir Türk çadırı kurulduğundan söz eder. Türk mimari ve yapı sanatına ait pek çok şekiller bu çadırlardan geliyordu. Batılılar saraylarının ve evlerinin içlerine pislerken, Türk çadırlarının veya evlerinin yanında daha Orta Çağlarda bile “çumuşluk” denilen tuvaletler ve hamamlar vardı.¹²⁵

Sosyal hayata, yaşam şekline dair tüm bu bilgilerden yola çıkarak Türk insanının, Türk kadınının yeme-içme, barınma, temizlik, düzen, intizam, misafirperverlik gibi birçok konuda çağdaş milletlerden ne kadar ileri ne kadar üstün olduğu anlaşılmaktadır. Göçebe yaşam şeklinin dahi bu değerlerini sarsamadığı görülmektedir.

Eski Türklerde kadın tabu olmadığı için tesettür ve harem gibi adetler de yoktu. İslamiyet’ten evvel Türk kadınlarında tesettür ve harem bulunmaması, Türklerin o zamana kadar pederşahi (ataerkil) aileden uzak bulunmalarının bir neticesiydi. Eski Türklerde bugünkü ahlakça büyük bir kıymeti haiz olan ismet ve zevci sadakat son derece kuvvetli olduğu halde bugünkü ahlakça hiçbir kıymeti haiz olmayan kaç-göç ve harem usulleri yoktu. Eski Türklerde kadın ile erkeğin bütün içtimai işlerde beraber bulunması şarttı. Zevc ile zevce, aile ocağında barınan Od Ana ile Od Ata’nın vekilleri ve timsalleri idiler. Hakanla Hatun da, Ay Ata ile Gün Ana’nın vekilleri ve timsalleri idiler. Ay Ata, Hakanın timsali olup, altıncı kat gökte barınırdı. Gün Ana, hatunun timsali olup yedinci kat gökte otururdu. Hatun’a ait timsalin Hakan’a mahsus timsalden daha yüksekte olması da dikkate şayandır. Türk Hakanı, Çin İmparatoruna mektup yazdığı zaman “Gökle yerin tahta geçirdiği, güneş ile ayın himaye ettiği Türk Hakanı Çim İmparatoruna beyan eder ki...” derdi. Devletin umumi velayeti (genel otoritesi) Hakanla Hatun da beraber

¹²⁵ Saadettin Gömeç, **Türk Kültürünün Ana Hatları**, Akçağ Yayınları, Ankara 2006, s. 62-63.

bulunurdu. Bu sebeple “Hakan emrediyor ki...” tarzında başlayan emirnameler muta (geçerli) olmazdı. Muta olmak için mutlaka “Hakan ile Hatun emrediyor ki...” şeklinde yazmak icap ediyordu. Hakan tek başına elçileri de kabul edemezdi. Hakan ve hatun beraber kabul ederlerdi. Orhun Kitabesi’nde daima “devleti yaşatan Hakan ile devleti bilen Hatun” beraber zikredilir. Kadın harpte, siyasi meclislerde, şölenlerde, avda mutlaka zevciyle (kocasıyla) beraber bulunurdu. Şüphesiz bu beraberlik tesettür ile itilaf edemezdi (bağdaştırılmazdı).¹²⁶

Eski Türklerde kadın sosyal hayatın içinde ister evli olsun ister daha evlenmemiş olsun hiçbir zaman aşağı vasıfta görülmemiştir. Her zaman erkeğe eşit hatta çoğu zaman erkekten üstün görülmüştür. Evlilik hayatında da kadın birçok mevzuda üstünlük timsali olarak kabul edilmiştir. Her koşulda fikrine danışılır, sözü dinlenir durumda olmuştur. Evlilik hayatın içinde daima eşinin yanında eşiyile omuz omuza erkeğin olduğu ölçüde evin direği olarak görülmüştür ve kadın gerek ailesinden gerek çevresinden her daim saygı, hürmet görmüştür.

Ayrıca eski Türkler; gerek karısına gerek diğer hanımlara son derece saygı gösteren deyimler kullanmışlardır. “Hanım, begüm, bige, ağ, age” deyimleri de, bu konuda sayılabilir. Çin tarihçileri, en eski çağlarda yani Hivenkno’lar (Huyung-nu=Hun), çağında Türk imparatoriçelerine “Yen-şey” adı verildiğini yazıyorlar. Bu kelimenin şimdiki şekli, ihtimal ki “yenge”dir.¹²⁷

Kadın için kullanılan tabirlerden, sıfatlardan, hitaplardan da anlaşıldığı gibi İslamiyet’ten önceki Türklerde kadının yeri, değeri her zaman yüksek ve önemli olmuştur. Kadın için kötüleme, aşağılama, ikinci plana itilme gibi durumlar söz konusu dahi olmamıştır. Eski Türklerde haremlik selamlık anlayışı hiçbir zaman görülmemiştir. Aksine her zaman bir arada toylarda, şölenlerde kadın erkekle omuz omuza yan yana var olmuş ve her daim Türk kadınları güzel ahlakları ile anılmışlardır. Ayrıca misafirperverlikleri de nam salmıştır. Dünyaca ünlü birçok gezgin eserlerinde de Türk kadınının bu özeliğinden bahsetmiştir.

Bu konu ile ilgili Orhan Ural da Ergenekon Destanı’na giriş bölümünde şöyle söyler: “Konuk ağırlamayı severlerdi. Sunduklarından daha ötesini gönülleri dilerdi. Öylesine elleri açıktı. Esirgemenin gizli pintiliği uslarından geçmezdi. Süslü çadırlarında

¹²⁶ Ziya Gökalp, **Türk Medeniyeti Tarihi**, Ötügen Yayınları, İstanbul-Kasım 2015, s. 305-326.

¹²⁷ Ziya Gökalp, **Türk Ahlakı**, Toker Yayınları, İstanbul 2012, s. 165.

her şey göze güzel görünürdü. Konuklarının beğendiklerini armağan edebilmek öylesine sevindirici bir olaydı onlar için... Tok gözlü konuklarının direnmelerine karşı koyarak, armağanlarını onları uğurlarken sunmaya çalışırlardı. Armağanı veren ve alanın gözlerinde aynı ışık yansımalarının pırıltısı görülürdü. Alan daha güzelini verebilme olanağı bulduğu için mutlu sayardı kendini. Yaşam böylesine ince ve güzeldi o günlerde.”¹²⁸

Eski Türklerde kadın son derece serbest davranan bunun yanında da değerlerine sıkı bir biçimde sahip çıkan bir kadındır. Bu sebeple hiçbir zaman erkeklerden, misafirden kaçan, saklanan evin sadece harem kısmında yaşayan bir yapısı, anlayışı olmamıştır.

Destan devrinde kadınlar, fiziki bakımından erkeklerden çok daha farklı değillerdi. Eşler arasındaki iş bölümünde kadına büyük ölçüde ev işleri düşmekteydi. Bununla birlikte dışarı işleri diye adlandırabileceğimiz işlerde de kadın erkeğine yardımcı olmuştur. Kadının başlıca görevleri arasında çadır işçiliği, hayvanlara bakma, yiyecek ve içeceklerin hazırlanması gibi işler bulunmaktaydı.¹²⁹ Bunların yanı sıra koyunları sağmak, süttten elde edilen yiyecekleri, hazırlamak, dikiş dikmek, keçe yapmak, kumaş dokumak “yurd”u (çadır) kurup sökmek ve bazen kocasının atını eyerlemek hep kadının işiydi. Türk kadını her alanda erkeği ile omuz omuza uğraş veriyordu.¹³⁰ Tüm bu işlerin yanı sıra çocuk bakımı da kadını günlük hayatta çok meşgul ediyordu. Kadınlar çocukları uyutmak için ninni söylerdi. Bu ninninin “balu, balu” şeklinde söylendiği anlaşılmaktadır. Kadının çocuk bakımı ile uğraşları arasında çocuğu beşikten çözmek, süt emzirmek gibi işler kadının yaptığı hem zaman alan hem de kadını oldukça meşgul eden işlerdendi.¹³¹ Türk ailesinde çocukları yetiştirmek görevi annenin idi. Özellikle kız evladı ile anneleri arasında çok yakın bir bağ olurdu. Türklerde anasız kız bakımsız sayılırdı. Sözü de bunu doğrulamaktadır.¹³² Erkek evladın yetiştirilmesine de daha fazla babanın katkısı olurdu. Tüm bu görevlerin yanında kadının hürlüğü de bir alanda tartışmasız görülmektedir. Ata biner, ok atar, hatta güreş gibi ağır sporlar yaparlardı.¹³³ Kadın sadece evde değil dışarıda da kocasının yanında ve yardımcısıydı. Kadın gerektiğinde kocasının yanında savaşmaktan

¹²⁸ Orhan Ural, **Üç Destan**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1972, s. 20.

¹²⁹ Saadettin Gömeç, **Türk Kültürünün Ana Hatları**, Akçağ Yayınları, 1. Baskı, Ankara 2007, s. 73.

¹³⁰ Saadettin Gömeç, **Türk Kültürünün Ana Hatları**, Akçağ Yayınları, 1. Baskı, Ankara 2007, s. 73.

¹³¹ Reşat Genç, **Kaşgarlı Mahmud’a Göre 11.Yüzyıl’da Türk Dünyası**, Ankara Üniversitesi Basımevi, Türk Kültürü Araştırmaları Enstitüsü Yayınları:147, seri: 9, sayı: A5, s. 122-123.

¹³² Salim Koca, Eski Türklerde Sosyal ve Ekonomik Hayat, **Türkler Ansiklopedisi**, Yeni Türkiye Yayınları, cilt: 3, Ankara 2002, s. 16.

¹³³ Gülçin Çandarlıoğlu, **İslam Öncesi Türk Tarihi ve Kültürü**, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul 2003, s. 93.

da kaçınmazdı.¹³⁴ Günümüzdeki erkek ile kadın arasındaki fiziki kuvvet farkı eskiden pek görülmezdi. Özellikle eski Türk kadını kuvvet, tahammül, azim cesaret bakımından erkeğin bir eşiydi.¹³⁵

Eski Türk kadınları evlilikte koşul olarak öncelikle kocanın kendisine eşitliğine, denkliğine bakardı. Güçte, kuvvette, cesaretle, azimde kendine denk olanı aramıştır. Yeri geldiğinde düelloya dahi tutuşmuştur. Eski Türklerde evlilikte en önemli hususlardan biri denklik olmuştur.

Evlilik önemli bir sorundu bir çobanın peri padişahının kızını sevmesi doğal ve kolay değildi. Yüzyılların ötesinde bunu düşünmek masallar boyunca da bu olmazı varsaymak bir özlemin özüydü. Çünkü evlenecek er kişi kendine denk kız arardı. Bu kaçınılmaz bir töreydi. Toplum, evlilikteki denkliği görünce sevinir ve kıvanırdı, şölenler verilirdi.¹³⁶

İslamiyet öncesi destanlara baktığımızda evlilik motifinin şu şekillerde karşımıza çıktığı görülecektir:

- a) Evlenilecek kız, Gök Tanrı tarafından gönderilmiştir. (Oğuz Kağan Destanı)
- b) Evlenilecek olan kız, Gök Tanrının ruhuyla çeşitli şekillerde karşılaşır. (Türeyiş Destanı)
- c) Kahramanlık göstererek, kalın (başlık) vererek evlenilir. (Manas Destanı)¹³⁷

Gök Tanrı tarafından bir hediye gibi gönderilen, yiğit, kahraman, onurlu Türk soyunun devamını ulu bir kaynaktan akarcasına devam ettiren yüce kabul edilen ve Tanrı tarafından onurlandırılmış Türk kadınıyla erkeğin olağanüstü bir biçimde karşılaşp evlenmesini anlatan bölümü önemlidir, Oğuz Kağan Destanının. Türk milletinin nasıl asil, yüce, ulu bir kandan, soydan geldiğini vurgulamaktadır.

Oğuz'un göğün kızı ile evlenmesi

Oğuz Kağan bir yerde, Tanrıya yalvarırken:

Karanlık bastı birden, bir ışık düştü gökten!

Öyle bir ışık indi, parlak aydan, güneşten!

¹³⁴ Bahaeddin Ögel, **Dünden Bugüne Türk Kültürünün Gelişme Çağları**, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, no:46, 3. Baskı, İstanbul 1988, s. 252.

¹³⁵ Salim Koca, Eski Türklerde Sosyal ve Ekonomik Hayat, **Türkler Ansiklopedisi**, Yeni Türkiye Yayınları, cilt: 3, Ankara 2002, s. 16.

¹³⁶ Orhan Ural, **Üç Destan**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1972, s. 20.

¹³⁷ Ali Berat Alptekin, **Halk Bilimi Araştırmaları**, Akçağ Yayınları, Ankara 2011, 1. Baskı, s. 257.

*Oğuz Kağan yürüdü, yakınına ışığın,
Oturduğunu gördü, ortasında bir kızın!
Bir ben vardı başında, ateş gibi ışığı,
Çok güzel bir kızdı bu, sanki Kutup yıldızı!
Öyle güzel bir kız ki, gülse gök güle durur!
Kız ağlamak istese, gök de ağlaya durur!
Oğuz kızı görünce, aklı gitti beyninden,
Kıza vuruldu birden, sevdi kızı gönlünden,
Kızla gerdeğe girdi, aldı dilediğinden.
Gebe kalmış idi kız, gün geceler dolunca,
Gözleri aydın oldu, üç oğlancuk doğunca.
Birinci oğlançuğa, Gün adını koydular.
İkinci oğlanaysa, Ay adını buldular.
Yıldız olsun üçüncü, diye memnun oldular!¹³⁸*

Eski Türklerde evlenme, düğün yapma geleneği ve bununla beraber ne gibi adetler gerçekleştirildiği konusuna gelirsek günümüz geleneklerine benzer güzel motifler ve dayanışma, yardımlaşma örnekleri karşımıza çıkmaktadır. Düğüne bugün de olduğu gibi düğün (tüğün) deniliyordu.¹³⁹ Türk geleneklerine göre, kız isteme, söz, nişan, nikâh, gelin alma, gelin indirme, düğün, gerdek, sağdıçlık da son derece mühim evlenme tören ve gelenekleri idi. İslamiyet öncesinde bu törenlerde görülen pek çok motif bugünde canlı olarak bütün Türk topluluklarında yaşamaktadır.¹⁴⁰ Bu sebeple İslamiyet öncesi dönem Türklerde evlenecek erkek için kız istemek gerektiğinde, bugün de genellikle olduğu gibi kız evine dünürcü gönderilmektedir.¹⁴¹ Kız ile erkek önceden anlaşmış olsalar bile, evlenme anlaşması için kız ve oğlan aileleri aracılının yardımını isterler. Evlenme anlaşmaları için herkesin özellikle büyüklerin bir araya gelmiş olması gerekirdi. Toplantıda saygılı ve tecrübeli kişiler, aksakallılar veya Anadolu'da dendiği gibi "köyün usluları" da bulunurdu. Bazı kişiler aynı zamanda birer tanık idiler. Dede Korkut'ta ki Bay Biçen,

¹³⁸ W.Bang-G.R. Rahmeti, **Oğuz Kağan Destanı**, Örgün Yayınevi, İstanbul-Ekim 2015, s. 93-94.

¹³⁹ Reşat Genç, **Kaşgarlı Mahmud'a Göre 11.Yüzyıl'da Türk Dünyası**, Ankara Üniversitesi Basımevi, Türk Kültürü Araştırmaları Enstitüsü Yayınları:147, seri: 9, sayı: A5, s. 57-60.

¹⁴⁰ Ali Güler, **İlk Yazılı Türkçe Metinlerde Aile ve Unsurları: Sosyo Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi**, T.C Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Yayınları, no:71, Ankara 1992, s. 80-81.

¹⁴¹ Reşat Genç, **Kaşgarlı Mahmud'a Göre 11.Yüzyıl'da Türk Dünyası**, Ankara Üniversitesi Basımevi, Türk Kültürü Araştırmaları Enstitüsü Yayınları:147, seri: 9, Sayı: A5, s. 57.

kızını beşik kertme nişanlarken bile “siz tanık olun” deme gereği duyuyordu. Böylece evlenme de meşruiyet kazanmış, kanun ve töre temeline oturtulmuş oluyordu.¹⁴²

Arkuç: “Evlenme zamanında dünürler arasında gelip giden kişi.”¹⁴³ Divanü Lügat-it-Türk’ten İslam öncesi Türklerde “Olar bir Birge kız berişdi.” sözünü “onlar, birbirine kız veriştirler.” anlamına geldiğini görüyoruz.¹⁴⁴ Görücüler evlenmenin değerini ifade eden şu sözleri kullanırlardı: “Biz buraya hiçbir zaman sönmeyecek olan bir ateşi yakmaya, bir ocak kurmaya geldik, siz buna muvafakat eder misiniz?” şeklinde ifade ederlerdi.¹⁴⁵

Türklerde dünürçülere olumlu yanıt verilmesi durumunda, iki aile arasında çözülmesi gereken ilk konu erkek tarafından verilmesi gereken başlık meselesi idi. Başlığa bugün Türkiye’nin çeşitli yerlerinde denildiği gibi kalın (kalıng) deniyordu.¹⁴⁶ Kalın, evlenen erkeğin veya onun akrabalarının kız babasına bir miktar mal vermesidir. Kalın kızın fiyatı değildir. Evlenmede bir alım-satım muamelesi söz konusu olunmaz. Kalın sadece kızın terbiyesi için sarf edilen masraflara karşı olarak kabul edilir.¹⁴⁷ Başlık olarak da isimlendirilen bu mal ya da paranın, her ailenin kolaylıkla karşılayamayacağı bir miktarda olması gerekiyordu. Bu yüzden erkek günümüzde olduğu gibi, bu meblağı temin için çok zahmet çekmektedir.¹⁴⁸

Gelinin de güveye bir miktar mal, cihaz getirmesi adettendir. Bu cihaza Orta Asya Türkleri lisanında “koşantı” denir. Fakat koşantı, kalın gibi evlenmenin mühim şartlarından biri değildir.¹⁴⁹ Ayrıca Kaşgarlı’ya göre bazı Türk çevrelerinde evlenebilmek için damadın müstakbel gelini, at koşturmakta, ok atmakta ve güreşte yenmesi gerekiyordu.¹⁵⁰

¹⁴² Bahaeddin Ögel, **Dünden Bugüne Türk Kültürünün Gelişme Çağları**, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, no:46, 3. Baskı, İstanbul 1988, s. 255.

¹⁴³ Reşat Genç, **Kaşgarlı Mahmud’a Göre 11.Yüzyıl’da Türk Dünyası**, Ankara Üniversitesi Basımevi, Türk Kültürü Araştırmaları Enstitüsü Yayınları:147, seri:9, sayı: A5, s. 57.

¹⁴⁴ Kaşgarlı Mahmut, **Divanü Lügat-it-Türk Tercümesi**, Türk Dil Kurumu Yayınları: 522, Çev.: Besim Atalay, cilt: 2, Ankara 1985, s. 94.

¹⁴⁵ Kemal Karpat, **Ailede Devletçi ve Ferdietçi Görüş, Aile Yazıları, Temel Kavramlar Yapı ve Tarihi Süreç**, Aile Araştırma Kurumu Başkanlığı Yayınları, cilt: 1, Ankara 1990, s. 35.

¹⁴⁶ Reşat Genç, **Kaşgarlı Mahmud’a Göre 11.Yüzyıl’da Türk Dünyası**, Ankara Üniversitesi Basımevi, Türk Kültürü Araştırmaları Enstitüsü Yayınları: 147, seri: 9, sayı: A5, s. 8.

¹⁴⁷ Sadri Maksudi Arsal, Eski Türklerin Hususi Hukuku , **Türkler Ansiklopedisi**, Yeni Türkiye Yayınları, cilt: 3, Ankara 2002, s. 90.

¹⁴⁸ Reşat Genç, **Kaşgarlı Mahmud’a Göre 11.Yüzyıl’da Türk Dünyası**, Ankara Üniversitesi Basımevi, Türk Kültürü Araştırmaları Enstitüsü Yayınları: 147, seri: 9, sayı: A5, s. 58.

¹⁴⁹ Sadri Maksudi Arsal, Eski Türklerin Hususi Hukuku , **Türkler Ansiklopedisi**, Yeni Türkiye Yayınları, cilt: 3, Ankara 2002, s. 91.

¹⁵⁰ Orhan Türkdoğan, **Türk Ailesinin Genel Yapısı, Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi**, T.C. Başbakanlık Aile Araştırmaları Vakfı Yayınları, sayı: 96, Ankara 1992, s. 44.

Özellikle bu gelenekten eski Türk kadını gücünü, kuvvetini, cesaretini, alp tipi ruhunu, evlilikte eş seçiminde dahi bu gücünü ortaya koyarak kendisine layık, kendisine denk olan eşi nasıl da hiç görülmemiş, eşsiz bir ölçütle gerçekleştirdiğini görmekteyiz. Sadece bu özellik dahi eski Türk kadını ile ilgili önemli ve büyük bir veri elde etmemizi sağlamaktadır.

Ayrıca İslam öncesi dönemde Türklerde bakire bakir ile; dul, dul ile evlenirdi.¹⁵¹ Türkler evlilik söz konusu olduğu zaman her anlamda denkliğe dikkat etmişlerdir.

Kalın konusuna tekrar dönersek, Türk evliliklerinde erkek tarafı kızın ailesine “kalın” verirdi.¹⁵² Bu, kadının hakkı (başlık), bir çeşit güvenlik depozitosudur. Başlık, sonradan yozlaştırılmış ve bir ticari işleme dönüştürülmüştür.¹⁵³ Kalın içeriği, miktarı, vasıfları, zamana ve evlenen kişilerin tabakaya göre değişiklik göstermektedir.

Kızın ailesi kızı verme konusunda müspet cevap verdiği takdirde kalının miktarı ve tediyesi şartlarını tespit ederler. Bu meselede iki taraf mütabık kaldığı takdirde gençler nişanlanmış sayılırdı. Kalın tamamen ödendikten sonra düğün yapılırdı.¹⁵⁴

Kalın geleneği günümüzde de bazı değişiklikler göstermekle beraber kimi yörelerde devam etmektedir. Evlilikte yerine getirilmesi gereken özelliklerden biri olma niteliğini korumaktadır. Bunun gibi geçerliliğini koruyan başka bir gelenek de düğün yemeği ve eğlencesidir.

İslam öncesi dönemde Türkler ziyafetin basit şekline toy derlerdi. Toyda yeme, içme, çalgı, oyun her türlü eğlenceler olurdu. Toyların en büyüğü düğün toyu olarak yapılırdı.¹⁵⁵ Düğün ziyafeti evvela kızın babasının evinde yapılırdı.¹⁵⁶ Divanü Lügat-it-Türk'te, İslam öncesi dönemde Türklerde düğün yemeğine ve düğüne “küden” deniliyordu.¹⁵⁷

¹⁵¹ Ziya Gökalp, **Türk Medeniyeti Tarihi**, Hazırlayan: Kazım Yaşar Koprıman-Afşar İsmail Aka, Ziya Gökalp Yayınları, İstanbul 1976, s. 328.

¹⁵² Muhammet Şahin, **Türk Tarihi ve Kültürü**, Gündüz Eğitim ve Yayıncılık, Genişletilmiş 2. Baskı, Ankara 2004, s. 27.

¹⁵³ Muhammet Şahin, **Türk Tarihi ve Kültürü**, Gündüz Eğitim ve Yayıncılık, Genişletilmiş 2. Baskı, Ankara 2004, s. 27.

¹⁵⁴ Sadri Maksudi Arsal, Eski Türklerin Hususi Hukuku , **Türkler Ansiklopedisi**, Yeni Türkiye Yayınları, cilt: 3, Ankara 2002, s. 91.

¹⁵⁵ Ziya Gökalp, **Türk Medeniyeti Tarihi**, Hazırlayan: Kazım Yaşar Koprıman-Afşar İsmail Aka, Ziya Gökalp Yayınları, İstanbul 1976, s. 226.

¹⁵⁶ Sadri Maksudi Arsal, Eski Türklerin Hususi Hukuku , **Türkler Ansiklopedisi**, Yeni Türkiye Yayınları, cilt: 3, Ankara 2002, s. 91.

¹⁵⁷ Kaşgarlı Mahmut, **Divanü Lügat-it-Türk Tercümesi I**, Türk Dil Kurumu Yayınları: 522, Çev.: Besim Atalay, cilt: 2, Ankara 1985, s. 404.

Kaşgarlı eserinde, düğün ziyafetleri hususunda “kençliyü” denilen ve hakanların düğünlerinde hazırlanan bir sofradan bahsetmektedir ki çok ilgi çekicidir. Onun ifadesine göre kençliyü, hakanların düğünlerinde ve bayramlarda kurulan ve otuz arşın yüksekliğinde, minare gibi yağma edilmek için yapılmış bir sofradır. Burada geleneksel yağmalı “toy” un değişik bir şekilde ifade edilmiş olmaktadır.¹⁵⁸

Bu bahsi geçilen yağmalı toy denilen büyük yemeklerde hakanın yanında muhakkak hatun aynı şekilde aynı statüde yer almaktaydı.

Oğuz'un yerin kızı ile evlenmesi

*Ava gitmişti bir gün, ormanda Oğuz Kağan,
Gölün ortasında bir, tek ağaç uzuyordu,
Ağacın kovuğunda, bir kız oturuyordu
Gözü gökten daha gök, bu bir Tanrı kızıydı,
Irmak dalgası gibi saçları dalgalıydı.
Bir inci idi dişi, ağzında hep parlayan,
Kim olsa şöyle derdi, yeryüzünde yaşayan:
“Ah! Ah! Biz ölüyoruz! Eyvah! Biz ölüyoruz!”
Der, bağıır dururdu!
Tıpkı tatlı süt gibi, acı kımız olurdu!
Oğuz kızı görünce, akli başından gitti,
Nedense yüreğine, kordan bir ateş girdi.
Gönülden sevdi kızı, tutup aldı elinden,
Kızla gerdeğe girdi, aldı dilediğinden.
Birinci oğlançuğa, Gök adını koydular,
İkinci oğlanaysa, Dağ adını buldular,
Deniz olsun üçüncü, diye memnun oldular.
Oğuz bunu duyunca ilinden soy soylattı,
Toy yaptı, şölen verdi, çok büyük toy toylattı!¹⁵⁹*

Destan metinlerinde net olarak karşımıza çıkmasa da tüm tarihi kaynaklar toylarda, şölenlerde kadının da erkeğin yanında var olduğunu, herhangi bir haremlik selamlık

¹⁵⁸ Sadri Maksudi Arsal, Eski Türklerin Hususi Hukuku, **Türkler Ansiklopedisi**, Yeni Türkiye Yayınları, cilt: 3, Ankara 2002, s. 91.

¹⁵⁹ W.Bang-G.R. Rahmeti , **Oğuz Kağan Destanı**, Örgün Yayınevi, İstanbul-Ekim 2015, s. 94.

durumun söz konusu olmadığını ve bu merasimlerde kadınların ne kadar misafirperver olduklarını söylemektedir.

Yağma şöleni, potlacın azami (en yüksek) derecesidir. Şöleni yapan bey, davetlileri yedirip içirdikten, giydirip donattıktan ve borçlarını verdikten sonra hatunun koltuğuna girerek otağdan çıkardı.¹⁶⁰ İfadesinden anlamaktayız ki erkek kadın ile yan yana omuz omuza ev sahipliği yapmaktaydı.

Erkekler kadar kadınlar da misafirperverlerdi. “Evin dayağı oldur ki yazıdan yabandan eve bir konuk gelse, er adam evde olmasa ol onu yedirir, içirir, ağırlar, azizler, gönderirdi. Ol Ayşe, Fatma soyudur.”¹⁶¹ Eski Türklerde düğünlerde, gelin damat evine gelirken yanında gelinin yakınlarından bir kadın bulunur.¹⁶² Divanü Lügat-it-Türk’te de İslam öncesi dönemde Türklerde gerdek gecesini gelinle birlikte gönderilen bu kadına “egetlik”, “egetliğ” denildiğini görüyoruz.¹⁶³

Gelin damat evine gelirken başına buğday, nohut, üzüm, şeker gibi şeyler saçılırdı.¹⁶⁴ Buna saç “saçmak” denir.¹⁶⁵ Bu gelenekte ise muhtemelen bolluk bereket getirir düşüncesiyle yapılıyordu.¹⁶⁶ Gelin kendisi için özel olarak hazırlanan ve ipek kumaşlarla süslenen “münderü” denilen odaya alınırdı. Bu gelin odaları ayrıca ipekli tüllerle de süslenirdi.¹⁶⁷ Geline gerdek gecesinde özel bir taç giydiriliyor ve buna “didim” isimi veriliyordu.¹⁶⁸ Ayrıca geline özel bir gerdanlık da takılıyordu.¹⁶⁹ Bugünkü yüz görümlüğü âdetinin karşılığı olduğu düşünülmektedir.

¹⁶⁰ Ziya Gökalp, **Türk Medeniyeti Tarihi**, Ötüken Yayınları, Hazırlayan: Ali Duymaz, 2. Baskı, İstanbul 2015, s. 212.

¹⁶¹ Ziya Gökalp, **Türk Medeniyeti Tarihi**, Ötüken Yayınları, Hazırlayan: Ali Duymaz, 2. Baskı, İstanbul 2015, s. 214.

¹⁶² Tahsin Ünal, **Türk’ün Sosyo-Ekonomik Tarihi**, Yayını Hazırlayanlar: Ali Güler-Tahsin Ünal, Berikan Yayınları, Ankara 2007, s. 51.

¹⁶³ **Kaşgarlı Mahmud, Divanü Lügat-it-Türk Tercümesi I**, Türk Dil Kurumu Yayınları: 522, Çev.: Besim Atalay, cilt: 2, Ankara 1985, s. 150-151.

¹⁶⁴ Tahsin Ünal, **Türk’ün Sosyo-Ekonomik Tarihi**, Yayını Hazırlayanlar: Ali Güler-Tahsin Ünal, Berikan Yayınları, Ankara 2007, s. 51.

¹⁶⁵ Mehmet Eröz, **Evlenme ve Düğün Töreni ile İlgili Türk Gelenekleri, Aile Yazıları, Temel Kavramlar Yapı ve Tarihi Süreç**, Aile Araştırma Kurumu Başkanlığı Yayınları, cilt: 4, Ankara 1990, s. 301.

¹⁶⁶ Tahsin Ünal, **Türk’ün Sosyo-Ekonomik Tarihi**, Yayını Hazırlayanlar: Ali Güler-Tahsin Ünal, Berikan Yayınları, Ankara 2007, s. 51.

¹⁶⁷ Reşat Genç, **Kaşgarlı Mahmud’a Göre 11.Yüzyıl’da Türk Dünyası**, Ankara Üniversitesi Basımevi, Türk Kültürü Araştırmaları Enstitüsü Yayınları: 147, seri: 9, sayı: A5, s. 60.

¹⁶⁸ Reşat Genç, **Kaşgarlı Mahmud’a Göre 11.Yüzyıl’da Türk Dünyası**, Ankara Üniversitesi Basımevi, Türk Kültürü Araştırmaları Enstitüsü Yayınları: 147, seri: 9, sayı: A5, s. 61-65.

¹⁶⁹ Reşat Genç, **Kaşgarlı Mahmud’a Göre 11.Yüzyıl’da Türk Dünyası**, Ankara Üniversitesi Basımevi, Türk Kültürü Araştırmaları Enstitüsü Yayınları: 147, seri: 9, sayı: A5, s. 61.

Evlilik sembolü “eb” yani evdir. Ataerkil aile düzenine sahip olan Moğollarda ise eski kaynaklardan “ere varmak “ deyişi daha baskın görülmüş fakat evlilikte aşk ve his de vardır. Bunun için eski Uygur şiirlerinde evlenmeye “kavuşmak” da denir. Aynı zamanda Anadolu’da evlenme bir “duman kurma”dır. “Ocak” ise Türklerde ev ve yuvanın tek sembolüdür. Nitekim dış tesirlerden uzak kalmış olan Yakut Türklerinde evlilik “sönmez bir ateş yakmak” demektir.¹⁷⁰ Çünkü Türk aile hukukunda “ocak” kutsaldır.¹⁷¹ Eve gelen gelin ise “evi aydınlatan bir ateştir.” Evlenme Türklerde çok eskiden beri bir “koşulma, dirlik, derim” veya “tiriglik” yani birlikte yaşamadır. Karı koca arasındaki bağlar, ana baba sevgisinden daha üstün olmalıydı. Onlar arasındaki bağ yeni kurulan ailenin huzuru ve devamı için daha kuvvetli olmak zorundaydı.¹⁷²

İslam öncesi dönemde Türklerde, evlenme ile ilgili törenlere şaman ve baksıların iştiraki pek seyrek olur. Kız kaçırma ile evlenme âdeti muhafaza edilen Yakut boylarında kız kaçırmaya gidecek gençler şaman (oyun) tarafından bir ayin yapıldıktan sonra yola çıkarlardı.¹⁷³ Birçok Türk boyunda gerçek manasıyla baskın yapılarak “kız kaçırma” seyrek olaylardandır.¹⁷⁴

Türklerde evlilik kurumuna ve evlilik akdi sırasında törenlere çok önem verilmiştir. Çünkü Türkler için aile hayat felsefelerindeki en önemli unsurdur. Aile kurumu sosyal, kültürel birçok değeri içinde barındırır. Gelenekleri, kültürü çağlar arasında aktararak adetlerin alışkanlıkların sürekliliğini sağlar. Aile kurumu evlilik akdi ile başlar ve bu kurumda duygusal, manevi bağlar son derece kuvvetlidir. Ayrıca kendi içinde bir yazılı ve manevi kurallar bütünü barındırır. Kendi hukuk ilkelerini, hükümlerini taşır. Eski Türklerde kadın ise evlilik içinde oldukça önemli, değerli, etkili bir yere sahiptir. Hiçbir zaman ikinci plana itilen, sözü dinlenmeyen, saygı duyulmayan bir anlayışla karşılaşmamıştır. Her zaman saygı duyulan, sözü dinlenen, hükmü geçen bir özellik taşımıştır ve her daim erkeği eşit kabul edilmiştir.

¹⁷⁰ Bahaeddin Ögel, **Dünden Bugüne Türk Kültürünün Gelişme Çağları**, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, no: 46, 3. Baskı, İstanbul 1988, s. 253.

¹⁷¹ Ali Güler, **İlk Yazılı Türkçe Metinlerde Aile ve Unsurları, Sosyo Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi**, T.C Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Yayınları, no: 71, Ankara 1992, s. 80.

¹⁷² Bahaeddin Ögel, **Dünden Bugüne Türk Kültürünün Gelişme Çağları**, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, no: 46, 3. Baskı, İstanbul 1988, s. 253-254.

¹⁷³ Abdülkadir İnan, **Tarihte ve Bugün Şamanizm Materyaller ve Araştırmalar**, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları, 7. Dizi, 4. Baskı, Ankara 1995, s. 166.

¹⁷⁴ Abdülkadir İnan, **Tarihte ve Bugün Şamanizm Materyaller ve Araştırmalar**, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları, 7. Dizi, 4. Baskı, Ankara 1995, s. 166.

3.1.2. Aile Hayatında-Akrabalık İlişkilerinde Kadın ve Kadının Hukuki

Hakları

İslam öncesi dönemde Türk ailesi genelde “çekirdek” aile özelliği göstermektedir.¹⁷⁵ Türk ailesi baba, eş ve çocukların aynı yerde oturduğu¹⁷⁶ bugünkü modern aileye benzer küçük aile tipindeydi.¹⁷⁷ Aile; evlenme, kan veya evlatlık edinme bağları ile birbirine bağlanmış, aynı evde yaşayan, aynı geliri paylaşan, oynadıkları roller çerçevesinde (karı-koca, ana baba, evlat kardeş) birbirine tesir eden kendilerine has bir görgüyü yaşatıp devam ettiren insanlar topluluğudur.¹⁷⁸ Türk kültür ve töresinde aile, ülke, devlet ve millet kavramları iç içe geçmiş, birbirinin devamlılığını sağlayan kurumlardır.¹⁷⁹ Aile Türk ordusunun da bir mangası gibidir.¹⁸⁰ Aile demek düzen demektir. Aile toplumun köprü vazifesi gören birimdir. İslamiyet’ten önce Türklerde aile sosyal bünyenin çekirdeği durumundaydı.¹⁸¹

Aile, toplum olma anlayışının başlangıcıdır. Aile (oguş), Uruğ, Boy ve budun gittikçe genişleyen sosyal birimleri oluşturur. Bununla birlikte aile kana dayanan ilk sosyal birliktir. Türkçede akrabalık ilişkilerini belirten kelimelerin varlığı ve zenginliği, bu yapıya atfedilen değeri gösterirler.¹⁸² İslam öncesi dönemde Türklerde de Türk sosyal hayatı, aile ve akrabalık bağları üzerine kurulmuştur. Türk ailesi birlik ve beraberlik dayanışma içinde yaşamıştır.¹⁸³

Türk sosyal yapısında ailenin ve ailenin içinde de kadının özel bir yeri vardır, önemi büyüktür çünkü kadının olmadığı yerde aile de var olamaz. Türk sosyal yapısında aile devletin çekirdeği, kadın da ailenin varlık sebebi olmuştur.

¹⁷⁵ Ali Erkul, Eski Türklerde Evlenme Gelenekleri, **Türkler**, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, cilt: 3, s. 65.

¹⁷⁶ Muhammet Şahin, **Türk Tarihi ve Kültürü**, Gündüz Eğitim ve Yayıncılık, 2. Baskı, Ankara 2004, s. 26-27.

¹⁷⁷ Gülçin Çandarlıoğlu, **İslam Öncesi Türk Tarihi ve Kültürü**, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul 2003, s. 93.

¹⁷⁸ Rezan Şahinkaya, **Türk Aileleri Hangi Yönlerden Birbirine Farklılıklar Gösterirler, Aile Yazıları Temel Kavramlar, Yapı ve Tarihi Süreç**, Aile Araştırma Kurumu Başkanlığı Yayınları, Ankara 1990, cilt: 1, s. 38.

¹⁷⁹ Nezihe Araz, Umay Günay, Nail Tan, Kamil Toygar, Enis Öksüz, Bilge Seyidoğlu; “21. Yüzyıl’ın Eşiğinde Örf ve Adetlerimiz”, **Türk Töresi**, s. 23.

¹⁸⁰ Bahaeddin Ögel, **Dünden Bugüne Türk Kültürünün Gelişme Çağları**, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, no:46, 3. Baskı, İstanbul 1988, s. 253.

¹⁸¹ Gülçin Çandarlıoğlu, **İslam Öncesi Türk Tarihi ve Kültürü**, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul 2003, s. 93.

¹⁸² Nevzat Köseoğlu, **Türk Dünyası Tarihi ve Türk Medeniyeti Üzerine Düşünceler**, Ötügen Yayınları, 3. Basım, İstanbul 1997, s. 32.

¹⁸³ Salim Koca, Eski Türklerde Sosyal ve Ekonomik Hayat, **Türkler**, Yeni Türkiye Yayınları, cilt: 3, Ankara 2002, s. 15.

Türk töresine göre kadının sosyal statüsü, mensubu bulunduğu aile ile ilgili olduğu gibi çocuğun onuru da annesi ile yakından ilgilidir. Bu yüzden özellikle Türk Hakan ve beyleri için evlendikleri kadının onuru son derece önemlidir. Çünkü Türk telakkisine göre, “Gök kubbe devletin, ev (çadır) de ailenin örtüsü idi”. Ailenin sırrı devletin sırrıydı. Aile de anne babaya, devlet hayatında da hakan ve hatuna aynı gözle bakıyordu.¹⁸⁴ Dede Korkut Destanı’nda da ailenin her yönü ile kadının yönetiminde idare edildiğine rastlıyoruz.¹⁸⁵

İslamiyet öncesi dönemde Türkler için kadın gerek toplum için gerek aile ortamında son derece saygı duyulan değerli, sözü dinlenen, fikrine başvurulmuş bir yapıda karşımıza çıkmaktadır. Hatta bu yüce değer, zaman zaman özellikle destanlarda çeşitli şekillerde olağanüstülüklerle kutsallaştırılmıştır. Ve böylece Türk soyunun bünyesinde kutsiyet barındıran yüce kadınlardan türediği inancı süregelmiştir.

(...) Bir gün bu iki ağacın arasına gökten bir ışık indi. Arkasından yanındaki dağlar yavaş yavaş büyümeye başladı. Bu vaziyeti gören halk hayretler içinde kalmıştı. Uygurlar büyük bir saygı ile oraya doğru ilerlediler. Tam yanaştıkları sırada çok tatlı müzik nameleri duydular. Her gece buraya bir ışık inmeye ve ışığın etrafında otuz defa şimşek çakmaya başladı. Başka bir gün de, aynı yerde ayrı ayrı kurulmuş beş tane çadır gördüler. Bunların her birisinde birer tane çocuk oturuyordu. Her çocuğun karşısında da onları doyurmaya yetecek kadar içi süt dolu emzikler asılıydı. Çadırın zemini gümüşle kaplıydı. Bütün beyler ve halk bu garip şeyi görmek amacıyla oraya koşup, gelmişlerdi. Bu müthiş olaya şahit olduklarında, saygı ile diz çöküp selam verdiler. Biraz sonra da çocukları alarak dışarı çıktılar. Onları besleyip, büyütmeleri için süt annelere verdiler. Her zaman onlara saygılı davrandılar ve çeşitli ikramlarda bulundular. Çocuklar artık süt emmeyi bırakıp konuşmaya başladıklarında, Uygurlara anne ve babalarını sordular onlar da iki ağacı gösterdiler. Halk çocukları da alıp ağacın yanına gitti. Çocuklar ağaçları görünce tıpkı evlatların ana babalarına gösterdikleri hürmette bulundular. Ağaçların karşısında diz vurup, yeri öptüler. Bunun üzerine ağaçlar da dile gelip; “Güzel huy ve iyi özelliklerle donanmış çocuklar böyle olur ve ana babalarına saygı gösterir. Ömrünüz uzun adınız ünlü ve şöhretiniz devamlı olsun,” dediler.¹⁸⁶

Destanlarda karşımıza çıkan bu olağanüstü özellikler bünyesinde kadının kutsallığı, namusluluğu, ululuğu yanlışsız hatasız olma özellikleri adeta Tanrı tarafından gönderilmiş

¹⁸⁴ Abdulkadir Yuvalı, “Türk Kültüründe Kadın ve Aile”, **Türk Ocağı**, sayı: 99, Mart 2009, s. 12.

¹⁸⁵ Ayşe Erdoğan, Türk Kadını ve Edebiyat, Kastamonu’da İlk Kadın Mitinginin 75. Yıldönümü Uluslararası Sempozyumu, Kastamonu 10-11 Aralık 1994, Ankara 1996, s. 165-166.

¹⁸⁶ Saadettin Gömeç, **Türk Destanlarına Giriş**, Akçağ Yayınları, Ankara 2009, s. 231-232-233.

bir hediye gibi yansımaktadır ve tabii ki Türk soyu bu yüce, kutsal, kadınlardan, analardan, türemesi sebebiyle ayrıcalıklı, özel ve ulu kabul edilmektedir. Bunu yukarıda verdiğimiz Uygurların Türeyiş Destan metnindeki özelliklerden de anlamaktayız.

Tanrı tarafından bu göreve tayin edildiği kabul edilen Türk Kağanı, bütün yer yüzünün, yani insanlığın hükümdarıdır. Oğuz Kağan Destanı'nda bunu çok açık bir şekilde görüyoruz. Türk hâkimiyet anlayışının bir tezahürü olan bu düşünce Kök Türk Yazıtlarına da aksetmiştir: “Üze Kök Tengri asra yagız yer kalunduk da ikin ara kişi oğlu kılınmış. Kişi oğlınca üze eçümapam Bumın Kağan İstemi Kağan olurmuş; olur ipan Türk boduning ilin törüsin tuta birmiş, iti birmiş.” Türk devlet hiyerarşisine göre Kağan en tepede bulunur ve bu unvan kolay kolay alınmazdı. Her şeyden önce Kağanlığın birinci şartı Türk soyundan gelmekti. Öyle ki babası Türk olduğu halde annesi Türk kanı taşımadığı için Türk tarihinde bazı kişilerin tahta çıkamadıklarını biliyoruz.¹⁸⁷

Eski Türklerde kadın, toplumun her tabakasında önemli olmuştur. Birçok konuda olduğu gibi soyun devamı söz konusu olduğunda da erkek ile eşit görülmüştür. Yönetim kademesinde de kadın erkek aile içinde olduğu gibi hakan hatun da birbirine eşit görülmüştür.

İbn-i Batuta Kıpçak ülkesine gittikten sonra şöyle yazıyor: “Burada garip bir duruma şahit oldum ki o da Türklerin gözünde kadınların saygı değer tutulmasıdır. Kadınların yerleri ve değerleri erkeklerin üstündedir. Bey kadınlarına gelince; birincisi değerli insanlara çıkışında (gidişimde) başlıklar, hediyeler aldım şöyle ki: Emir Sultiye'nin hanımına rastladım. Bindiği araba mavi renkli kumaşla kaplı pencere ve kapıları süslü olarak önünde zarif elbiseli, olgun, iyi ve güzel yüzlü dört kadın hizmetçi vardı. Arkasından emrinde bulunan ve çevresini dolduranlar da arabalarla giderdi. Emir Sultiye'nin yerine varınca, hanım yere indi kendisiyle birlikte ortalama otuz hizmetli kadın inerek eteklerini yerden kaldırdılar. Elbisenin iplikleri olup, her kadın bir iplikten tutarak eteğinin her yanını toprağa sürmekten koruyorlardı. Kendisi saygı değer şekilde Emire ulaştığında, Emir ayağa kalkarak saygı ile onu selamladıktan sonra yanına oturttu. Emir'in çevresi hatunun çevresini de sardı.”¹⁸⁸

¹⁸⁷Saadettin Gömeç, **Türk Kültürünün Ana Hatları**, Akçağ Yayınları, 1. Baskı, Ankara 2006, s. 56.

¹⁸⁸Ziya Gökalp, **Türk Ahlakı**, Sadeleştiren: Yalçın Toker, Toker Yayınları, 4. Baskı, İstanbul 2012, s. 111.

Eski Türklerde dini nikâhla zevce (eş) olan, yalnız bir kadın olabilirdi. Hakanlar Sultan mahiyetini alınca, yani Sulta sahibi olunca birden fazla zevcelere de malik olmaya başladılar. Mahmut Kaşgari'ye göre zevcenin üç derecesi vardı:

1. Hatun: Hükümdar sülalesinden olan zevceye hatun denilirdi. Çünkü hatun kelimesi “prens” manasındaydı. Hatunlar birkaç tane olursa bunların bir tanesi melike mevkiinde bulunurdu. Buna Türkan yahut Türkan Hatun denilirdi. Tabi bu bütün zevcelerin üstündeydi.

2. Konçuy: Çin Prenseslerinden olan zevceye konçuy derlerdi. Konçuy, “prens” manasındadır.

3. Kuma: Türk ve Çin sülalelerinin haricinden zevc edilen zevcelerdir. Bunların evlatları kendi analarına “anne” diye hitap edemezler, “teyze” diye hitap ederlerdi. Yalnız hatuna “anne” diye hitap ederlerdi. Kumaların oğulları babalarının mallarına varis olamadıkları gibi hükümdar da olamazdı.¹⁸⁹ Normal şartlarda eski Türklerde çok evlilik çok nadir görülen bir durumdur. Özellikle mecburi durumlarda ve genellikle eşten izin, rıza alınarak yapılmaktadır.

Akrabalık ilişkilerine baktığımızda kadının toplum içindeki yeri ve konumu gereği birden çok rolü mevcuttur. Kadın yeri geldiğinde anne, yeri geldiğinde eş, gelin, hala, teyze yeri geldiğinde elti, yenge olmaktadır. Akrabalık ilişkilerinde yakınlara verilen isimlere bakıldığında Türklerde anaları aynı olan kardeşlere “igdişkadaş” denilmektedir. Oğuzlarda ablaya “ulu kız kardeş” denmeye başlanmıştı. Zaman zaman aile de annenin yerini tutan “apa” veya “aba” ya küçük kardeşlerin terbiyesi ve yetiştirilmesi görevi de yüklenmiştir.¹⁹⁰

Teyzeye bazı Orta Asya Türkleri “tay ece” derler. “Tay Ana”, “Tay Yenge” gibi “Süt Anne” de Türklerde akraba sayılırdı. Saraylarda ise bu onur sadece belirli bir kadınlara verilirdi.¹⁹¹ Türklerde “kükü” veya “küküy” hala demektir. Evlenme yoluyla kurulan akrabalıklardan birisi de yengedir ki Türklerde bu kelime “yenge” şeklinde

¹⁸⁹ Ziya Gökalp, **Türk Medeniyeti Tarihi**, Ötüken Yayınları, Hazırlayan: Ali Duymaz, 2. Baskı, İstanbul-Kasım 2015, s. 329-330.

¹⁹⁰ Ali Güler, **İlk Yazılı Türkçe Metinlerde Aile ve Unsurları, Sosyo Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi**, T.C Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Yayınları, no: 71, Ankara 1992, s. 78-80.

¹⁹¹ Bahaeddin Ögel, **Dünden Bugüne Türk Kültürünün Gelişme Çağları**, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, no: 46, 3. Baskı, İstanbul 1988, s. 241.

telaffuz ediliyor ve bu büyük kardeşin karısını ifade ediyordu.¹⁹² Gelişmiş ve büyük devletler kurulmuş batı Türkler ile Anadolu, babaanne ile anneanne arasında ayrılık gözetmemişlerdir. İslam öncesi dönemde Türk geleneklerinde gerçek büyük anne, yalnızca babaanne olabilirdi. Anneanneye bu şekilde hitap edilmiyordu. Bu inanış dış Türklerin bazı kesimlerinde günümüzde de hala yaşamaktadır.¹⁹³ Bu akrabalık terimleri İslam öncesi dönemde Türklerde aile yapısını oluşturan fertlerin statüsü, değerler ve inançlar sistemini karşılıklı ilişkiler düzenini, sosyal bağlılıklarını, kan akrabalığı kalıplarını göstermesi bakımından oldukça dikkat çekicidir.¹⁹⁴

Türkistan ve Tibet’te sosyolojik bir seyahat yapan Grenard diyor ki: “Kaşgar dağlarında üç çeşit renge malik çadırlar görülür; Kara Kırgızlar kara çadırlarda, ... ak çadırlarda, Cengiz sülalesinden olan Moğollar kızıl çadırlarda otururlar.” Kızıl çadır, altın otağların yerine kaim olmuştur. Çadırların bu üç renge başka yerde de tesadüf olunur: “Hanlar hanı bayındır han yılda bir kere toy edip Oğuz beylerini konuklardı. Gene toy edip attan aygır, deveden buğra, koyundan koç, kırdırıştı. Bir yere ak otağ, bir yere kızıl otağ, bir yere kara otağ kurdu muştur: Kimin ki oğlu, kızı yok, kara otağa kondurun, kara keçeyi altına döşeyin, kara koyun yahnisinden önüne getirin. Yerse yesin, yemezse kalksın gitsin, demişti. Oğlu olanı ak otağa, kızı olanı kızıl otağa kondurun, oğlu kızı olmayanı Allah Tealâ kargamıştır, biz de kargarız. Belli bilsin, demişti.”¹⁹⁵

Eski Türklerde evlat sahibi olmak kız-erkek ayırt edilmeksizin kutsal sayılmıştır. Evlat sahibi olmamak ise kötü görülmüş. Hatta çoğu zaman tek eşli olma özelliği görülen Türklerde bu sebepten dolayı eşin de rızası alınarak ikinci eş alınabilmişti. Türklerde kız çocuk erkek çocuk birbirine eşit tutulduğu gibi kadın ve erkek de birbirine eşit, denk sayılırdı. Aile ve akrabalıklarda da aynı kural geçerli olmuştur.

Türk ailesi, ne maderi bir aile idi. Ne de asabeden doğan aile enmüzeçlerinden birine mensuptu. Eski Türk ailesi “soy” adını alırdı. Soyda hem erkek cihetinden hem de kadın cihetinden gelen akrabalar mevcuttur ve bu iki türlü akrabalar birbirine müsaviydi (eşitti). Eski Türklerde erkekle kadın birbirine müsaviydi. O zaman erkek Toyonizm dinini,

¹⁹² Reşat Genç, **Kaşgarlı Mahmud’a Göre 11.Yüzyıl’da Türk Dünyası**, Ankara Üniversitesi Basımevi, Türk Kültürü Araştırmaları Enstitüsü Yayınları: 147, seri: 9, sayı: A5, s. 81-82.

¹⁹³ Bahaeddin Ögel, **Dünden Bugüne Türk Kültürünün Gelişme Çağları**, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, no: 46, 3. Baskı, İstanbul 1988, s. 248.

¹⁹⁴ Orhan Türkdoğan, **Türk Ailesinin Genel Yapısı, Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi**, T.C. Başbakanlık Aile Araştırmaları Vakfı Yayınları, sayı: 96, Ankara 1992, s. 43.

¹⁹⁵ Ziya Gökalp, **Türk Medeniyeti Tarihi**, Ötüken Yayınları, Hazırlayan: Ali Duymaz, 2. Baskı, İstanbul - Kasım 2015, s. 88-89.

kadın Şamanizm'i temsil ediyordu. O zaman Toyonizm ve Şamanizm sistemleri yani din ile sihir birbirine müsavi oldukları için bunları temsil ettikleri erkekle kadın da birbirlerine müsavi olmuştur. Bu sebeptendir ki ana soyu da baba soyuna müsaviydi.¹⁹⁶

Eski Türk aile yapısında eşitlik son derece önemli olduğu için annenin doğurduğu çocuğun cinsiyeti ne olursa olsun doğum büyük bir mutluluk kaynağı olmaktaydı. Çocuğu olmayan Yakut kadınları mukaddes bir ağacın dibinde, ak boz at derisi üzerinde, “yer sahibi” ne yalvarırlar; ağlaya sızlaya dua ederler. Bu duadan sonra çocuk sahibi olanlar bunun Tanrı'dan yer ağaç ruhları tarafından, verildiğine inanırlar.¹⁹⁷

Kadının tabiatındaki en kıymetli ve ayırt edici özelliği anneliği olmuştur. Annelik kadın için en yüce en değerli husus olmuştur. Eski Türklerde erkeğe her alanda eşit kabul edilen çocuğu olmasıyla birlikte değeri de artmıştır.

Dede Korkut'ta bazen kendileri de cesur ve güçlü birer kahraman olan kadınlara, “sevgili, eş” ve özellikle “ana” olarak yakınları tarafından büyük değer verildiği görülür. “Dizin basıp oturan helal görklü” ve “ak sütün doya emziren ana görklü” şeklinde ifadeler geçer. Doğurganlığın ve çocuk büyütmenin, önemini koruduğu, göçebe Oğuz toplumunda özellikle kadın ana olarak saygın bir konumdadır.¹⁹⁸

İslam öncesi dönemde Türklerde çocuk sahibi olmak isteyenler, Tanrı'nın rızasını kazanmak için açları doyurur, çıplakları giydirir ve ağzı kutlu kişilerin alkışını, duasını dilerlerdi. Dede Korkut boylarında da bu inancın örnekleri görülmektedir. Oğuz Beyleri göğe el açıp yüz tutarak alkış tutuklarında, Tanrı dileklerini geri çevirmezmiş ve çocuğu olmayanların bu şekilde dilekleri yerine gelirmiş. Yine bu boylarda çocuk sahibi olmak isteyen anaların saçları olarak, “kuru çaylara“ su saldığı görülmektedir. Kimi destanlarımızda, çocuk sahibi olmak isteyenleri elmalı yerlerde, kutlu pınar başlarında, ata mezarlarında yatması gerektiği vurgulanır.¹⁹⁹

Kadının çocuğu olmaması halinde süt anneliğe talip olabilirdi. “Süt anne ve analık”, eski Türk kültüründe bulunan kavramlardır. Evlat edinecek olan kadın genellikle çocuğa lohusa yatağında süt verirdi. Bu geleneğin dışında çocuklara annelerinin sütü

¹⁹⁶ Ziya Gökalp, **Türk Medeniyeti Tarihi**, Ötüken Yayınları, Hazırlayan: Ali Duymaz, 2. Baskı, İstanbul - Kasım 2015, s. 296-297.

¹⁹⁷ Abdülkadir İnan, **Tarihte ve Bugün Şamanizm Materyaller ve Araştırmalar**, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları, 7. Dizi, sayı: 24, 8. Baskı, Ankara 2015, s. 167.

¹⁹⁸ Mualla Türköne, **Eski Türk Toplumunun Cinsiyet Kültürü**, Ark Yayınevi, Ankara-Mart 1995, s. 206.

¹⁹⁹ Yaşar Kalafat, **Doğu Anadolu'da Eski Türk İnançlarının İzleri**, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Genişletilmiş 2. Baskı, Ankara 1996, s. 83-84.

yetmediği ya da sütü kesildiği durumlarda süt emzirmek için tutulan kadınlar vardı. Dede Korkut kitabında bunlara “taya” deniyordu.²⁰⁰ Ayrıca İslam öncesi dönemde Türklerde “süt” anlamına gelen “avurta” ve “emzikli kadın” anlamına gelen “emigilik” işler gibi ifadelerin kullanıldığını görüyoruz.²⁰¹ Kutadgu Bilig’de konuyla ilgili olarak; “senin ay gibi bir oğlun veya kızın doğarsa onu kendi evinde terbiye et. Bu işi başka ellere bırakma. Süt ninesi olarak da iyi ve temiz bir kadın tut oğlun kızın temiz büyür ve uzun ömürlü olur.”²⁰² şeklinde ifade edilmiştir. Eski Türklerde “sütannelik” geleneğinin olduğunu İslamiyet öncesi Türk destanlarından Uygurların Türeyiş Destanı’nda da görmekteyiz:

(...) Bir gün bu iki ağacın arasına gökten bir ışık indi. Arkasından yanındaki dağlar yavaş yavaş büyümeye başladı. Bu vaziyeti gören halk hayretler içinde kalmıştı. Uygurlar büyük bir saygı ile oraya doğru ilerlediler. Tam yanaştıkları sırada çok tatlı müzik nameleri duydular. Her gece buraya bir ışık inmeye ve ışığın etrafında otuz defa şimşek çakmaya başladı. Başka bir gün de, aynı yerde ayrı ayrı kurulmuş beş tane çadır gördüler. Bunların her birisinde birer tane çocuk oturuyordu. Her çocuğun karşısında da onları doyurmaya yetecek kadar içi süt dolu emzikler asılıydı. Çadırın zemini gümüşle kaplıydı. Bütün beyler ve halk bu garip şeyi görmek amacıyla oraya koşup, gelmişlerdi. Bu müthiş olaya şahit olduklarında, saygı ile diz çöküp selam verdiler. Biraz sonra da çocukları alarak dışarı çıktılar. Onları besleyip, büyütmeleri için süt annelere verdiler. Her zaman onlara saygılı davrandılar ve çeşitli ikramlarda bulundular. Çocuklar artık süt emmeyi bırakıp konuşmaya başladıklarında, Uygurlara anne ve babalarını sordular onlar da iki ağacı gösterdiler. Halk çocukları da alıp ağacın yanına gitti. Çocuklar ağaçları görünce tıpkı evlatların ana babalarına gösterdikleri hürmette bulundular. Ağaçların karşısında diz vurup, yeri öptüler. Bunun üzerine ağaçlar da dile gelip; “Güzel huy ve iyi özelliklerle donanmış çocuklar böyle olur ve ana babalarına saygı gösterir. Ömrünüz uzun adınız ünlü ve şöhretiniz devamlı olsun,” dediler.²⁰³

Metinde görüldüğü gibi kutlu birer mucize olarak görülen çocukların beslemek büyütülmek üzere sütannelere verildiğin görmekteyiz. Sütanne kavramının da eski Türklerde ne derece önem taşıdığı buradan anlaşılmaktadır. Ayrıca yine aynı metinden

²⁰⁰ Mehmet Eröz – Ali Güler, **Türk Ailesi**, Atatürk Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara 1998, s. 57-58.

²⁰¹ Süleyman Tülüçü, **Divanü Lügatit Türk’te Kadın İçin Kullanılan Sözcükler**, Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, sayı: 16, İstanbul 1982, s. 139.

²⁰² Yusuf Has Hacıp, **Kutadgu Bilig**, Çev.: Reşit Rahmeti Arat, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları, 2. Dizi, 6. Baskı, Ankara 1994, s. 326.

²⁰³ Saadettin Gömeç, **Türk Destanlarına Giriş**, Akçağ Yayınları, Ankara 2009, s. 231-232-233.

çocuklarda anne babaya büyük saygı duyulduğunu da görmekteyiz. Anne baba telakki edilen ağaçların dahi önünde saygı ile eğilmeleri ağaçlara hürmet etmeleri sembolik olarak dahi olsa ana-ataya ne kadar saygı gösterildiğini ifade etmektedir.

İslamiyet'ten önceki Türklerde doğum esnasında ve doğumdan sonra anneye ya da çocuğuna hatta ikisine birden ama çoğunlukla lohusa kadına musallat olduğuna inanılan kötü ruhlar vardır. Lohusalara musallat olan bu kötü ruh Çin Seddi'nden Akdeniz kıyılarına, Buz Denizi'nden Hinde kadar yayılmış Türk folklor ve hurafelerinde Al karası, albastı, albis, almıs adlarıyla yer almıştır.²⁰⁴

Altaylı boylarda ve Kırgızlarda doğum saati yaklaşınca, oba yahut oymak kadınları lohusanın evinde toplanırlar. Tecrübe görmüş bir kadın ebe (ineci) vazifesini görür. Çadırın tam orta yerine (ateş yakılan yerine) bir direk yerleştirerek ona bir urgan bağlarlar. Bu urganın bir ucu duvara bağlanıp lohusanın koltukları altından geçirilir. Kadın çok ızdırap çekmeye başlarsa albastı yahut al karısı denilen kötü ruhun lohusaya musallat olduğuna hükmederler. Bu kötü ruhu korkutmak ve kovmak için erkekler de toplanır, “hay, huy” diye haykırmaya başlarlar, tüfek ile havaya ateş ederler. Bu gürültü kadın doğuruncaya ve baygınlığı geçinceye kadar devam eder. Bazen hocanın yahut baksının müdahalesine lüzum hasıl olur.²⁰⁵

Günümüzde de lohusalara kırmızı giydirme, yalnız bırakmama yakınına, başucuna metal bıçak vs. gibi şeyler bırakma gibi ritüeller bu geleneğin yansımaları olarak süregelmiştir. Ve her zaman bu kötü ruhlardan korkulmuştur. Fakat annenin çocuğuna duyduğu sevginin bağlılığın mucizevi iyileştirici gücüne de inanılmıştır. Ayrıca Umay²⁰⁶ gibi, ananın da çocuğunu korumak, kollamak görevi olduğuna inanılmıştır.

Hukuki açıdan kadın tipini de ele aldığımızda çağdaş milletlerde kadınlar hukukça erkeklerden aşağıda idiler. Eski Türklere gelince onlarda kadın tabu olmadığı için, erkeklerle arasında manevi bir uçurum yoktu. Erkeğin yaptığı bir sanatı kadın da yapabiliyordu. Türk kadını erkeklerden kaçmaz ve ziyafet meclislerinde ve siyaset, harp,

²⁰⁴ Abdülkadir İnan, **Tarihte ve Bugün Şamanizm Materyaller ve Araştırmalar**, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları, 7. Dizi, sayı: 24, 8. Baskı, Ankara 2015, s. 169.

²⁰⁵ Abdülkadir İnan, **Tarihte ve Bugün Şamanizm Materyaller ve Araştırmalar**, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları, 7. Dizi, sayı: 24, 8. Baskı, Ankara 2015, s. 168-169.

²⁰⁶ **Umay**: Eski Türk hayatında hem doğum sırasında hem de doğumdan sonra çocuğun büyüyüp er adını almasına kadar geçen sürede ona yardımcı olan ve onu kara iyelerin her türlü kötülüklerinden koruyup gözettiğine inanılan himayeci ruhlar vardır. Orta Asya ve Sibirya Türk kavimleri arasında “Umay” Yakut Türklerinde ise “Ayısıt” adı verilen bu koruyucu ve yardımcı iyelere ait inançlar bugün güneydoğu Anadolu da “eş veya “son” adı verilen varlığa bağlı pratiklerle izlerini sürdürmektedir.

av içtimalarında onlarla beraber bulunurdu. Bundan başka gerek aile hukukunda ve gerek devlet hukukunda kadın tamamıyla erkekle müsavi idi. Fakat bu beraber bulunuş ve bu müsavat, ihtiyara bırakılmış bir iş zannolunmasın. Başka milletler de mesela Aksa-yı Şark (Uzakdoğu) medeniyetine mensup Çinlilerde kadınlarla erkeklerin ayrılması ve hukukça müsavatsızlığı mecburi olduğu gibi eski Türklerde de kadınlarla erkeklerin her işte beraber bulunması ve hukukça müsaviliği mecburiydi.²⁰⁷

Eski toplumlarda insanlar bazı haklarından yoksun bırakılmıştır, adil olmayan birçok uygulama eski toplumlarda hukuk düzeninde yer almıştır. Birçok başka toplumda kadınlar köleler gibi çağlar boyu temel hakları kısıtlanmış hatta en temel haklarından dahi yoksun bırakılmıştır. Birçok toplumda eski çağlarda kadın çalışma, miras hakkı, eş seçme, boşanma gibi haklara dahi sahip olamamışlardır. Bu duruma birçok sebep sayılabilmektedir. Bunlar dinsel, ekonomik, biyolojik, kültürel sebepler olabilmektedir. Neredeyse tüm eski toplumlarda kadın erkek ile eşit sayılmak bir yana oldukça aşağı seviyede görülmüştür. Eski Türk toplumunda, kültüründe ise köleliğin dahi yeri olmamıştır. Kadın için ise çağdaşı diğer topluluklarda, kültürlerdeki bu uygulamaların kesinlikle geçerli olmadığını tarihi kaynaklarda görmekteyiz.

Görülüyor ki Türklerde kadın hukukunun yüksek olması, bir taraftan da dahiliyen (iç evlilik) kaidesine istinat ediyordu.²⁰⁸ İslam öncesi dönemde Türklerde tek kadınla evlilik kurumunun varlığı, kadının mülkiyet, velayet ve miras haklarına sahip olduğunu, devlet yönetimine dahi katıldığı bilinen bir gerçektir.²⁰⁹

Kadının hukukça yüksek olması bir taraftan iştirak ettiği içtimai ve iktisadi hayatın çok olmasının neticesidir. Kadınların ev işlerinden başka, iktifaf (toplayıcılık), avcılık, çiftçilik, sürü sahipliği, harp, askerlik, milli ziyafetlere ve meşveretlere (danışmalara), her şölen ve kurultaylara girmek gibi birçok faaliyetleri iştirakleri vardı. Bu faaliyetler de kadının hukukça yüksek, hür ve serbest olmasını temin ediyordu.²¹⁰ İslamiyet öncesi Türklerde yerleşik kültürün ilk zamanlarında daha ziyade “aile içi haklar” yürürlükte iken bozkır insanı, mücadelecisi ve savaşçı nüfus ile toplulukların bir arada, huzurlu

²⁰⁷ Ziya Gökalp, **Türk Medeniyeti Tarihi**, Ötüken Yayınları, Hazırlayan: Ali Duymaz, 2. Baskı, İstanbul - Kasım 2015, s. 371-372.

²⁰⁸ Ziya Gökalp, **Türk Medeniyeti Tarihi**, Ötüken Yayınları, Hazırlayan: Ali Duymaz, 2. Baskı, İstanbul - Kasım 2015, s. 151.

²⁰⁹ Gülnihal Bozkurt, Cumhuriyet Öncesi ve Sonrasında Türk Kadınının Hukuki Durumu, Kastamonu'da İlk Kadın Mitinginin 75. Yıldönümünün Uluslararası Sempozyumu, Kastamonu, 10-11 Aralık 1994, Ankara 1996, s. 157.

²¹⁰ Ziya Gökalp, **Türk Medeniyeti Tarihi**, Ötüken Yayınları, Hazırlayan: Ali Duymaz, 2. Baskı, İstanbul Kasım 2015, s. 151.

yaşayabilmeleri için, karşılıklı saygı, sevgi anlayış içinde bir hak ve adalet düzenine inanıyordu. Bu inancın sonunda da hukuki bir düzen ortaya çıkmıştır.²¹¹ Türklerde sosyal hayatı düzenleyen ve idare edenlerle, idare edilenlerin karşılıklı hak ve sorumlulukları konusunda uymaya mecbur oldukları hukuk kurallarına “töre” denirdi. Töre de özel hukuk, ceza hukuku ve kamu hukuku alanlarında uyulması gereken kurallar vardı.²¹² Töre çevre ve şartlara uygun yaşayabilmenin gerekli kaldığı yeniliklere kendini uydurabilmekteydi. Yani kanunları her zaman zorunlu olarak uyulması gereken bir kurallar bütünü değil istendiğinde çağın ihtiyaçları doğrultusunda değişebilen esnek kurallardı. Türk hükümdarları pratik hükümdarlar idareciler oldukları için yerine ve zamanına göre meclislerin onayını alarak töreye yeni hükümler getirebiliyorlardı.²¹³ Bununla beraber törenin adalet, iyilik, eşitlik ve insanlık prensipleri anayasa niteliğinde değişmeyen maddeler idi. İslam öncesi Türklerde törede işlenen suçların cezası oldukça şiddetliydi. Adam öldürmek, barış zamanında başkasına kılıç çekmek, hırsızlık, hayvan kaçırma, ırza tecavüz gibi suçların cezası idamdı.²¹⁴ St. Julien belgelerine göre; evli bir kadına tasallut edenler ölümle cezalandırılırlar. Türk aile yapısında kadın erkek eşitliği ve saygınlığı hakimdir.²¹⁵

Türk kadını namusun, şerefine çok düşkün olduğu, ahlaklılığı, cesareti ile bilinmektedir. Eski Türk kadınları namusuna en ufak bir leke düşürecek hiçbir yanlış davranışı görülmemiştir. Kendisine en ufak kötü yaklaşımı olan birinin cezasını da herkesten önce kendi verebilecek güçte ve cesaretle olmuştur. Ve tüm dünyaya ahlaklılığı ile nam salmıştır.

İbn Fazlan, Oğuzlardan bahsederken onların ahlakı hakkında şunları söyler: “Zina diye bir şey bilmezler.” Peçenekler, Başkurtlar, Hazarlar için de hemen hemen aynı şeyleri belirttikten sonra proto Bulgarlarda da zinanın suç olduğunu söylerler. Der ki: “Kadınlar ve erkekler birbirlerinden kaçmazlar bununla beraber herhangi bir şekilde zina etmezler. Bu onlara göre en büyük suçlardandır. İçlerinden biri zina ederse, kim olursa olsun, dört kazık çakıp zina edeni el ve ayaklarını bağlarlar sonra onu boynundan uyluklarına kadar balta ile

²¹¹ Gülçin Çandarlıoğlu, **İslam Öncesi Türk Tarihi ve Kültürü**, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul 2003, s. 92.

²¹² Muhammet Şahin, **Türk Tarihi ve Kültürü**, Gündüz Eğitim ve Yayıncılık, Genişletilmiş 2. Baskı, Ankara 2004, s. 27.

²¹³ Gülçin Çandarlıoğlu, **Uygur Devletleri Tarihi ve Kültürü, (Çin Kaynakları ve Uygur Kitabelerine Göre)**, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul 2003, s. 39-40.

²¹⁴ Gülçin Çandarlıoğlu, **İslam Öncesi Türk Tarihi ve Kültürü**, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul 2003, s. 94-96.

²¹⁵ Orhan Türkdoğan, **Türk Ailesinin Genel Yapısı, Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi**, T.C. Başbakanlık Aile Araştırmaları Vakfı Yayınları, sayı: 96, Ankara 1992, s. 45.

yararak iki parçaya ayırırlar. Kadınlara da aynı cezayı tatbik ederler. “İbn Batuta, Mervezi, on ikinci aşırın birinci çeyreği Ebü Dülef onuncu asrın ikinci çeyreğinde buna benzer bilgiler verir.”²¹⁶

İslam öncesi Türklerde, evlilikte kadının kocasını şikâyet etme hakkı, vardığı erkek sakat veya iktidarsız çıkarsa, kadın bundan dolayı şikâyet edebilir ve kalınını geri verme yoluyla kocasından ayrılabilirdi. Türklerde karı kocasına, koca da karısına mutlak sadakatle mükelleftiler. İslam öncesi dönemde Türkler aile ve camianın selameti için sadakatin ehemmiyetini kavramışlardı. İslam öncesi Türk hukukunda, evliler arasındaki sadakat meselesini haklı olarak büyük bir önem verilmiştir. Türklerde kadın ve kadının iffeti ağır hukuki yaptırımlarla müdafaa edilmiştir.²¹⁷ Evli bir adamın gayri meşru münasebeti İslam öncesi dönem Türk hukukunda idam cezası ile cezalandırılırdı. İslam öncesi dönemde Türklerin hayatında bu kanunu uygulama mecburiyeti nadiren meydana gelirdi. Bilhassa Türk kadınlarının ahlaklı olduğunu bütün komşu milletler ve bu konuda araştırma yapan yerli ve yabancı araştırmacılar tespit etmiştir.²¹⁸

İslam öncesi Türklerde biyolojik görevi olan analığın elverdiği ölçüde kadının, özgürlük ve eşitlikten en geniş ölçüde yararlanmıştı.²¹⁹ Ayrıca yabancı ve Arap kaynakların ortaya koyduğu bir tarihi gerçek şudur ki: İslamiyet’i kabul edene kadar Türklerde kadın eşit hak ve özgürlüklere sahip bir değerdi. Türk ailesinde babanın yanında annenin de söz hakkı vardı. Başta ev olmak üzere ailenin bütün maddi varlığı eşlerin ortak malı idi.²²⁰ İslam öncesi Türk toplumunda çağdaşı devletlere nazaran kadının üzerinde hiçbir kısıtlama yoktu. Esasen Türk kadını, çağdaş diğer toplumlarda olduğu gibi bütün haklardan mahrum, zulme uğramış bir kesim değildi, özgürdü; toplumda ve aile hayatında saygı görmekteydi.²²¹ İslam öncesi Türklerde ailenin özel hukuku baba ile ananın ortak

²¹⁶ Mehmet Eröz, **Türk Ailesi**, Aile Yazıları, Temel Kavramlar Yapı ve Tarihi Süreç, Aile Araştırma Kurumu Başkanlığı Yayınları, cilt: 1, Ankara 1990, s. 240-247.

²¹⁷ Tahsin Ünal, **Türk’ün Sosyo-Ekonomik Tarihi**, Yayıncı Hazırlayanlar: Ali Güler-Tahsin Ünal, Berikan Yayınları, Ankara 2007, s. 92.

²¹⁸ Sadri Maksudi Arsal, **Eski Türklerin Hususi Hukuku**, Türkler, Yeni Türkiye Yayınları, cilt: 3, Ankara 2002, s. 92.

²¹⁹ Nermin Abadan Unat, **Toplumsal Değişme ve Türk Kadını**, Türk Toplumunda Kadın, Araştırma Eğitim Yayınları ve Türk Sosyal Bilimleri Derneği, Ankara 1982, s. 7.

²²⁰ Salim Koca, Eski Türklerde Sosyal ve Ekonomik Hayat, **Türkler**, Yeni Türkiye Yayınları, cilt: 3, Ankara 2002, s. 16.

²²¹ Salim Koca, Eski Türklerde Sosyal ve Ekonomik Hayat, **Türkler**, Yeni Türkiye Yayınları, cilt: 3, Ankara 2002, s. 16.

kişiliğinde bulunmaktadır.²²² Gökalp de "Türk aile yapısı anne ve babanın eşit haklara sahip olduğu, iki yönlü bir kimliği ortaya koyar" görüşünü benimsemiştir.²²³

İslamiyet öncesi Türklerde delikanlı olsun, gelin olsun, aile kalıtından kendilerine düşen payı alabilmek için büyüklerinin ölmesini bekleme zorunda bırakılmamışlardı. Evlenen erkek veya kız baba ocağından kendilerine düşen hisselerini alarak ayrılmış, yeni bir ev kurardı.²²⁴ Dolayısıyla Türklerde ev yalnız kocanın malı olmayıp karı ile kocanın ortak malı idi.²²⁵

Türk hukuk anlayışına göre babanın mirası anneye değerdı.²²⁶ Çocukların vasisi de o idi. Hakanla Hatun eşit sayılırdı. Çocuklar üzerine velilik hakkı yalnız Hakana değil Hatuna da aitti.²²⁷ Türk tarihinde kadınların, hükümdarların vekili olabilmeleri veya devlet içinde büyük bir söz sahibi olmaları da bundan dolayıydı.²²⁸

Türklerin örfi hukukuna göre evlenmiş, evlendiği zaman bir miktar cihaz almış kızlar mirastan hisse alamazlar. Kocanın vefatından sonra karısı ¼ alır. Bundan başka miras taksim edilmeden önce getirmiş olduğu cihaz kocasının verdiği kalından fazla olmuş ise bu fazlayı da alır. Erkek mirasçılar olmadığı zaman evlenmiş kızlar da mirastan hisse alır.²²⁹

Eski Türklerde kadınların miras hakkından, ceza hukukuna, eş seçme hakkına, çalışma, sosyal hayatın içinde erkek ile yan yana bulunma hakkından boşanma hakkına sahip oldukları görülmüştür. Kadın birçok hakta erkek ile eşit kabul edilip eşit muamele görmüştür.

Boşanma konusuna gelirsek; boşanma, yasal olarak kurulmuş bir evlilik ilişkisinin yine yasal yollarla ortadan kaldırılması olarak tanımlanabilir.²³⁰ Türk kültüründe pek tasvip

²²² Ziya Gökalp, **Türk Ahlakı**, Sadeleştiren: Yalçın Toker, Toker Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 1992, s. 70.

²²³ Orhan Türkdoğan, **Türk Ailesinin Genel Yapısı**, Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi, T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Yayınları, Ankara 1992, s. 34-51.

²²⁴ Gülçin Çandarlıoğlu, **İslam Öncesi Türk Tarihi ve Kültürü**, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul 2003, s. 93.

²²⁵ Nermin Abadan Unat, **Toplumsal Değişme ve Türk Kadını**, Türk Toplumunda Kadın, Araştırma Eğitim Yayınları ve Türk Sosyal Bilimleri Derneği, Ankara 1982, s. 7.

²²⁶ Ali Erkul, Eski Türklerde Evlenme Gelenekleri, **Türkler**, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, cilt: 3, s. 61.

²²⁷ Tahsin Ünal, **Türk'ün Sosyo-Ekonomik Tarihi**, Yayını Hazırlayanlar: Ali Güler-Tahsin Ünal, Berikan Yayınları, Ankara 2007, s. 53.

²²⁸ Bahaeddin Ögel, **Dünden Bugüne Türk Kültürünün Gelişme Çağları**, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, no: 46, 3.Baskı, İstanbul 1988, s. 247.

²²⁹ Sadri Maksudi Arsal, Eski Türklerin Hususi Hukuku, **Türkler**, Yeni Türkiye Yayınları, cilt: 3, Ankara 2002, s. 94.

²³⁰ Ali Erkul, Eski Türklerde Evlenme Gelenekleri, **Türkler**, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, cilt: 3, s. 63.

edilmese de boşanma vardı. Fakat bu gibi durumlar söz konusu olduğunda ailenin ortak malından ayrılmış olduğu için boşanma halinde kalın da yanmış olurdu. Aynı şekilde kadınlar da geçerli sebep olmadan koca evini terk ederse oğlan evinin vermiş olduğu kalını geri vermek zorundaydı.²³¹ Türklerde kadın memnun olmadığı kocasından ayrılmayı istemesine rağmen kocasının bu işe rıza göstermemesi halinde ya bir takım haklarından vazgeçmekte ya da para vermek suretiyle onu bu işe razı etmektedir. Buradan anlaşılıyor ki bir tarafın rızası olmadan diğer taraf tek taraflı olarak bu işe talip olursa evliliğinde maddi hasarını boşanmayı isteyen kişi karşılamak zorunda kalırdı. Böyle bir maddi hasarı dahi göze alan kadının memnun olmadığı kocasından ayrılmak için ne kadar büyük fedakârlıklara katlandığı da görülmektedir. Divanü Lügat-it Türk'te “uragut yolundı”, kadının kocasına para vererek boşanması anlamına gelmektedir.²³² Kadının boşanma talep etmesi için gerekli sebeplere baktığımız zaman bu sebepler; kocasının kendisine fena muamele etmesi, kocasının başka bir kadınla gayri meşru münasebette bulunması, kudretsizlik, bunların bazılarıdır.²³³

Boşanma durumları ile ilgili olarak İslam öncesi dönemde Çin'de kadın, erkek varis doğuramaz, hırsızlık, zina yapar ve kocasını ihmal ederse kocası tarafından boşanabilirdi. Koca, karısından rahatlıkla boşanmasına rağmen bu durum kadın için söz konusu değildi. Hâlbuki eski Türklerde bu hak her iki taraf için söz konusu idi.²³⁴

Eski Türklerde kadın birçok alanda erkek ile eşit olduğu gibi boşanma söz konusu olduğunda da hakları, kararları erkek ile eşitti. Bu anlamda kadının üstünde herhangi bir baskı yoktu, özgürce karar alma hakkı vardı ve toplum içerisinde bu kararı sonrasında yadırganmamakta idi. Boşanmış kadınlara kötü gözle bakılmamakta, dul kadınlar tekrar rahatlıkla evlenebilmekte idi.

Dul kadınla evlenmek bugün de olduğu gibi uzun merasimi gerektirmiyor ve kız ile evlenmek kadar külfetli olmuyordu. Kaşgarlı “kalın derse kız alır” dediğine göre dul kadın

²³¹ Abdülkadir Yuvalı, “Türk Kültüründe Kadın ve Aile”, **Türk Ocağı**, sayı: 99, Mart 2009, s. 12.

²³² Mualla Türköne, **Eski Türk Toplumunun Cinsiyet Kültürü**, Ark Yayınevi, Ankara- Mart 1995, s. 225.

²³³ Sadri Maksudi Arsal, Eski Türklerin Hususi Hukuku, **Türkler**, Yeni Türkiye Yayınları, cilt: 3, Ankara 2002, s. 92.

²³⁴ Ali Erkul, Eski Türklerde Evlenme Gelenekleri, **Türkler**, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, cilt: 3, s. 63-64.

ile evlenmek için belki başlık bile vermek gerekmiyor veya kıza nazaran daha az bir şey veriliyordu.²³⁵

Eski Türklerde boşanma her iki taraf içinde bir hak olarak görülmüştür. Eski Türklerde birçok mevzuda olduğu gibi kadın boşanma konusunda da erkek ile yakın şartlara sahip olmuştur. İslamiyet'ten önce Türk kadını çağdaşı birçok devletle kıyaslandığı zaman sahip olduğu haklar bakımından hep diğer kadınlara üstün olmuştur.

3.1.3. Fiziksel Özellikler, Giyim ve Süslenme Geleneğinde Kadın

Çok eski çağlarda giyinme; kendini koruma, doğal hayata adapte olma, iklim koşullarına uyum sağlamak gibi ihtiyaçlardan doğmuştur. Zaman içerisinde değişerek çeşitlenerek süregelmiştir. Eski Türk kadını her zaman giyinmeyi sevmiş ve bakımını güzelliğine hep dikkat etmiştir. Çağdaşı olan her ulus üzerinde bu özellikleri ile dikkat çekmiş ve örnek alınmıştır.

Eski Türk kadınları için süslenme bu kadar önem arz ederken bu konuyla ilgili olarak Dede Korkut'ta ki güzellik anlayışı göçebe yaşam şekline uygun olarak süslenmekten daha ziyade sağlıklı olmayı ifade eden bir anlayıştır. Dede Korkut'ta güzellikle ilgili en çok “güz alması gibi al yanak” veya “kar üzerine damlamış gibi kızıl yanak” şeklindeki ifadelerden bunu net bir şekilde görmekteyiz.²³⁶ Süslenme konusunda üzerinde durulması gereken bir diğer husus, tüyler alınarak temizlenmiş olan yüze sürülen makyaj malzemesidir. Onlar bu maksatla “düzgün” kullanıyorlar ve buna da “kirşen” adını veriyorlardı. Kaynaklarda bununla ilgili olarak Türk kadınının yüzüne düzgün sürdüğünden ve düzgünün kadının yüzünü parlattığından bahsedilmektedir. Süslenme işine Türk kadınının ne derece önem verdiğini göstermektedir.²³⁷ Düzgün ile parlatılmış yüz ile yetinmeyen kadın, ayrıca yanaklarına kırmızılık kazandırmak için “enğlik” adı verilen kırmızı bir boya, yani allık sürüyorlardı. Divanü Lügat-it Türk'te İslam öncesi Türklerde kadınların yanaklarına sürdükleri bu kırmızı boya “enğlik” şeklinde geçmektedir.²³⁸

²³⁵ Reşat Genç, **Kaşgarlı Mahmud'a Göre 11.Yüzyıl'da Türk Dünyası**, Ankara Üniversitesi Basımevi, Türk Kültürü Araştırmaları Enstitüsü Yayınları: 147, seri: 9, sayı: A5, s. 66-67.

²³⁶ Mualla Türköne, **Eski Türk Toplumunun Cinsiyet Kültürü**, Ark Yayınevi, Ankara-Mart 1995, s. 230.

²³⁷ Kaşgarlı Mahmut, **Divanü Lügat-it-Türk Tercümesi I**, Türk Dil Kurumu Yayınları: 522, Çev.: Besim Atalay, cilt: 2, Ankara 1985, s. 115-135.

²³⁸ Kaşgarlı Mahmut, **Divanü Lügat-it-Türk Tercümesi I**, Türk Dil Kurumu Yayınları: 522, Çev.: Besim Atalay, cilt: 2, Ankara 1985, s. 115-135.

(...)

*Işıl ışıl ışıldayan ince elbiselim,
Yere basmadan yürüyeyim
Kar üzerinde kan damlamış gibi kızıl yanaklım,
Ağzına iki badem sığmayan, küçük ağızlım,²³⁹*

Halk arasında günümüzde dahi kullanılmakta olan “yüzünden kan damlamak” deyimini bir sağlık, güzellik ifadesi olarak geçmişten bugüne çok fazla anlamsal değişime uğramamıştır. Günümüzde de olduğu gibi geçmişte eski Türklerde kadınların yüzlerine allık benzeri şeyler kullanıp yüzlerini kırmızılaştırdıkları görülmektedir ve böylece daha güzel daha sağlıklı göründükleri düşünülmektedir.

Türkler genel olarak her türlü süse bezek dedikleri gibi, bundan alınarak kadının süslenip makyaj yapmasına da süslenmek anlamında “bezenek” diyorlardı.²⁴⁰ Divanü Lügat-it Türk de İslam öncesi dönemde Türklerde kadının süslenmesi “uragut kozandı: Kadın bezendi, süslendi” şeklinde ifade edilmekteydi.²⁴¹

Türk kadınının süslenme ve güzelleşme konusunda özellikle saç tuvaleti hakkında modern bir anlayış içerisinde olduğu anlaşılmaktadır. Bu örnekler şüphesiz Türk kültür ve medeniyetinin ne derece yüksek olduğunun en güzel şahididirler.²⁴² Divanü Lügat-it Türk de, İslam öncesi dönemde Türklerde kadınların saçlarını taramaları “saç taraldı: Saç tarandı” şeklinde ifade edilmekte idi.²⁴³ Yine aynı eserde kadınların saç örmesi “ol saç ördi.” şeklinde²⁴⁴ başını yıkaması ise “uragut başın sukındı: Kadın başını yıkadı.” şeklinde ifade edilmekteydi.²⁴⁵ Süslenme ve güzelleşme konusunda en çok dikkati çeken husus Türk kadınının güzel görünmek için peruka kullanmasıdır. Türklerin “önğik” dedikleri bu peruka, kadınların takma olarak keçi kılından yaptıkları zülüftü.²⁴⁶ Bu maksatla onlar tarak

²³⁹ Saadettin Gömeç, **Türk Destanlarına Giriş**, Akçağ Yayınları, Ankara 2009, s. 434.

²⁴⁰ Reşat Genç, **Kaşgarlı Mahmud’a Göre 11.Yüzyıl’da Türk Dünyası**, Ankara Üniversitesi Basımevi, Türk Kültürü Araştırmaları Enstitüsü Yayınları: 147, seri: 9, sayı: A5, s. 200.

²⁴¹ Kaşgarlı Mahmut, **Divanü Lügat-it-Türk Tercümesi II**, Türk Dil Kurumu Yayınları: 522, Çev.: Besim Atalay, cilt: 2, Ankara 1985, s. 156.

²⁴² Reşat Genç, **Kaşgarlı Mahmud’a Göre 11.Yüzyıl’da Türk Dünyası**, Ankara Üniversitesi Basımevi, Türk Kültürü Araştırmaları Enstitüsü Yayınları: 147, seri: 9, sayı: A5, s. 199.

²⁴³ Kaşgarlı Mahmut, **Divanü Lügat-it-Türk Tercümesi II**, Türk Dil Kurumu Yayınları: 522, Çev.: Besim Atalay, cilt: 2, Ankara 1985, s. 126.

²⁴⁴ Kaşgarlı Mahmut, **Divanü Lügat-it-Türk Tercümesi II**, Türk Dil Kurumu Yayınları: 522, Çev.: Besim Atalay, cilt: 2, Ankara 1985, s. 172.

²⁴⁵ Kaşgarlı Mahmut, **Divanü Lügat-it-Türk Tercümesi II**, Türk Dil Kurumu Yayınları: 522, Çev.: Besim Atalay, cilt: 2, Ankara 1985, s. 153.

²⁴⁶ Reşat Genç, **Kaşgarlı Mahmud’a Göre 11.Yüzyıl’da Türk Dünyası**, Ankara Üniversitesi Basımevi, Türk Kültürü Araştırmaları Enstitüsü Yayınları: 147, seri: 9, sayı: A5, s. 199.

ile saçlarını tarıyorlardı.²⁴⁷ Taranmış kadın saçları uzun örgüler halinde örülüyordu. Zülûf, kahkül, ince örgülü saç Türk hanımlarında hemen hiç değişmeyen baş tuvaleti olarak görülüyor.²⁴⁸

İslam öncesi dönemde Türk kadınları keçi kılından zülûf yaparak başlarına takmaktaydılar.²⁴⁹ Ancak kadınların saçlarına takma zülûf takmalarından örtünmenin çok yaygın olmadığını çıkarabiliriz.²⁵⁰ Eski Türklerde peçe yaşamak yoktu. Siyasi, dini ve iktisadi meclislere yüzleri açık olarak iştirak ederlerdi.²⁵¹ Kadınlar ve erkekler tezeyyünü (süslenmeyi) çok severlerdi.²⁵²

Eski Türklerde erkekler bile, en güzel elbiseleri giyerler. Eski Türkler, yeşim taşından yüzükler takarlardı. Atlarına da yeşim taşından ziynetler takılırdı. Fakat yeşim taşının gerek kadınlar ve gerek erkeklerin nazarındaki bu yüksek kıymete, maddi hassalarından (özelliklerinden) değil, sihri kuvvetlerinden ileri gelirdi. Çünkü onların itikatına göre yeşim taşı suya konulursa yağmur yağdırır. Atın yelesine bağlanırsa oradan sağlandıkça hafif bir rüzgâr estirirdi. Fırtınaları durdurur, kasırgalara sükûnet verirdi. Bir beze sarılarak yangına atılırsa yangını söndürürdü. Bundan başka cinler ve periler üzerinde de müessir (etkili) olduğu için gerek kadınlar ve gerek erkekler bu taşlara çok kıymet verirlerdi.²⁵³

(...)Kağan bir gece uyurken, rüyasında beyazlar giyinmiş bir ihtiyar gördü. Adam ona yaklaşıp, çam kozalağı büyüklüğünde bir yeşim taşı vererek şunları dedi: “Eğer sen bu taşı muhafaza edebilirsen, dünyanın her tarafı senin tâbiyetine girecektir.” Böğü Kağanın veziri de aynı gece bu rüyayı görmüştü. Sabahleyin herkes toplandı bu defa batıda bulunan ülkelere doğru akın yapmayı kararlaştırdılar.

Böğü Kağan Türkistana’ vardığı zaman orada suyu bol, yeşilliklerle örtülü geniş bir düzlüğe rastladı. Çok beğendiği o yerde şimdi Kuz Balık denilen, Balagasun şehrini

²⁴⁷ Reşat Genç, **Kaşgarlı Mahmud’a Göre 11.Yüzyıl’da Türk Dünyası**, Ankara Üniversitesi Basımevi, Türk Kültürü Araştırmaları Enstitüsü Yayınları: 147, seri: 9, sayı: A5, s. 201.

²⁴⁸ Nurettin Sevin, **On Üç Asırlık Türk Kıyafet Tarihine Bakış**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1990, s. 10-11.

²⁴⁹ Salim Koca, Eski Türklerde Sosyal ve Ekonomik Hayat, **Türkler**, Yeni Türkiye Yayınları, cilt: 3, Ankara 2002, s. 32-33.

²⁵⁰ Mualla Türköne, **Eski Türk Toplumunun Cinsiyet Kültürü**, Ark Yayınevi, Ankara-Mart 1995, s. 228.

²⁵¹ Ziya Gökalp, **Türk Medeniyeti Tarihi**, Ötüken Yayınları, Hazırlayan: Ali Duymaz, 2. Baskı, İstanbul - Kasım 2015, s. 264.

²⁵² Ziya Gökalp, **Türk Medeniyeti Tarihi**, Ötüken Yayınları, Hazırlayan: Ali Duymaz, 2. Baskı, İstanbul-Kasım 2015, s. 368.

²⁵³ Ziya Gökalp, **Türk Medeniyeti Tarihi**, Ötüken Yayınları, Hazırlayan: Ali Duymaz, 2. Baskı, İstanbul - Kasım 2015, s. 383.

kurdu. Daha sonra askerini çevreye yollayarak, on iki yıl zarfında oralarda bulunan bütün ülkeyi zaptetti. Başkaldıracak bir devlet kalmadı. O kadar ileri gitmişlerdi ki, insana benzemeyen mahlûklara tesadüf edildi. Oradan ötede insanların yaşadığını sanmadığından, geri dönüldü. Komutanlar ülkelerine giderlerken, yanlarında ele geçirdikleri memleketlerin meliklerini de hana hediye olarak götürdüler. Ancak Hint padişahı çok çirkin olduğundan, o huzura kabul edilmedi. Ganimetler, beylerin hizmetine göre paylaştırıldı. Esir edilen hükümdarlara vergileri söylenerek, vazifelerine yollandılar. Böğü Han ölünceye kadar mutlu bir hayat sürdü. Ayrıca Beş Balık'ta her evde Uygurların türediklerine inanılan ağacın birer dalı bulunur²⁵⁴

Uygurların Türeyiş Destanı'ndan da gördüğümüz gibi bazı taşların özellikle de yeşim taşının uğruna inandıklarını destan metninde de bu şekilde görmekteyiz. Destanda, Böğü Han'ın ölünceye kadar mutlu bir hayat yaşadığından bahsedilmesi de bunu doğrular niteliktedir. Ayrıca destan metninden de Türklerde bakımın, giyimin kuşamın, estetiğin özellikle de güzelliğin ne kadar önemsendiği, Türkler için güzelliğin ne kadar değerli ve önemli olduğunu görmekteyiz. Destan metninden öğrendiğimize göre Kağan, çirkin olan Hint Padişah'ını huzuruna dahi kabul etmemiştir. Eski Türklerin güzelliğe bu derece önem verdiğini buradan da öğrenmekteyiz.

Divanü Lügat-it Türk'te "büksek" kadının göğsü ile boynu arasındaki kısma verilen arasındaki kısma verilen isim olarak tanımlanmaktadır. Kadınlar buraya takı takarlar.²⁵⁵ Eski Türk kadınları birçok değerli taşı boynunda taşırlardı. Değerli taşlardan gerdanlıklara sahip olmayan kadınlar da boncuklardan yapma takılar takarlardı. Yani süslenme ihtiyacının her şekilde giderildiğini bu şekilde anlamaktayız. Bunun yanında Türk kadınının yüzük, bilezik gibi takılara da düşkün olduğu bilinmektedir. Bunlardan başka Türk kadınının üst elbiselerine süs olarak küçük bir bıçak takma âdetinin olduğu da bilinmektedir. Divanü Lügat-it Türk'te İslam öncesi dönemde Türklerde kadınların üst elbiselerine taktıkları bu küçük bıçağa "kezklik" denildiğini görüyoruz.²⁵⁶ Kezklik adı verilen bu küçük bıçakların günümüzde kullanılan broş ve yaka iğnesi yerine kullanılan süs eşyası ile aynı olduğunu söyleyebiliriz.²⁵⁷

²⁵⁴ Saadetin Gömeç, **Türk Destanlarına Giriş**, Akçağ Yayınları, Ankara 2009, s. 234-235.

²⁵⁵ Mualla Türköne, **Eski Türk Toplumunun Cinsiyet Kültürü**, Ark Yayınevi, Ankara-Mart 1995, s. 229.

²⁵⁶ Kaşgarlı Mahmut, **Divanü Lügat-it-Türk Tercümesi I**, Türk Dil Kurumu Yayınları: 522, Çev.: Besim Atalay, cilt:2, Ankara 1985, s. 478.

²⁵⁷ Reşat Genç, **Kaşgarlı Mahmud'a Göre 11.Yüzyıl'da Türk Dünyası**, Ankara Üniversitesi Basımevi, Türk Kültürü Araştırmaları Enstitüsü Yayınları: 147, seri: 9, sayı: A5, s. 196-199.

Türklerde süs eşyası sayılabilecek şeyleri doğal olarak kadınlar kullanıyordu.²⁵⁸ Baş Hatun olarak adlandırılan Kağanın eşi süslü ipekten yapılmış, yerlerde sürünen üç ayak uzunluğunda bir elbise giyiyordu. Başında sekiz ayak uzunluğunda altın bir boynuz taşıyordu, taç olarak derlendirebileceğimiz bu süs eşyası beş farklı renkten kıymetli taşlarla süslenmişti.²⁵⁹ Kıymetli maden ve taşlardan yapılan süs eşyalarından biri de küpedir. Türkler altın ve gümüşten yaptıkları halka biçimindeki küpelere “ökmek” ismini veriyorlar.²⁶⁰ Divanü Lügat-it Türk'te, İslam öncesi dönemde Türklerde kadınların kulaklarına taktıkları altın ve gümüşten yapılmış halkaya aynı şekilde “ökmek” denildiğini görüyoruz.²⁶¹ Diğer bir çeşit küpe de “tolgağ” idi. Tolgağ'ın “ökmek” ten ayrı olarak inci gibi kıymetli maddelerden yapılan bir cins küpe olduğu bilinmektedir. Türklerde inci küpelerin de oldukça uzun yapıldığı bilinmektedir.²⁶² Divanü Lügat-it Türk'te inci ile ilgili bilgiler bulunmaktadır. Bu eserde İslam öncesi dönemde Türklerde “tizindi” kelimesinin “Uragut yinçüsin tizindi: Kadın incisini dizdi” anlamında kullanıldığını görmekteyiz.²⁶³

Divanü Lügat-it Türk'te giyimle ilgili olarak, İslam öncesi dönemde Türklerde, büyüklerin konukluğuna, düğüne, davetine gidenlere verilen ipekli kumaşa “bıçış” denildiğini görüyoruz.²⁶⁴

Türklerde kadının giyim tarzına bakarak onun psikolojisi ve tutumu hakkında bilgi veren bazı aydınlara göre “kızıl elbise giyen Türk kadını kendini sevdirmeyi bilen kadındır. Yeşil giyen kadın naz etmesini bilen kadındır. Çiğ değil göz alıcı renklerde elbise giymek hafifliğin değil temizliğin, güzelliğin ve sağlığın ifadesidir. Koyu renk, ciddiyet ve sadakatin ifadesidir.” görüşü söz konusudur.²⁶⁵ Divanü Lügat-it Türk de, İslam öncesi dönemde Türklerde bu konuyla ilgili olarak kılınu dilse kızıl kedher, yaranu bilse yeşil keher: Kendini sevdirmeyi bilse kırmızı giyer, yaranmayı bilse yeşil giyer. (kadın güzel

²⁵⁸ Reşat Genç, **Kaşgarlı Mahmud'a Göre 11.Yüzyıl'da Türk Dünyası**, Ankara Üniversitesi Basımevi, Türk Kültürü Araştırmaları Enstitüsü Yayınları: 147, seri: 9, sayı: A5, s. 57-60. s. 194.

²⁵⁹ Rene Graud, **Göktürk İmparatorluğu**, s. 43.

²⁶⁰ Reşat Genç, **Kaşgarlı Mahmud'a Göre 11.Yüzyıl'da Türk Dünyası**, Ankara Üniversitesi Basımevi, Türk Kültürü Araştırmaları Enstitüsü Yayınları: 147, seri: 9, sayı: A5, s. 195-196.

²⁶¹ Kaşgarlı Mahmut, **Divanü Lügat-it-Türk Tercümesi I**, Türk Dil Kurumu Yayınları: 522, Çev.: Besim Atalay, cilt: 2, Ankara 1985, s. 105.

²⁶² Reşat Genç, **Kaşgarlı Mahmud'a Göre 11.Yüzyıl'da Türk Dünyası**, Ankara Üniversitesi Basımevi, Türk Kültürü Araştırmaları Enstitüsü Yayınları: 147, seri:9, sayı: A5, s. 196.

²⁶³ Kaşgarlı Mahmut, **Divanü Lügat-it-Türk Tercümesi II**, Türk Dil Kurumu Yayınları: 522, Çev.: Besim Atalay, cilt: 2, Ankara 1985, s. 146.

²⁶⁴ Kaşgarlı Mahmut, **Divanü Lügat-it-Türk Tercümesi I**, Türk Dil Kurumu Yayınları: 522, Çev.: Besim Atalay, cilt: 2, Ankara 1985, s. 366.

²⁶⁵ Tahsin Ünal, **Türk'ün Sosyo-Ekonomik Tarihi**, Yayını Hazırlayanlar: Ali Güler-Tahsin Ünal, Berikan Yayınları, Ankara 2007, s. 53-54.

görünmeyi, iyi geçinmeyi bilirse kırmızı ipekli kumaş giyer, naz etmeyi kırıtmayı bilirse yeşil giyer) gibi sözler iyiliğe ulaşmak için güzel geçinmesi istenen kadına söylenir.²⁶⁶

Türk erkek ve kadın kıyafetlerinde çok fark bulunmamakla birlikte, kadınlar için ayrı bir çizmenin olduğu bilinmektedir. Türklerde bu çizmeye “mükim” veya “mükim etük” denmekteydi. Bu kadın çizmesinin ayrı bir adı olduğuna göre muhtemelen erkek çizmesinden farklıdır, diye düşünebiliriz. Belki de günlük kullanımdan da ziyade özel zamanlar için kullanılan bir çizmedir ve ona göre şekillenmiştir demek yanlış olmasa gerek. Buna ek olarak Türklerde kadınların çarık da giydiği bilinmektedir.²⁶⁷

Türk kadını sosyal hayatın içinde erkek gibi erkekle yan yana, onun bulunduğu her alanda bulunabilen devlet işlerinde savaşlarda bulunan, cesareti, mertliği, savaşçılığı, biniciliği ile bilinen kadının kıyafetlerinin çoğunlukla erkek kıyafetlerinden fazla farklı olmaması son derece anlaşılır bir durumdur.

İslam öncesi dönemde Türkler kıyafet yapımı için bez dokurlar ve keten yetiştirirlerdi.²⁶⁸ Elbise, günümüzde olduğu gibi eskiden de “dış elbise” ve “iç elbise” şeklinde ikiye ayrılmaktaydı. İslam öncesi dönemde Türklerde elbiseye “ton” (don) veya “kedüm”, “kedgü” derlerdi.²⁶⁹ Divanü Lügat-it Türk de, İslam öncesi dönemde Türklerde “tikikliğ”, “tikikliğ ton” kelimelerinin dikilmiş elbise anlamına geldiğini görüyoruz.²⁷⁰ Elbiseler günümüzdeki gibi eski Türklerde de ütülenerek giyilmekte idi.

Sadece at üzerinde, bozkırda dolaştığı düşünülen bu insanlar yazılı kaynaklardan öğrendiğimize göre, günlük hayatta kullandıkları elbiselerini dahi ütülüyorlar ve koyun yağıyla, bir tür kuru otun külünü karıştırarak da sabun üretiyorlardı. Bir kısım araştırmacıların kültürsüz göçebeler olarak tanıtmaya gayret ettikleri bu eski Türklerin çadırlarındaki malzemelerin ve tahtların güzelliğine çağdaşı olan ne bir Avrupa, ne de bir Asya İmparatorluğu'nun saraylarında tesadüf edemiyorsunuz.²⁷¹

²⁶⁶ Kaşgarlı Mahmut, **Divanü Lügat-it-Türk Tercümesi I**, Türk Dil Kurumu Yayınları: 522, Çev.: Besim Atalay, cilt: 2, Ankara 1985, s. 394.

²⁶⁷ Reşat Genç, **Kaşgarlı Mahmud'a Göre 11.Yüzyıl'da Türk Dünyası**, Ankara Üniversitesi Basımevi, Türk Kültürü Araştırmaları Enstitüsü Yayınları: 147, seri: 9, sayı: A5, s. 182-188.

²⁶⁸ Cevat Heyet, **Türklerin Tarih ve Kültürüne Bir Bakış**, Türkiye Türkçesine Aktaran ve Yayına Hazırlayan: Melek Müderriszade, T.C Kültür Bakanlığı Yayınları, 1. Baskı, Ankara 1996, s. 63.

²⁶⁹ Salim Koca, Eski Türklerde Sosyal ve Ekonomik Hayat, **Türkler**, Yeni Türkiye Yayınları, cilt: 3, Ankara 2002, s. 32.

²⁷⁰ Kaşgarlı Mahmut, **Divanü Lügat-it-Türk Tercümesi I**, Türk Dil Kurumu Yayınları: 522, Çev.: Besim Atalay, cilt: 2, Ankara 1985, s. 509.

²⁷¹ Saadettin Gömeç, **Türk Kültürünün Ana Hatları**, Akçağ Yayınları, 1. Baskı, Ankara 2006, s. 91.

Latin kaynaklarda Türk-Hunlardan söz edilirken: Deri veya keten gömlek, keçi derisinden yumuşak çizme giyerler ve başlık takarlardı, deniyor. Giyim kuşam hazırlamada koyun, kuzu, keçi, sığır, deve, tilki, tavşan, ayı gibi hayvanların derileri ve yünleri kullanılmıştır. Dolayısıyla bu hayvanların yünlerini eğirmeyi bilen atalarımız, bazı bitki liflerinden de iplik yapıyorlar ve bunları da dokuyarak ince iç giyimler ve yazlık elbiseler dikiyorlardı.²⁷² Bununla beraber Çin'den ve İran'dan gelen daha zarif, ipekli ve pamuklu dokumaları kullandıklarını da kaynaklar ve arkeolojik kalıntılar bize haber veriyor. 520 sıralarında Ak Hun sarayını ziyaret eden bir Çinli, hükümdarın işlemeli ve ipekten elbiselere sahip olduğunu belirtiyor. Yine Çinliler, Uygur Türklerinin zenginliğinden söz ederken sansar, samur derisi elbiselerinin yanı sıra beyaz aba, işlemeli ve çiçekli kumaşların bolluğundan haber verirler. Hatta bunların kalitesinin Çin ipeğinden bile daha iyi olduğuna dair atıflar vardır.²⁷³ Türklerin sosyal hayatları gereği olarak giyim kumaşları da onların özelliklerini yansıtıyordu. Temelde yetiştikleri hayvanların derileri ve yünleri onların giyeceklerinin ana maddesiydi. Bunun yanı sıra bazı yabancı hayvanların derilerinden de yararlanmışlardır. Buna ek olarak İslam öncesi dönemde Türkler bez dokurlar ve giyim için keten yetiştirirlerdi.²⁷⁴

Netice itibariyle ömrü at üzerinde geçen tarihteki Türklerin esas giysileri ata binerken rahatlık sağladığından ötürü ceket, pantolon türü şeylerdi. Mevsim durumlarına göre de bunların muhteviyatı değişiyordu. Mesela kışın daha kalın ve içi yünlü elbiseler giyilirken, yazları daha ince ve pamuklu nevinden giyecekler tercih edilmekteydi. Savaşa gidilirken ise özel harp elbiselerinin kullanıldığı da muhakkaktır. Bunlar o kadar rahatları ki bazen yabancı halkların tıpkı savaş araç gereçlerinde olduğu gibi, giyim usulünde de Türkleri taklit ettiklerine şahit oluyoruz.²⁷⁵

Hazar Prenseslerinden Çiçek'in Bizans'a gelin gittiğinde giydiği elbise ve çeyizler Romalılar içinde hususi bir kadın modası yaratmıştır.²⁷⁶ Yine bir takım seyyahların notlarından Türk hatunlarının ve konçuyularının paha biçilemez elbiselerinin göz kamaştırdığını öğreniyoruz.²⁷⁷

²⁷² Saadettin Gömeç, **Türk Kültürünün Ana Hatları**, Akçağ Yayınları, 1. Baskı, Ankara 2006, s. 87.

²⁷³ Saadettin Gömeç, **Türk Kültürünün Ana Hatları**, Akçağ Yayınları, 1. Baskı, Ankara 2006, s. 88.

²⁷⁴ Cevat Heyet, **Türklerin Tarih ve Kültürüne Bir Bakış**, Türkiye Türkçesine Aktaran ve Yayına Hazırlayan: Melek Müderriszade, T.C Kültür Bakanlığı Yayınları, 1. Baskı, Ankara 1996, s. 63.

²⁷⁵ Saadettin Gömeç, **Türk Kültürünün Ana Hatları**, Akçağ Yayınları, 1. Baskı, Ankara 2006, s. 88.

²⁷⁶ Saadettin Gömeç, **Türk Kültürünün Ana Hatları**, Akçağ Yayınları, 1. Baskı, Ankara 2006, s. 88.

²⁷⁷ Saadettin Gömeç, **Türk Kültürünün Ana Hatları**, Akçağ Yayınları, 1. Baskı, Ankara 2006, s. 88.

(...)Zulkarneyn, Hocent Suyu'ndan geçerek karakola geldi ve gözcüler durumu hakana haber verdi. Hakan hemen davullar çaldırarak, doğuya yürüdü. Halk daha önce gitmek için hiçbir hazırlık yapmayan hükümdarlarının birden bire kaybolmasından dolayı endişeye düştü. Bir ürküntü ve karışıklık oldu. Binek hayvan bulabilenler hakanlarının ardı sıra yola çıktı. O vakitlerde Taraz, İsficab, Balasagun ve bunun gibi yerler kurulmamıştı. Bunların hepsi sonradan yapılmıştır. Buraların ahalisi göçebeydi. Hakan burayı terk ettikten sonra, çoluk çocuklarıyla yirmi iki kişi kalmıştı. Bunlar gece hayvanlarını bulamadıklarından kaçamamıştı. İşte bunlar başlangıçta söylediğimiz kişilerdi. Hayvanların tamgalarını beyan ettim. Kınık, Salur ve başkaları gibi. Bu yirmi iki kişi yayan çekilip, gitmek ya da orada kalmak konusunda söyleşirlerken, iki adam daha çıkageldi. Bunlar ağırlıklarını sırtlarına yüklemişler, ailelerini de yanlarına almışlardı. Ordunun peşinden gidiyorlardı. Terlemişler ve yorulmuşlardı. Bu yirmi iki kişi yeni gelenlerle konuşup, tartıştılar. Bu iki adam dedi ki: “Zulkarneyn bir yolcudur, bir yerde durmaz, buradan da geçer, gider. Biz de kendi yurdumuzda kalırız.” Yirmi ikiler onlara Türkçe, “Kal-aç” derler. Aç kal manasındadır. Sonradan bunlara “Halaç” denilmiştir, asılları budur. Zulkarneyn gelip, bunları saçlı ve üzerlerinde Türk alametleri var, Türk belgeleri olduğunu görünce, sormadan onlara; “Türkmanend” demiştir. Bu Türk'e benzer anlamına gelir. İşte bu ad onlara bugüne kadar kalmıştır.²⁷⁸

Destan metninden çok dikkatimizi çeken ve oldukça derin biçimde yorumlanabilecek noktalardan biri “üzerinde Türk alametleri var” ifadesidir. Giyim, kuşam, bakım, kişisel temizlik, süslenme gibi konularda çok hassas olan eski Türk kadını hangi şartlarda olursa olsun süslenmesinden, giyiminden hiç ödün vermemiştir. Öyle ki dönemindeki diğer halkları etkileyecek, bir çeşit Türk modası, Türk tarzı oluşturabilecek ölçüde bu meseleye özen ve önem göstermiştir. Birçok başka halkı etkilemiş, nerede ise Dünyaya örnek olmuştur. Her zaman Türk hatunları ve erkekleri giyim, kuşam, bakım, süslenme konusunda başka milletlere örnek ve öncü olmuş kendine has olan şekilsel özellikleri ile hep fark edilir ve parmakla gösterilir durumda olmuştur.

Özellikle Asya'da yapılan yüzey araştırmalarında ve kazılarda bulunan heykellerle kaya resimlerinde; ayrıca duvar minyatürlerinde Türklerin ceket, pantolon, gömlek, şapka,

²⁷⁸ Saadettin Gömeç, **Türk Destanlarına Giriş**, Akçağ Yayınları, Ankara 2009, s. 280-281.

çizme, kemer türü giyeceklerinin biçimleri ortaya konulabilmektedir. Ceket ve pantolon her halde Türklerin modern dünyaya bir armağanıdır.²⁷⁹

Görülüyor ki Türkler birçok şeyde olduğu gibi giyim söz konusu olduğunda da fark yaratmışlar ve geleceğe büyük hediyeler sunmuşlardır, diyebiliriz. Ayrıca Türkler süs eşyası olarak takılan taç, gerdanlık, kolye, küpe, bilezik, yüzük gibi süs eşyalarını da kullanırlardı. Nitekim arkeolojik buluntular arasında da bunlardan çok sayıda gün ışığına çıkarılmıştır.²⁸⁰

Orta Avrupa'da bulunan arkeolojik malzemeler arasında renkli taşlar, iğneler, küpeler, yüzükler, göğüs takıları, taraklar vs. dikkati çekmektedir. Uygurlar arasında dolaşan seyyahlar altın, gümüş ve demirden kaplar yaptıklarını, yeşim taşının çok güzel işlediklerini söylüyorlar. Sadece hayvan peşinde koştukları zannedilen bu insanlar çok temiz ve bakımlıydılar büyük şehir ve kasabaların içinde hamamların mevcut olduğunu artık biliyoruz. Yine Türklerden haber veren Bizans-Roma belgelerinde onların kemer, kılıç, okluk ve at koşumlarını değerli madenlerle süslediklerinden, çadırlarındaki altın ve gümüş kaplardan, ipekli halılardan ve bunların üzerindeki desenlerden bahsederler.²⁸¹

(...)

Yine o çağda idi:

*Altun Kağan adında başka bir Kağan vardı,
Elçisini gönderip, Oğuz Kağan'a vardı.
En nadir yakutlarla, altın gümüşler sundu,
Mücevherler gönderdi, saygı gösterip durdu.
En iyi hediyeyi, sunarak dostluk kıldı.
Baş eğdi Oğuz Han'a hem de mutluluk kıldı.*

(...)

*Uruz Beği'n oğlundan, Oğuz'a elçi gitti
Çok, çok altın gümüşle, hediye inci gitti.*

Dedi: "Ey Oğuz Kağan! Sen benim kağanımsın."²⁸²

Oğuz Kağan Destanı'nda verdiğimiz bölümlerden de gördüğümüz gibi eski Türklerin yeşim, yakut, inci gibi değerli taşlara; altın, gümüş gibi değerli madenlere ne

²⁷⁹ Saadettin Gömeç, **Türk Kültürünün Ana Hatları**, Akçağ Yayınları, 1. Baskı, Ankara 2006, s. 87.

²⁸⁰ Ali Ahmetbeyoğlu, **Avrupa Hun İmparatorluğu**, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları, 7. Dizi, sayı: 195, Ankara 2001, s. 164.

²⁸¹ Saadettin Gömeç, **Türk Kültürünün Ana Hatları**, Akçağ Yayınları, 1. Baskı, Ankara 2006, s. 89.

²⁸² W.Bang - G.R. Rahmeti, **Oğuz Kağan Destanı**, Örgün Yayınevi, İstanbul-Ekim 2015, s. 96.

kadar düşkün olduklarını anlamaktayız. Eski Türkler bu değerli eşyaları giyimlerinden takılarına, aksesuarlarından yaşam alanlarına, hayatlarının birçok yerinde kullandıklarını bilmekteyiz. Daha önceki devirlere ait (mesela Andronova Kültürü), özellikle Yenisey vadisinde Altay ve Güney Kazakistan bozkırlarıyla Orta Avrupa'da bulunan arkeolojik malzemeler arasında renkli taşlar, iğneler, bilezikler, küpeler, yüzükler, göğüs takıları, taraklar dikkati çeker.²⁸³

Elde ettiğimiz verilerden de eski Türk kadınının bakımına, süslenmesine ne kadar özen gösterdiğini anlamaktayız. Yeri geldiğinde bir erkek gibi at binen, ok atan, dövüşebilen, savaşa katılan kadının süslenmesinden de hiçbir zaman taviz vermediğini görmekteyiz. Türklerin kıyafetlerinin nasıl olduğuna dair bilgilere yazılı kaynaklardan ve arkeolojik malzemelerden ulaşmak mümkündür. Özellikle Asya'da yapılan yüzey araştırmalarında ve kazılarda bulunan heykellerle, kaya resimlerinde; ayrıca duvar minyatürlerinde Türklerin ceket, pantolon, gömlek, şapka, çizme ve kemer türü giyeceklerinin biçimleri ortaya konulabilmektedir. Diyebiliriz ki ceket ve pantolon, Türklerin modern dünyaya bir armağanıdır. Bazen Orta Asya'ya seyahat yapmış kişilerin, bazen de yabancıların arasında yaşayan Türklerin giyim tarzları, tarihi bölgelere de yansımıştır ki; mesela Hazar Prenseslerinden Çiçek'in, Bizans'a gelin gittiğinde giydiği elbise ve kullandığı çeyizler Romalılar için de hususi bir kadın modası yaratmıştır.²⁸⁴

Türklerin giyim biçimleri diğer milletlerden ayrılıyordu. Mesela başka kavimler kopça kullandıkları halde Türkler düğme kullanırlar ve ceketlerini, Çinliler ve Moğolların aksine sola açarlardı.²⁸⁵ Hayatları at üzerinde geçen Türklerin esas kıyafetleri at binerken rahatlık sağladığından ötürü, ceket, pantolon türü şeylerdi, kocasıyla beraber idari hayata iştirak eden, savaşa giden, at binen Türk kadınının da kıyafeti Türk erkeklerin kıyafetlerinden çok fazla farklılık göstermezdi.

Bozkır Türk giyim eşyasının başlıca malzemesi koyun, kuzu, sığır, tilki ve az miktarda ayı derisi ile koyun, keçi, deve yünü idi. Eski Türkler bez dokurlar, giyecek için kendir yetiştirirlerdi. Yün kumaş ve bezden iç çamaşırı giyerlerdi. Hunlar Çin'e yünlü kumaş ve keçeler ihraç ederlerdi.²⁸⁶ Romalılar keten gömlek giyildiğini ilk defa Hunlarda görmüşlerdi. Soğukta ve sıcak havalarda ayrı ayrı giyilen pelerinler de kullandıkları

²⁸³ Saadettin Gömeç, **Türk Kültürünün Ana Hatları**, Akçağ Yayınları, 1. Baskı, Ankara 2007, s. 87-89.

²⁸⁴ Saadettin Gömeç, **Türk Kültürünün Ana Hatları**, Akçağ Yayınları, 1. Baskı, Ankara 2007, s. 87-89.

²⁸⁵ İbrahim Kafesoğlu, **Türk Milli Kültürü**, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara 1987, s. 107.

²⁸⁶ İbrahim Kafesoğlu, **Türk Milli Kültürü**, Ötüken Yayınları, 39. Basım, İstanbul-Ekim 2015, s. 306.

anlaşılan Türkler ayakların çizme, başlarına börk giyiyorlardı. İleri gelenler, makam sahipleri, daha çok başlıklarının daha uzun ve gösterişli olmasından tanınırlardı.²⁸⁷

Asya Hun çağında bile süslenmek için bir nevi kırmızı boya (ruj, allık) kullanmışlar, bu boya Çin'de de moda olmuştu ve saçlarına güzel kokular süren Türk kadınlarının eskiden beri gergef işledikleri Priskos'un kaydından anlaşılmaktadır. Eski Türkler elbiseleri için ütü bile kullanmakta idiler.²⁸⁸ Ayrıca ütü çağdaşı milletlerde pek bilinen ve kullanılan bir şey değildi. Uygurlarda da giyim tarzının aynı olduğunu görüyoruz. Uygur Türkleri de üzerlerine yünlü kumaş ve içlik olarak da bezden iç çamaşır giyerlerdi.²⁸⁹ Özellikle Uygur kadınları desenli kumaşlarla uzun gömlek ve ayak bileğini kapatan geniş ve uzun pantolon, çoğu zaman desenli kumaşlardan gömlek [etek üstünden dik yakalı ceket veya izmilik (düğme yerine kullanılan ip) ceket, ayaklarına çizme veya mese giymeyi adet haline getirmişlerdi.²⁹⁰ Eski Türk kadını birçok alanda olduğu gibi giyim, kuşam, bakım, süslenme gibi konularda da çağının çok ilerisinde, öncü olmuş bu özellikleri ile de çağdaşı diğer milletler tarafından örnek alınmıştır.

3.2. İktisadi Hayatta Kadın Tipi

3.2.1. Sanat ve Zanaat Anlayışında Kadın

Her kültürün olduğu gibi bozkır kültürünün de kendine mahsus bir sanat anlayışı vardır ve bu anlayış birçok eserler vermiştir. Üslup bakımından bozkır sanatı; hayat şartlarına uygun olarak ve hayvanlarla yakın ilgisinin tesiri ile kemer tokaları, kılıç, hançer kabzası diğer süs eşyası ve at koşum takımı gibi taşınabilir malzeme üzerine işlenmiş, pars, kaplan, kurt, yırtıcı kuş, geyik, at, koyun, keçi vb. hayvanların birbirleri ile mücadeleleri motiflerinden meydana gelen “hayvan üslubu” mahsulleridir. 629 senesinde batı Göktürk hakanı Tong-Yabgu'nun misafiri olan Budist rahip Hiuen-Tsang'ın eski Türklerin altın ve gümüş gibi madenlere tatbik ettikleri sanat motifleri ve hükümdarların otağlarına, örginlerine (tahtlarına) ve Türk topluluğunun taşıdığı zevk inceliğine dair müşahedelere dayanan hatıra notları ziyadesiyle ilgi çekicidir. Eski Türklerin Kül Tegin ve Bilge Hakan anıt-kabirleri nevinden bazı mimari eserlere de sahip oldukları biliniyor. Göktürk

²⁸⁷ İbrahim Kafesoğlu, **Türk Milli Kültürü**, Ötüken Yayınları, 39. Basım, İstanbul-Ekim 2015, s.306.

²⁸⁸ İbrahim Kafesoğlu, **Türk Milli Kültürü**, Ötüken Yayınları, 39. Basım, İstanbul-Ekim 2015, s.308.

²⁸⁹ Gülçin Çandarlıoğlu, **Uygur Devletleri Tarihi ve Kültürü (Çin Kaynakları ve Uygur Kitabelerine Göre)**, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul 2003, s. 65.

²⁹⁰ Abdülkerim Rahman, **Uygur Folkloru**, Çev.: Soner Yalçın-Erkin Emet, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1996, s. 54-58.

devletinin daha başlangıcında (533 yılında) umumi bilgi verirken şu açıklamayı yapıyorlardı: “(...) Kabir üzerine bina inşa ederler, bunun duvarlarına ölünün şahsını ve hayatta iken katıldığı savaşlardan sahneleri renkli olarak resimlerler... Mezarlara ölünün kimliğini bildiren yazılı işaretler dikerler.” Türk büyüklerinin hatıralarının gelecek nesillerde muhafaza edilmesi için kitabeler yazıldığı hususuna Bulgar Hakan’ı Omurtag Han’ın (814-831) Tırnova Kitabelerinde de temas edilmiştir. İlgili tabirlerin Türkçe oluşları da bunu gösterir: Bengütaş (abide, anıt) Bitigtaş (kitabe), Bark (anıt kabir), Bedizci (süslemeci: ressam, nakışçı veya heykeltıraş) vb.²⁹¹

Bozkır Türklerinde renkli taş ve gümüş kakmacılık, kuyumculuk, halı ve kilim dokumacılığı, gergef işçiliği ve otağcılığın çok ileri olduğunu ve sanat değeri yüksek eserler verdiğinde kaynaklarımızdan öğrenmekteyiz.²⁹²

Eski Türk topluluk hayatında müziğin mühim bir yeri vardı. Atilla, sefer dönüşünde başkente girerken, saflar halinde dizilmiş güzel giyimli Hun kızlarının söyledikleri Hun şarkıları ile karşılanmıştı. Atilla, Burgond Kralı’na bir Hun orkestrası göndermişti.²⁹³

Eski Türklerin musikiye düşkünlüğünü Şu Destanı’nın bu bölümünde şöyle görmekteyiz:

(...) Arapların Zülkarneyn dedikleri İskender, Semerkand’ı geçip de Türk yurduna yöneldiği zaman Türklerin hükümdarı Şu idi. Şu genç bir hükümdardı; elinde büyük ve kuvvetli bir ordu vardı. Balagasun yakınında, Şu kalesini bu hakan yaptırmıştı. Her gün, Balagasun’daki sarayının önünde, ordu beğleri için üç yüz altmış nöbet vurulurdu. O zaman bu hükümdara diyorlar ki:

- İskender yaklaştı. Ne emredersin? Onunla savaşalım mı? Bize buyruğun nedir?

Daha önce, Hucend ırmağı kıyılarına kırk kumandan gönderen Şu’nun gönlü rahattı. Bu kırk kişi kimseye görünmeden gittiklerinden ordunun bu tedbirden haberi yoktu. Bunlar, karakolda gezecek ve İskender’in yaklaştığını haber vereceklerdi.²⁹⁴

Her gün üç yüz altmış nöbet vurulurdu ifadesinden anlaşıldığı üzere musiki Türkler için önemli bir unsur olmuştur ve hayatlarının birçok alanında Türkler müziği kullanmışlardır.

²⁹¹ İbrahim Kafesoğlu, **Türk Milli Kültürü**, Ötüken Yayınları, 39. Baskı, İstanbul-Ekim 2015, s. 326-327.

²⁹² İbrahim Kafesoğlu, **Türk Milli Kültürü**, Ötüken Yayınları, 39. Baskı, İstanbul-Ekim 2015, s. 327.

²⁹³ İbrahim Kafesoğlu, **Türk Milli Kültürü**, Ötüken Yayınları, 39. Baskı, İstanbul-Ekim 2015, s. 327-328.

²⁹⁴ Nihat Sami Banarlı, **Resimli Türk Edebiyatı Tarihi**, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 2001, cilt: 1, s. 15.

Destan'da temel vak'a söylenirken eski Türk hayatında büyük yeri olan musikiden bahsediş; hükümdar sarayı önünde ordu beyleri için her gün üç yüz altmış növbet (bugünkü mehter musikisine başlangıç sayılan bir çeşit marş) çalındığını söyleyiş, böyle çizgilerdendir.²⁹⁵

Türk müzik aletleri arasında Çinlilerin Hyu-pu (veya K'ung-hou, K'on gheou) adı ile zikrettikleri kopuz bozkır Türk folklorunda çok mühim yeri olan bir çalgı idi. Destanlar, kahramanlık menkıbeleri, aşk türküleri, acı tatlı hatıralar, saz şairleri tarafından kopuz çalınarak söylenirdi.²⁹⁶

Başlıca meslekleri demircilik ve madencilik olan bozkır Türk topluluğunda mükemmel kılıç, kalkan, kargı, mızrak, temren imal edilirdi. Türk kılıçlarının hayvan figürlü kabzaları altın levhalarla kaplanır ve kıymetli taşlarla süslenirdi. Kemer tokaları, kayış uçları, kav mahfazası, ok kutuları, zırhlar, tolgalar, çok kere işlemeli altın ve gümüş ile bezenir, madeni tabaklar, maşrapalar, heykeller, bazıları birer sanat eseri değerinde olarak Türkler tarafından yapılırdı. Çin'den Tuna boyuna kadar bozkırlara serpilmiş binlerce mezardan bu eserler bol miktarda çıkarılmıştır. Ayrıca kazanlar, ibrikler, kovalar; içinde yüzlerce insanın barındığı otağlar, arabalar, at teçhizatı; eğer ve koşum takımları bozkır Türk topluluğunda ne kadar kalabalık bir esnaf ve zanaatkâr zümresinin bulunduğunu gösterir. Halıcıları, kilimcileri, debbağları, çizmecileri, çorapçıları, börkçüleri, dokumacıları, terzileri de bunlara ilave etmek lazımdır. Saçlarına güzel kokular süren Türk kadınlarının eskiden beri de gergef işledikleri Priskos'un kaydından anlaşılmaktadır. Bozkır Türk halkı arasında mahir marangozlar tahta oymacılar da vardı. Asya Hunları masa, sandalye, kotluk, dolap yapıyorlar, karyola, perde kullanıyorlardı. Bu ev eşyalarından çoğunu Çinliler Hunlardan öğrenmişlerdi.²⁹⁷

Tüm bu işlerde, eski Türklerdeki ince zevki sanat ruhunu, yüksek beceriyi görmekteyiz. Aynı zamanda yapılan ve kullanılan eşyalardan da Türklerin oldukça hamarat ve becerikli olduklarını anlamaktayız. Ayrıca daha önce de değindiğimiz köle ve hizmetçi edinme gibi alışkanlıkların çok fazla görülmemesi de bu durumu destekler niteliktedir. Eski Türklerin günlük kullandıkları malzemelerden şahsi eşyalarına kadar her şey de estetik değeri ve sanat zevkini görmekteyiz. Bu yönleri ile de Türkler tüm çağdaşı milletlere örnek olmuşlardır.

²⁹⁵ Nihat Sami Banarlı, **Resimli Türk Edebiyatı Tarihi**, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 2001, cilt: 1, s. 16.

²⁹⁶ İbrahim Kafesoğlu, **Türk Milli Kültürü**, Ötüken Yayınları, 39. Basım, İstanbul-Ekim 2015, s. 328.

²⁹⁷ İbrahim Kafesoğlu, **Türk Milli Kültürü**, Ötüken Yayınları, 39. Basım, İstanbul-Ekim 2015, s. 307-308.

El sanatları açısından da çok yetenekli olan bu insanlar madene ve ağaca istedikleri şekilleri verebildikleri gibi ondan masa, sandalye, yatak, perde, dolap, sepet ve kap-kacak türü eşyaları yapabiliyorlardı. Orta Asya'nın çeşitli yerlerinde gerçekleştirilen kazılarda bunlar ortaya sık sık çıkarılıyor. Mesela Hazar şehirlerinden Sarıg-el'de (Sarkel) çanak-çömlek ve çeşitli maden işletme atölyeleri mevcuttu. Dünya masa, sandalye, koltuk, karyola türü tahta yatakları Türklerden öğrendi, ahşap malzemeleri sahip oldukları ormanlardan elde ediyorlardı. Ormanlar aynı zamanda ok, yay ve kargı gibi silahları içinde ham madde kaynağıydı. Bu kullandıkları eşya ve giyeceklerini çok güzel hayvan ve bitki motifleriyle donatıyorlardı. On beşinci asrın başlarında, Temür Beg'in nezdinde yollanan İspanyol elçisi Clavio bir merasim sırasında, Semerkant'taki Temür'ün otağını anlatırken hayranlığını gizleyemiyor. Ayrıca buradaki çadırlardan birisinin üzerinde çok büyük kanatları açılmış, gümüşten bir kartal olduğunu; biraz aşağıda yer alan bir çadırın tepesinde de son derece sanatkârene bir tarzda sanki kartaldan korkup kaçan, kanatları yine açık ve yüzleri kartala dönük, gümüşten yapılmış üç şahin suretini tarif eder. Bu kartalın sanki şahinlerin üzerine çullanacakmış gibi tasvir olunduğunu yazar. Bunlar ince bir sanatın ürünüydü. Ayrıca Türk coğrafyasının her yerinde rastlanan ve "taş-baba" dediğimiz heykellerin bugünküleri kışkırtacak bir maharetle yontuldukları da ortadadır. Her zaman faydalandıkları çadır ve eşyalarını süslemekle birlikte mabetlerine, taşlara, kayalara ve ağaçlara kendi dünyalarını anlatan resimler çiziyorlardı. Hatta Türkistan'da yapılan kazılarda bazı tabutların üzerinde bile bu resim sanatının inceliklerine rastlanıyor. Türk sanatı elbette ki bütün dünya milletlerinde olduğu gibi, bir takım tesirler altında kalmıştır; ama hem İslamiyet'ten önceki hem de sonraki devirlerde ortaya konan eserler, bunların Türklere özgü numuneler olduğunu göstermektedir.²⁹⁸

Eski Türklerin çadırlarındaki malzemelerin de tahtların güzelliğine çağdaşı olan ne bir Avrupa ne de Asya İmparatorlarının saraylarında tesadüf edilmemektedir.²⁹⁹ Eski Türklerde en ziyade inkişaf eden (gelişen) sanat, demircilik ve silahçılıktı.³⁰⁰ Bunu bize sunan en önemli destan Ergenekon Destanıdır:

(...) Ergenekon'da dört yüz yıldan çok oturdular; sürüleri ve kendileri o kadar çoğaldı ki oraya sığmadılar. O dar geçitten çıkış yollarını aramaya başladılar. Bu nedenle, bir yerde toplanıp çözüm yolu bulmak için görüştiler: Atalarımızdan duyduk,

²⁹⁸ Saadettin Gömeç, **Türk Kültürünün Ana Hatları**, Akçağ Yayınları, 1. Baskı, Ankara 2006, s. 90-91.

²⁹⁹ Saadettin Gömeç, **Türk Kültürünün Ana Hatları**, Akçağ Yayınları, 1. Baskı, Ankara 2006, s. 91.

³⁰⁰ Ziya Gökalp, **Türk Medeniyeti Tarihi**, Ötüken Yayınları, Hazırlayan: Ali Duymaz, 2. Baskı, İstanbul - Kasım 2015, s. 368.

Ergenekon'un dışında geniş yerler, güzel yurtlar varmış. Bizim yurdumuz eskiden oralarda imiş. Başka iller, Tatarların başkanlığı altında atalarımızı tuzağa düşürüp öldürmüşler; topraklarımızı elimizden alıp bizi yurtsuz yuvasız bırakmışlar. Tanrı'ya şükür, şimdi o durumda değiliz ki düşmandan korkup dağ içine kapanalım. Dağın arasından yol arayıp bulalım, göçüp çikalım, her kim dostum derse onunla dost olalım, düşmanla savaşalım, dediler.

Hepsi bu sözü doğru bulup çıkış için yol aradılar, bulamadılar. Bir demirci: "Burada bir demir madeni var, yalın kata benziyor, şunun demirini eritsek yol olurdu." dedi. Gözleri ışıldadı. Sevinç çığlıkları dağlarda yankılandı. Kuşların kanat şakırtısı, atların kişnemesi koyakları inletti.

Hep birlikte ormandan odun, kömür getirip dağın üstüne ve çevresine yığdılar. Yetmiş öküz ile atı keserek onların derilerinden demirci körükleri yaptılar. Yetmiş körüğü yetmiş yerde kurdular. Geçidin dibine yığdıkları odun ile kömürü bu körüklerle üflediler.

Yürekli bu er kişilerin hep birlikte bağırmaları dağlarda yankılanıyordu. Ateş kızdıktan sonra demir dağ eriyip akıverdi. Sevinçten yaşayan gözlerle dağın tükenmişliğine baktılar.³⁰¹

Ergenekon Destanı'nın mühim bir çizgisi Türklerin demircilik ananesidir. Maden işlemek, demirden ve en iyi çelikten silahlar yapmak, eski Türklerin tabii bir sanatı ve iftiharıydı. Oğuz Kağan Destanı'nda "canavar geyik yedi, ayı yedi. Çıdam (onu) öldürdü. Demir olduğundandır." diyen Türkler, insanı başka mahluklara ve başka insanlara hakim kılan silahın kıymetini elbette çok iyi biliyorlardı. Göktürklerin demirden bir dağ eritmeleri, bunu yapan kahramanlarını da demirci sözüyle ebedileştirmeleri de bu yüzden önemlidir. O kadar ki Türkler, bugünü bayram bilmiş; Ergenekon'dan çıktıkları günün yıl dönümlerini tiyatroyu andırır temsili törenlerle kutlamışlardır. Bu törenlerde, ocakta kızdırılmış demirleri örs üstüne koyup iri çekiçlerle döverek asırlarca Avarlara silah yapan ve bu silahlarıyla Türk illerinde büyük hâkimiyet kuran atalarını ibadete benzer bir saygıyla anmışlardır.³⁰²

Eski Türklerde en çok gelişen sanat, demircilik ve silahçılıktı. Bunlar arasında da Mete'nin ıslık çalan oklarını devam ettiren okçuluktı. Bundan başka debbağlık, saraçlık,

³⁰¹ Orhan Ural, **Üç Destan**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1972, s. 25-26.

³⁰² Nihat Sami Banarlı, **Resimli Türk Edebiyatı Tarihi**, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 2001, cilt: 1, s. 27.

çadırıcılık, keçe ve halı sanatları da ileri gitmişti. Kadınlar ve erkekler tezeyyünü (süslenmeyi) çok severlerdi. Bu sebeple kuyumculuk sanatı da çok ilerlemişti.³⁰³

Göçebe Türkler bu sanatlarda tabii olarak hayvan uzviyeti (organları) kullanmak mecburiyetindeydiler. Bu iptidai (ilkel) maddeler hayvanlardan çıkan deri, pösteki, kürk, boynuz, ayak kemiği, sâk (incik) kemiği, bağırsak, kuştüyü gibi şeylerdi. Eski Türkler bu maddelerden harikulade güzel el işleri vücuda getirmeye muvaffak oldular. Öküzün sâk kemiğinden kırmızı saklamak için güzel sürahiler yaparlardı. Kırmızı içmek için de devenin ayak kemiğinden kadeh imal ederlerdi. Şairlerin ayağ-bağde tabiri buradan doğmuştur.³⁰⁴

Eski Türklerde kadın tabu olmadığı için erkekle eşit kabul edilir ve erkeğin yapabildiği her işi kadın da yapabiliyordu. Bu yüzden buraya kadar bahsettiğimiz hususlar da kadın için özel bir telaffuz olunmasa da, eski Türk kültüründe kadının, erkeğin yaptığı her işi yapabildiğini bildiğimizden tüm bu sanatlar zanaatlar eski Türk kadını için de geçerli sayılmaktadır.

Kadın bir nevi iş için gerçekten fitrî bir istidada malikti. Mürekkep (karmaşık) resimli, ince ve doğru çizgili olan bu nefis halıları dokumak için en sade imal usullerini kullanan bu kadınların gösterdikleri mahareti başka suretle izah etmek mümkün değildir. Eski bir âdete göre her genç kızın dokuma sanatı öğrenmesi ve kendisine çeyiz suretinde verilecek halıları dokuması lazımdı. Her genç kadın, nikâh olduğu günden kocasının çadırına kafî bir surette yerleşeceği güne kadar birkaç sene bu işle uğraşır. Zaten Türkmenlerde ev sanatları bilhassa keçe ve yün kumaş dokuması sanatları mevcuttu. Bu Türkmenlerde hizmetçi bulunmadığı ve esirler az bulunduğu için bu işler ekseriya Türkmen kadınları tarafından yapılırdı.³⁰⁵

Eski Türk kadınları, ihtiyaçları olmasa da yine el işleriyle uğraşırlardı. Boş kalıp havaî eğlencelerle uğraşmazlardı. Ahlak-ı Alâî kitabında yazıldığına göre Selçukî Prenseslerinden birisi bir gün Kazvin şehrinin sahibesiydi. Her sene ilkbaharda bu şehrin kenarına gelerek yeşil bir çimenlikte otağını kurardı. Bir sene Kazvinliler şehre umumi bir lağım yaptırmak üzere aralarında iane (yardım) toplamışlardı. Lazım gelen miktara ulaşmak için daha bir miktar paraya ihtiyaç vardı. Şehirliler bu parayı da yine Sultan Hanımdan istemeye karar vererek ileri gelenlerden bir heyeti Sultan Hanımın çadırına

³⁰³ Ziya Gökalp, **Türk Medeniyeti Tarihi**, Ötüken Yayınları, Hazırlayan: Ali Duymaz, 2. Baskı, İstanbul-Kasım 2015, s. 368.

³⁰⁴ Ziya Gökalp, **Türk Medeniyeti Tarihi**, Ötüken Yayınları, Hazırlayan: Ali Duymaz, 2. Baskı, İstanbul - Kasım 2015, s. 368.

³⁰⁵ Ziya Gökalp, **Türk Medeniyeti Tarihi**, Ötüken Yayınları, Hazırlayan: Ali Duymaz, 2. Baskı, İstanbul-Kasım 2015, s. 373.

gönderdiler. Bu heyet otağa yaklaşınca otağın önündeki bir sandalye üzerinde oturan Sultan Hanımın el örgüsü örmekte olduğunu görünce ve bu, parayı seven kadının para vermesi imkânsız olduğuna kanî olarak geldiklerine pişman oldular. Fakat Sultan Hanım tarafından görüldükleri için geri dönmeleri de kabil değildi. İster istemez Sultanın çadırına geldiler ve ahalinin teklifini arz ettiler. Sultan, bütün masraflar kendi tarafından verileceğinden, toplanan ianelerin sahiplerine geri verilmesini emretti ve hazine memurunu çağırarak lağımlar için lazım gelen paraları heyete teslim etti. Heyet içindeki bir ihtiyar Sultan Hanım'a elindeki örgü işinden dolayı akıllarına gelen haksız şüpheyi arz etti. Sultan Hanım şu cevabı verdi: “Evet, benim el işi ile uğraştığımı gören bütün İranlılar şaşırıyorlar. Hâlbuki benim ailem içinde bütün kadınlar benim gibi daima el işiyle uğraşırlar. Biz sultanlar böyle el işi ile uğraşmazsak ne ile uğraşacağız? Havai şeylerle mi? Böyle bir şey bizim soyumuza yakışmaz. Biz saltanat işlerinden kurtulduktan sonra boş kalmamak için fakirler gibi, hep el işiyle ve ev işleriyle uğraşırız. Bu hareket, soyumuz için ar değil, belki büyük bir şereftir, ahlaki alaidir (yüce ahlaktır).”³⁰⁶

Bu anekdottan da anlaşıldığı gibi eski Türk kadını zengin olsun fakir olsun, genci yaşlısı fark etmeksizin her daim çalışkan, yetenekli, becerikli olmuştur. İster sanat, ister zanaat söz konusu olsun Türk kadınının hayatın içinde etkin bir rol ile görmekteyiz. Hiçbir zaman pasif, ikinci planda kalan, hazırcı bir yapı ile kendini göstermemiştir Türk kadını. Hep yeteneği, cesareti, becerisi, azmi, gücü, kuvveti ile ön planda olmuş. Her konuda erkeğin hemen yanı başında erkek ile omuz omuza yer almış ve tüm bu özellikleri ile de döneminde çağdaşı milletlere nam salmıştır. Eski Türk kadını çağdaşı milletlerce gıpta edilen, örnek alınan yapısı ile her daim ön planda olmuştur.

3.2.2. Yeme-İçme-Beslenme Geleneğinde Kadın

Bozkır Türk ekonomisinin esasının, yüksek ovalar ve yaylalar ile olan bozkır coğrafyasının iklim şartları icabı, çobanlık ve hayvan besicilik teşkil ediyordu. Yetiştirilen hayvanlardan attan sonra koyun geliyordu. Bu hayvan kalıntılarının herhangi bir kültür tabakasında bulunması ile o hayvanların ehlileştirme yerleri ve zamanları ayırt edilmesi gerekir. Mesela öküz, bozkır hayvanı değildir; sulak, verimli, çiftçilik yapmaya elverişli sahalarda oturanlar için ehemmiyetli bir hayvandır; fakat bozkırın işine pek yaramaz. Bu sebeple öküz, bozkır iktisadi hayatında faktör olarak görülmez. Bütün ağır hareketli

³⁰⁶ Ziya Gökalp, **Türk Medeniyeti Tarihi**, Ötüken Yayınları, Hazırlayan: Ali Duymaz, 2. Baskı, İstanbul-Kasım 2015, s. 373-374.

kocabaş hayvanları böyle saymak mümkündür. Domuzun ise, hiç olmazsa ekonomik hayatın başlangıcında, Türk bozkırları ile alakası olmamıştır. Türkler Avrupa bölgelerindekiler dâhil, tarihleri boyunca yani İslamiyet'ten önce dahi hiç domuz beslemedikleri gibi etini yemekten de hoşlanmamışlardır. Ehli hayvan besleyiciliğin ilk safhasında domuz, Tunguz ve Moğollara; öküz, inek, manda, İndo-Germenlere; deve çöl kavimlerine; at ve koyun Türklere ait görülmektedir. Bu bakımdan Afanasyevo-Andronova kültüründe at ve koyun kemiklerinin bir arada bulunması daha manalı bir duruma girer ve böylece Türk bozkırlarının başlangıçtaki ekonomik bünyesi de ortaya çıkmış olur. Ayrıca Hun çağına ait bozkır “hayvan üslubu” tasvirlerinde öküz, inek, boğa, manda gibi hayvanların ve ehli domuzun yer almaması dikkat çekicidir. Tabiatıyla daha geç devirlerde Türk bozkırlarında at ve koyun sürüleri yanında sığır, katır, deve sürüleri de vardı.³⁰⁷

Bozkırlı Türklerin başlıca gıda maddesi et idi. En çok at ve koyun eti yenirdi. Priskos'un hazır bulunduğu meşhur ziyafette Atilla sadece et yemişti. Bulgar hükümdarı tarafından İbn Fadlan'a verilen yemekte de sofrada sadece kızartılmış et vardı. Bol miktarda et istihsal eden Türkler, bunu uzun müddet muhafaza edebilmek için çok erken çağlarda konserve yapmayı öğrenmişlerdi. Konserve et Çin'e ihraç edilen başlıca maddelerden idi. Yahni ve tutmaç sevilen yemekleri idi. Tâ Hunlardan beri en ünlü Türk içkisi de kısrak sütünden imal edilen kımız idi. Bundan hem Çin hem batı kaynakları bahseder. Çeşitli içkilerden buğday ve darıdan yapılan Göktürkler “begni” diyorlardı. Oğuzlar boza da yapıyorlardı. Sebzeyle karşı fazla istek duyulmazdı. Sütlü darı, peynir, yoğurt aslında bozkır yemekleri idi. Türk bozkırlarından dünyaya yayılan yoğurdun (veya kımız?) kiraz ve kayısı ile tatlılaştırılması şeklinde hazırlanan ve Çince “lo” adı ile geçen bir içki Hunlar arasında yaygındı. Yağ yemesini Çinliler Türklerden öğrenmişlerdi. Uygurlar (Türkistan'da) üzüm yetiştiriyor, pekmez ve şarap (bor) istihsal ediyorlardı.³⁰⁸

Doğu Türklerinin elverişli bölgelerde ziraatle de meşgul oldukları görülüyor. Bozkırlar sahasının çoğunluğuna otlaklar teşkil etmekte ise de, tarıma elverişli yerleri de vardı. Mesela Çin kaynaklarına göre Hunlar buğday, darı ekip biçiyorlardı.³⁰⁹

Eski Türkler yiyeceklerini ve giyeceklerini malik oldukları hesapsız hayvan sürülerinden elde ederlerdi. Yedikleri peynir, kaymak, yoğurt, tereyağı, süt, ayran, kımızdı.

³⁰⁷ İbrahim Kafesoğlu, **Türk Milli Kültürü**, Ötüken Yayınları, 39. Baskı, İstanbul-Ekim 2015, s. 304-305.

³⁰⁸ İbrahim Kafesoğlu, **Türk Milli Kültürü**, Ötüken Yayınları, 39. Baskı, İstanbul-Ekim 2015, s. 305-306.

³⁰⁹ İbrahim Kafesoğlu, **Türk Milli Kültürü**, Ötüken Yayınları, 39. Baskı, İstanbul-Ekim 2015, s. 313-314.

Giydikleri hayvan derisinden kalpaklardı.³¹⁰ Bu bilgilere İslamiyet öncesi Türk destanlarının çoğunda görmekteyiz. Ergenekon Destanı'nda da şöyle geçmektedir:

(...) *İl Han (Köktürk Han)ın oğulları çoktu. Hepsi savaşta yiğitçesine ölmüştü. Kıyan adlı, o yıl evlendirdiği bir küçük oğlu vardı. İl Han'ın Tucus adında, Kıyan'la yaşıt aynı yıl evlenen kardeşinin oğlu bir arada tutsak düşmüşleri. O gün umutlarını yitirircesine yaşadılar. Bu süre içerisinde ölüp ölüp dirildiler.*

On gün sonra bir gece ikisi de, karılarıyla birlikte, atlarına binip kaçtılar. Özlemini öylesine duydukları yurtlarına geldiler. Gök aynı gök, dağlar aynı dağlardı. Bir boşluk bir tükenmişlik içlerini sarmıştı. Düşmandan kurtulan yalnız deve, at, sığır, koyundu. Saygı duyulan, sevilen ya da küçümsenen kişiden yoksun bir doğa ile çepçevre kuşatılmışlardı. Kurtuluşun sevinci ile gözleri buluştu. Sevdiklerini yitirmenin karamsarlığı içlerinde bir uçurum gibi açıldı. Kıyam ve Tucus'un bakışlarındaki kin bilinci duyarlıklarının derinliğini o anda engelledi. Görüştüler: “Eğer ile varmayı düşünsek, dört yandaki illerin hepsi bize düşman. En iyisi, dağların içinde insan yolu düşmez bir yer arayıp bulmalı” diye sürülerini sürdüler. O dağ yöresini gezip dolaştılar. Dar geçitli, derin uçurumlu bir bölgeydi orası... Geldikleri yolun dışında ayrı bir ulaşımı yoktu. Bir deve ya da bir at bin güçlülükle o yolu aşabilirdi. Ayağı yanlış bassa paramparça olurdu. Baş döndürücü bir sonsuzluk ve derinlik uzanıyordu aşağılarda. Doğanın güzelliği göz kamaştırıcıydı. Akarsular, kaynaklar, türlü otlar, koyak ve ovaları süslüyordu. Av hayvanlarının doyumsuz güzelliği karşısında bakışları büyülenmiş gibiydi. Acıların biran unuttular. Tanırın yüceliği önünde baş eğdiler. Hayvanlarının kışın etini yediler, yazın sütünü içtiler, derisini giydiler. O yere “Ergenekon” adını koydular.³¹¹

Eski Türkler göçebe olmakla beraber ziraatten de büsbütün mahrum değillerdi. Tarasun adlı içkilerini darıdan yaparlardı. Bundan başka tarhana gibi hububattan yapılmış yemekleri de vardı. Mahmut Kaşgarî'ye göre börek kelimesi, boğran kelimesinden istikak etmiştir (türemiştir). Boğra bir Kağan'ın ismidir. Kaygana da Kağan'dan gelir. Borani isimindeki yemek de Boran kelimesinden gelir. Boran Harunü'r-Reşid'in sarayında bir Türk cariyesi idi.³¹²

³¹⁰ Ziya Gökalp, **Türk Medeniyeti Tarihi**, Ötüken Yayınları, Hazırlayan: Ali Duymaz, 2. Baskı, İstanbul - Kasım 2015, s. 374.

³¹¹ Orhan Ural, **Üç Destan**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1972, s. 24-25.

³¹² Ziya Gökalp, **Türk Medeniyeti Tarihi**, Ötüken Yayınları, Hazırlayan: Ali Duymaz, 2. Baskı, İstanbul - Kasım 2015, s. 380.

Destanlardan da gördüğümüz gibi göçebe kültüre sahip olan Türkler hayvanlardan hem yeme içme hem giyim kuşam hem de ulaşım aracı olarak faydalanmışlardır. Türklerin en temel besinlerinden biri et olmuştur. Oğuz Kağan Destanı'nda da Oğuz Kağan; doğar doğmaz hemen et ister ve yer, kımız içer. Et, Türkler için çok önemli bir besin kaynağı olarak görülmüştür. Büyük şöenlerde toylarda da her zaman birçok hayvan kurban edilerek misafirlere sunulduğu görülmüştür.

“(...) Bu Orta Asya halkının duru, siyah gözlerine gür kaşlar çevreler. Geniş omuzlu, orta boyludur onlar... Küçük yaşta ata binmeyi öğrenirler. Oklarının yayını hedefi tam gözünden vuracak şekilde germeyi bilirler. Avladıkları ceylanların bakışları ağlama donukluğu içindedir. Avlanmanın sevinci, ölüme küsen ceylanların acısını unutturur onlara... Kımız içerler, ceylan kızartırlar süslü çadırlarının önünde. Sevinçleri coşkun, acıları taşkındır. Bu yiğit halkın...”³¹³ Orhan Ural da onları bu şekilde tasvir etmektedir.

Bahaeddin Ögel, Eski Türklerde aile sofrası Türk aile düzeninin temelidir. Aile bir bütün olarak sofraya otururdu. Aile sofrası ocağın karşısında olur. Bundan dolayı da ocak ile aile arasında da bir ilişki kurulmuştur. Sıcak yemek sofraya, ocak üzerinden aktarılırdı. Mutfak sedirliği, minderli, aynalı ve konforlu bir yerdi. Mutfak, aynı zamanda “bir kışlık oda” idi. Her halde bu, iki bin yıl öncede böyle idi, der.³¹⁴

Yakut Türkleri ailecek sofraya oturdukları zaman özellikle akşam yemeklerinde, ilk lokma ve içkinin ilk yudumu ilk önce ocağa veriliyordu. Sofradaki kişiler bu saçığı yapmadan yemeye başlamıyorlardı. Yakut Türklerine göre bu çok eski bir gelenek idi: “İlk lokma, ilk kaşık ve ilk yudum ocağın hakkıdır.” diyorlardı. Ocak ateşinin üzerimizde bir hakkı olduğuna inanıyorlardı bu gelenekler aile birliği ve sosyal dayanışma ile ilgili gibidir.³¹⁵

Sosyal hayatla ilgili olan her türlü yeme içme barındıran toplanmalarda, kutlamalarda, şöen ve toylarda kadın her zaman konumu ne olursa olsun erkeğin yanında yer almıştır. Gerek bayram alayında gerek bayram ziyafetinde hatunların bu gibi yüksek kabul törenlerinde yer aldığı, bütün politik ve askeri toplantılarda kadınların da erkeklerle eşit derecede rol aldığı görülmektedir.³¹⁶ Potlaç, karşıdaki tarafı, karşılık yapmaktan aciz bırakacak israfı, debdebeli ve meydan okuyucu bir ziyafettir. Bunun eski

³¹³ Orhan Ural, **Üç Destan**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1972, s. 8.

³¹⁴ Bahaeddin Ögel, **Türk Mitolojisi**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2014, cilt: 2, s. 650-651.

³¹⁵ Bahaeddin Ögel, **Türk Mitolojisi**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2014, cilt: 2, s. 651.

³¹⁶ Ziya Gökalp, **Türk Ahlakı**, Sadeleştiren: Yalçın Toker, Toker Yayınları, 4. Baskı, İstanbul 2012, s. 115.

Türklerde karşılığı şölen adını verdikleri son derece israfli bir ziyafetti.³¹⁷ Ziyafet bazen yedi gün yedi gece olurdu. Bazen de kırk gün kırk gece devam ederdi.³¹⁸ Yağma şöleni potlacın azami derecesidir. Şöleni yapan bey, yedirip içirdikten, giydirip donattıktan ve borçlarını verdikten sonra hatunun koltuğuna girerek otağdan çıkardı. Bütün davetliler, davet sahibinin otağını sürülerini vesair mallarını yağma ederlerdi.³¹⁹ Bu törenlerde kadın her zaman erkeğin yanında erkekle eşit şekilde bulunmuştur. Erkek kadar kadın da gelen misafirlere ev sahipliği yapmıştır. Bu davetlerde hiçbir zaman kadın erkekten geri planda kalmamıştır.

Eski Türkler her gün vakitlerini toylarda ve şölenlerde geçirirlerdi. Bu toylar ve şölenler sayesinde ki en fakirler bile güzel giyinir, güzel yer, güzel içerlerdi. Aralarında borçlu bulunmazdı. Her gün bir beyde şölen olduğundan, bütün ömürlerini zevk ve sefa ile geçirirlerdi. Av etleri birlikte yenilirdi. Bundan başka av hayvanları bir otağa iltica ederse otağ sahibi de o avdan pay alırdı. Erkekler kadar kadınlar da misafirperverdiler.³²⁰

Evin dayağı oldur ki yazıdan yabandan eve bir konuk gelse bir gün er adam (kocası) evde olmasa, ol onu yedirir, içirir, ağırlar, azizler gönderir. Ol Ayşe, Fatma soyudur.³²¹

Eski Türklerde millet, devleti beslemezdi, devlet milleti beslerdi. Orhun Kitabesi'nde Göktürk Hakan'ı diyor ki: “zengin bir millete gönderilmedim. Türk milleti azdı çoğalttım, açtı doyurdum, çıplaktı giydirdim, kuşattım.” Göktürkler Hakan'a İlterez yani milleti yaşatan, ili besleyen ünvanını verirlerdi. Ebugazi bu tabiri, ilterer şeklinde telaffuz eder. Hükümdar, hangi derecede olursa olsun misafirlerine büyük ikramlarda bulunurdu.³²²

Eski Türkler birçok sebeple toylar ve şölenler düzenlemişlerdir. Bu yeri gelir bir evlilik kutlaması yeri gelir bir devlet meselesi kutlaması olmuştur. Ve her zaman kadın da erkeğin yanında ev sahibi olarak yerini almıştır. Misafirperverliği ile her daim eski Türk

³¹⁷ Ziya Gökalp, **Türk Medeniyeti Tarihi**, Ötüken Yayınları, Hazırlayan: Ali Duymaz, 2. Baskı, İstanbul-Kasım 2015, s. 211.

³¹⁸ Ziya Gökalp, **Türk Medeniyeti Tarihi**, Ötüken Yayınları, Hazırlayan: Ali Duymaz, 2. Baskı, İstanbul-Kasım 2015, s. 212.

³¹⁹ Ziya Gökalp, **Türk Medeniyeti Tarihi**, Ötüken Yayınları, Hazırlayan: Ali Duymaz, 2. Baskı, İstanbul-Kasım 2015, s. 212.

³²⁰ Ziya Gökalp, **Türk Medeniyeti Tarihi**, Ötüken Yayınları, Hazırlayan: Ali Duymaz, 2. Baskı, İstanbul-Kasım 2015, s. 214.

³²¹ Ziya Gökalp, **Türk Medeniyeti Tarihi**, Ötüken Yayınları, Hazırlayan: Ali Duymaz, 2. Baskı, İstanbul-Kasım 2015, s. 214.

³²² Ziya Gökalp, **Türk Medeniyeti Tarihi**, Ötüken Yayınları, Hazırlayan: Ali Duymaz, 2. Baskı, İstanbul-Kasım 2015, s. 215.

kadını dikkatleri çekmiştir. Oğuz Kağan Destanı'nın aşağıdaki bölümlerinde Türklerin ne çeşit durumlarda toylar ve şölenler tertip ettiğini görmekteyiz.

(...)

Oğuz'un yerin kızı ile evlenmesi

*Ava gitmişti bir gün, ormanda Oğuz Kağan,
Gölün ortasında bir, tek ağaç uzuyordu,
Ağacın koğuğunda, bir kız oturuyordu
Gözü gökten daha gök, bu bir Tanrı kızıydı,
İrmak dalgası gibi saçları dalgalıydı.
Bir inci idi dişi, ağzında hep parlayan,
Kim olsa şöyle derdi, yeryüzünde yaşayan:
“Ah! Ah! Biz ölüyoruz! Eyvah! Biz ölüyoruz!”
Der, bağırır dururdu!
Tıpkı tatlı süt gibi, acı kımız olurdu!
Oğuz kızı görünce, aklı başından gitti,
Nedense yüreğine, kordan bir ateş girdi.
Gönülden sevdi kızı, tutup aldı elinden,
Kızla gerdeğe girdi, aldı dilediğinden.
Birinci oğlançuğa, Gök adını koydular,
İkinci oğlanaysa, Dağ adını buldular,
Deniz olsun üçüncü, diye memnun oldular.
Oğuz bunu duyunca ilinden soy soylattı,
Toy yaptı, şölen verdi, çok büyük toy toylattı!*

Oğuz-Han'ın Türklerin “Büyük Kağanı” olması

*Emir verdi Oğuz han, kendinin iç iline,
Toplandı halk sözleşti, koştı onun eline.
Oğuz kırk masa ile, sıra dizdirmiş idi,
Türlü şaraplar ile, aşlar pişirtmiş idi.
Halk oturdu sofraya, ne kımızlar içtiler,
Ne şaraplar içildi, ne tatlı yediler!
Toy bitince Oğuz Han verdi şu buyruğuna:
“Ey benim beğlerimle ilimin ey budunu!*

*Sizlerin başımıza ben oldum artık Kağan,
Elimizden düşmesin, ne yayımız ne kalkan!
Damgamız olsun bile bir gül, yol gösteren bir buyan!
Alpler olun savaşta, bozkurt gibi uluyan!*³²³

At ve koyun yetiştiricisi olan bozkırlı Türkün başlıca yiyeceği etten ibaretti. Dolayısıyla en çok at ve koyun eti yenirdi. Koyun da tıpkı at gibi kendisinden yararlanan bir hayvan olmakla birlikte; kültürel hayatta da önemli bir yer işgal ediyordu. Bilge Kağan ve Kül Tigin'in anıt mezarlarının girişlerindeki güzel koyun heykelleri birer şaheserdir. Uygur Türklerinin arasında dolaşan yabancılar onların ülkesinde çok iyi cins koyunların olduğundan ve etlerinin lezizliğinden bahsederler. Asya bozkırlarından ta Anadolu'ya kadar koç, koyun ve keçi kabartmalarıyla, heykellerini Türk'ün yaşadığı her coğrafyada rastlanmaktadır. Her şeyden önce ünlü Börülü sülalesinin tamgası bir dağ keçisidir. Aileler ve kabileler yüz binlerce hayvana sahip olduklarından eski Türkler fazlaca istihlal edilen eti uzun süre muhafaza etmenin yollarını bulmuşlardı. Günümüzün pastırma usulüne benzer şekilde konserve etler hazırlıyorlardı. Tabi ki eti ve balığı kurutarak da korumasını biliyorlardı. Bazı kaynaklar da eti ince ince dilimleyerek, güneşte kuruttuklarından söz ediliyor. Bu tür yiyecekleri aynı zamanda bir ticaret malı şeklinde başta Çin olmak üzere değişik ülkelere satmaktaydılar. Özellikle yiyecek hususunda av hayvanlarından da bol miktarda yararlanılıyordu. Zaman zaman bu avların milletin bütün eli silah tutanlarınca yapıldığını görüyoruz. Bunlar hem bir savaş talimi, hem de kışlık et ihtiyacının birazının karşılanmasına yönelik idi. Kısırak sütünün bir takım işlemlerinden sonra ortaya çıkan ve insan sağlığına da pek çok faydaları olduğu iddia edilen kımız, geçmişte ve günümüzde Türklerin en fazla sevdiği içkidir. Bunun yanı sıra belki deve sütünden hazırlanan ve kırman denilen içeceği de zikretmek de fayda vardır. Süt, yağ, peynir ve yoğurt gibi yiyecekleri tercih ederken eski atalarımız unlu mamuller ve sebzepeğe pek düşmüyorlardı. Sütü ve peyniri kurutmak suretiyle kış için saklıyorlardı ki buna da “kurut” deniyordu. Türkistan'da bolca yetişen kavun, incir, üzüm gibi meyvelerde kurutulularak bütün yıl tüketiliyordu. Harezmi'yi ziyaret eden İbn Batuta, buranın kavununun dünyada eşi ve benzerinin olmadığını söyler. Bundan başka üzümünden pekmez, şarap, darı ve buğdaydan da boza türü içecekler yapıyorlardı. Özellikle doğu Türkistan'ın üzümleri harikaydı. Kök Türkler çağında bölge üzümleri Çin'e gönderiliyor ve burada Türk usulüne göre şarap imal ediliyordu. Hatta karpuz ziraatı Türklerden Çin'e gitmiştir. Orta Asya'da açılan

³²³ W. Bang -G.R. Rahmeti, **Oğuz Kağan Destanı**, Örgün Yayınevi, İstanbul-Ekim 2015, s. 94-95.

kurganlarda hala buğday, arpa, pirinç gibi yiyecek maddelerinin kalıntılarında rastlanmaktadır. Mesela Suyab bölgesinde bir tür kızıl mısır ve nar yetiştiriliyordu. Gözleme yahut da bazlama biçiminde ekmek pişiriyorlardı.³²⁴

Görüldüğü gibi yemek çeşitliliğinden yemekleri saklama kışa hazırlama biçimlerinden, et ve süt ürünlerinin kullanım farklılıklarına, meyve ve tahıl çeşitlerine kadar birçok şeyden eski Türklerde yemek kültürünün zenginliğini anlamaktayız. Tüm bu zenginlikler ve çeşitler de bize Türk kadınının yeme içme konusunda da ne kadar becerisi yüksek olduğunu göstermektedir. Kültür olarak yeme içme zevkine ne derece önem verildiğini de anlatmaktadır. Yeme içme eski Türklerde son derece önemli bir yaşam anı olarak algılanmış ve kültüre yerleşmiştir. Yemeğin yeri Türk kültüründe her zaman çok önemli olmuştur. Yemek yapmak da kadının görevleri arasında yer almıştır. Eski Türklerde yemek sadece doymak için yapılan bir eylem olmamıştır, yemeğin yeri Türk kültüründe hep ayrı ve özel olmuştur. Türkler gerek yaslarını gerek kutlamalarını paylaşırken hep yemek paydasında buluşmuşlardır. Sosyal hayatın her safhasında yemek işin esası olmuştur.

3.2.3. Tarım-Hayvancılık Hayatı ve Ticari Hayatta Kadın

Eski Türkler ister göçebe, ister konar-göçer olsunlar dünya tarihine damgasını vurmuşlardır. Konar-göçerlik esasen iklim şartlarına bağlı olarak insanların yer değiştirmeleri ve konaklamalarıdır. Milattan önce 2000-1500'lerden itibaren şekillenen bir hayat tarzıdır. Türklerin yaşadıkları bu coğrafya çok zor tabiat özelliklerine sahip olduğundan, kendileri de sanki birer çelik gibiydiler. Öyle ki kışın doğan çocukları karla, yazın doğan çocukları da soğuk suyla yıkıyorlardı. Böylece daha baştan bir takım hastalıklara karşı bağışıklıkları sağlanıyordu. On dört, on beş yaşlarından itibaren de birer yiğit gibi savaşa katılıyorlar sağ kalırlarsa hayatlarını devam ettiriyorlardı. Toplum içerisinde herkes vazifesinin ne olduğunu biliyor ama yine aralarında sıkı bir yardımlaşma gerçekleşiyordu. Erkeklerin yatakta ölmesini bir zul olarak kabul eden Türkler bilindiği gibi hayvancı bir toplumdur. Hayvan yetiştiriciliği üç açıdan önemlidir: Birincisi başlıca gıda maddesidir. İkincisi ticaret aracı, üçüncüsü de nakil vasıtasıdır. Ama Türkler hayvancılığın yanı sıra tarıma ve ticarete de ekonomik hayatlarında önemli bir yer veriyorlardı. Bu insanlar özellikle bahar ve yazları otu, suyu bol olan yüksek yaylalara göçerek hayvanlarını beslemekle beraber, ırmak boylarında ve sıcak ovalarda da yerleşerek

³²⁴ Saadettin Gömeç, **Türk Kültürünün Ana Hatları**, Akçağ Yayınları, 1. Baskı, Ankara 2006, s. 85-86.

buralarda ziraat yapıyorlar, dolayısıyla kışları da umumiyetle bu korunması kolay mahallerde geçiriyorlardı. Bu yaptıkları iş gelişi güzel değildi. Yaylaların muayyen sınırları olup, kabilelerin başkasının arazisine girmediğini biliyoruz.³²⁵

Eski Türklerin beslediği hayvan türlerinin en başta gelenleri at ve koyun idi ki bu tür hayvancılığın izlerinin Türklerin hayatında milattan önce 3000-2500'lerden beridir olduğu da söylenmektedir. Hatta Andronova kültüründe birkaç tür ata rastlanmıştır. Koyun ve keçi onların en önemli varlığıydı bazen öyle iri ve uzun bacaklı koyunlar oluyordu ki, bunlar bazen bir araba tekerini bile sürükleyebiliyorlardı. Zengin veya fakir herkesin bir miktar hayvanı mevcuttu. İyi beslenmiş ve yetiştirilmiş hayvan sürüleri “sekiz adaklıg barım” diyorlardı. Fakat Türk sosyal hayatını incelediğimizde atçılık biraz daha ön plana çıkar. Bazen ailelerin sahip olduğu bu hayvanların sayısı on binler, hatta yüz binlerle ifade edilmektedir. At sadece eti, sütü ve derisi (ki bu süt Türklerin birinci içeceği kırmızın ham maddesidir) için değil, aynı zamanda bir savaş vasıtası olarak yetiştiriliyordu. Türklerin medeniyete kazandırdığı iki şeyden birisi at diğeri de demirdir.³²⁶

Hayatın her alanında erkek ile eşit kabul edilen kadın eski Türklerde erkeğin yanında onunla omuz omuza duran tarım, hayvancılık, ticaret hayatı söz konusu olduğunda da erkekten hiçbir şekilde geri kalmamıştır. Erkeğin yapabildiği her işi kadın da başarabilmiştir. Ve her alanda olduğu gibi eski Türk kadını bu konuda da farkını becerisini en iyi şekilde ortaya koymuştur.

Türk devletleri komşu devletlere umumiyetle başta at olmak üzere canlı hayvan, konserve et, deri, kösele, kürk, hayvani gıdalar satarlar, karşılığında da hububat ve giyim eşyası alırlardı. Asya Hunları, Göktürkler, Uygurlar Çin ile Batı Hunları da Bizans ile bu esaslarda ticaret antlaşmaları yapmışlardır.³²⁷

Avcılık sahibine bir servet getirmezd, binaenaleyh (dolayısıyla) avcı illerde potlaç da yapılmazdı. O halde avcı iller daima müsavatçı (eşitlikçi), demokrat ve cumhuriyetçi kalırdı. Kadınların hukuku da böyle cemiyetlerde yüksek bulunurdu.³²⁸

Bu hikâyeler bize avcı kavimlerin de yaşayışlarından memnun olduklarını gösteriyor zira bunlar her gün leziz av etleri yerlerdi, av pöstekilerinden, derilerinden,

³²⁵ Saadettin Gömeç, **Türk Kültürünün Ana Hatları**, Akçağ Yayınları, 1. Baskı, Ankara 2006, s. 83-84.

³²⁶ Saadettin Gömeç, **Türk Kültürünün Ana Hatları**, Akçağ Yayınları, 1. Baskı, Ankara 2006, s. 84.

³²⁷ İbrahim Kafesoğlu, **Türk Milli Kültürü**, Ötüken Yayınları, 39. Baskı, İstanbul-Ekim 2015, s. 312.

³²⁸ Ziya Gökalp, **Türk Medeniyeti Tarihi**, Ötüken Yayınları, Hazırlayan: Ali Duymaz, 2. Baskı, İstanbul-Kasım 2015, s. 335.

kuştüyelerinde, güzel kürkleri, elbiseler, kalpaklar, çizmeler ve altlarına sermek, üstlerine sermek için köstekilerle, başlarına güzel serpuşlar yaparlardı. Bunlar zengin olmadıkları için hükümdarlar, bunları hâkimiyetleri altına almak için üzerlerine asker göndermezdi. Bu sebeple ormanlarda hür ve müstakil kullanılırdı. Avcı kızların; bu yaşayışı, çoban ve sürü sahibi olanların hayatına tercih etmeleri, hürriyet ve istiklali en büyük mefkûreler olmasındandır. Hiçbir mefkûre, bu iki mefkûre kadar kıymetli değildir.³²⁹

Eski Türkler özgürlüklerine çok düşkün bir millettir. Özgürlüğü her şeyin tüm değerlerin üstünde tutmuşlardır ve yaşamlarını da buna göre şekillendirmişlerdir. Kadının erkeğe eşit görülmesi de bu özgür anlayış ve alışkanlıktan ileri gelmektedir. Bundan başka, bu avcı Türkler, avcılıkla ele geçirdikleri kıymetli pöstekileri, derileri, kuştüyelerini, sürü sahibi, çiftçi ve sanatkâr kavimlerin mamulâtıyla (ürünleriyle) mübadele ederlerdi.³³⁰

Avcılar her şeyden evvel iyi silahlara bilhassa iyi oklara muhtaçtılar. Mete'nin icat ettiği “ıslık çalan oklar” son derece tekemmül etmişti (yetkinleşmişti) zaten Oğuz kelimesi tahlil olununca Ok + Öz düsturu çıkar ki bunun manası da “oklar aşireti” yahut “ok erleri” demektir. Bir başka manası da “okçular” yahut “okçu aşiretler”dir. Mete'nin icat ettiği oklar çok tekemmül etmiş silahlardı. Bunlar sayesinde büyük bir Türk ilhanlığı vücuda getirdi.³³¹

(...)

Oğuz'un Gençliği

Bu çağda! Bu yerde!

Bir büyük orman vardı, Oğuz yurdundan içre,

Ne nehir, ne ırmaklar, akardı bu orman içre,

Ne çok av hayvanları, ormanda yaşar idi,

Ne çok av kuşları da, üstünde uçar idi!

Ormanda yaşar idi, çok büyük bir gergedan,

Yer idi yaşatmazdı, ne hayvan ne de insan!

Basarak sürüleri, yer idi hep atları,

Zahmet verir insana, alırdı hayatları!

³²⁹ Ziya Gökalp, **Türk Medeniyeti Tarihi**, Ötüken Yayınları, Hazırlayan: Ali Duymaz, 2. Baskı, İstanbul-Kasım 2015, s. 335.

³³⁰ Ziya Gökalp, **Türk Medeniyeti Tarihi**, Ötüken Yayınları, Hazırlayan: Ali Duymaz, 2. Baskı, İstanbul-Kasım 2015, s. 335.

³³¹ Ziya Gökalp, **Türk Medeniyeti Tarihi**, Ötüken Yayınları, Hazırlayan: Ali Duymaz, 2. Baskı, İstanbul-Kasım 2015, s. 336.

*Vermedi hiçbir defa, insanoğluna aman!
Oğuz Kağan derlerdi, çok alp bir kişi vardı,
Avlarım gergedanı, diye o yere vardı.
Kargı, kılıç aldı, kalkan ile ok ile
Dedi, gergedan artık, kendisini yok bile!
Ormanda avlanarak, bir geyiği avladı,
Söğüt dalıyla onu, bir ağaca bağladı.
Döndü gitti evine, sabah olmadan önce,
Tanın ağarmasıyla, geyiğine dönünce,
Anladı ki gergedan, geyiği çoktan yuttu,
Geyiğin yerine de yeni bir ayı tuttu.
Çıkararak belinden, hanlık altın kuşağı,
Ayıyı astı yine, o ağaçtan aşağı.
Yine sabah olmuştu, ağarmıştı artık tan
Geldi, baktı ki almış, ayısını gergedan.
Artık bu durum onu, can evinden vurmıştu,
Ağaca kendi gidip, tam altında durmuştu!
Gergedan geldiğinde bir gün Oğuz 'u görüp durdu,
Oğuz 'un kalkanına gerilip bir baş vurdu!
Kargıyla gergedanın başını vurdu Oğuz!
Öldürüp gergedanı, kurtardı yurdu Oğuz!
Keserek kılıcıyla, hemen başını aldı,
Döndü gitti evine, iline haber saldı!
Yine bir gündü gitti, gördü orda bir sungur,
Konmuştu gergedanın, barsağını yer durur.
Yayı ile bir ok attı, ok sunguru öldürdü,
Kesti başını sonra, kendi kendine dedi:
“Gergedan hem geyiği, hem de ayıyı yedi,
Öldürdü kargım onu, çünkü bu bir demirdi!
Koskoca gergedanın bir küçük sungur yedi,
Ok, yay öldürdü onu, çünkü bu bir bakırdı!”³³²*

³³² W. Bang-G.R. Rahmeti, **Oğuz Kağan Destanı**, Örgün Yayınevi, İstanbul-Ekim 2015, s. 92-93.

Destanda da gördüğümüz gibi Türkler için avcılık ne kadar önemli ve üstün tutulmuştur. Avlanma, avlanma esnasında kullanılan silahlar, silahçılık ne kadar gelişmiştir, tüm bunları olağanüstü bazı tasvirler ve benzetmelerle de olsa yüceltilen durumun asıl noktasını kavramaktayız. Destan metninde kadın telaffuz edilmese de biz eski Türk kadınının genel özelliklerini, gücünü, kuvvetini, becerisine, savaşabilme, dövüşebilme, at binebilme, ok atabilme, avlanabilme yeteneğini bildiğimizden aynı algıyı kadın için de düşünebiliriz. Eski Türk kadınının erkekten hiç aşağı kalmadığı birçok mevzuda erkekle güç ölçüştürebildiği tarihi kaynaklar ışığında çalışmamızın birçok yerinde yer almıştır. Bundan yola çıkarak tüm bu iktisadi eylemleri de kadına atfedebiliriz.

Andronova kültürü çağında ise bütün orta ve kuzey Asya'da ilk defa altın ortaya çıkmakta idi. Bu devirde çok kudretli ve zengin bir içtimai hayatın müşahede edildiği Altaylarda gerçek bir altın endüstrisi merkezliği durumu vardı. Buradaki madenciliğin tesirleri güneyde Tanrı Dağları'na kadar hissediliyordu. (M.Ö. 2.bin) bazı İndo-Germenciler tarafından bile, madencilik bakımından Hint-Avrupalı halk üzerine Altaylı tesiri kabul edilmiştir.³³³

Dünyanın en geniş imparatorluklarını kuran bozkırlı Türkler büyük ölçüde ve çağına göre daima yüksek bir harp sanayine sahip olmuşlardır. Bu üstünlüğü sağlayan araçlardan biri demirdi. Demir işleyicilik, madencilikte son safaya ulaşarak görülmektedir.³³⁴

Ticari hayat söz konusu olduğunda en önemli en dikkat çeken noktalar bunlar olmuştur. Özellikle demircilik birçok alanı etkileyen önemli bir ticari faaliyet olarak neredeyse ilk sırada yerini almıştır. Ergenekon Destanı'nda da bu ticari faaliyetin sosyal boyutu şeklinde yansımaları görmekteyiz ve Türkler için demirin, demirciliğin ne kadar önemli bir faktör olduğunu anlamaktayız:

(...) On gün sonra bir gece ikisi de, karılarıyla birlikte, atlarına binip kaçtılar. Özlemine öylesine duydukları yurtlarına geldiler. Gök aynı gök, dağlar aynı dağlardı. Bir boşluk bir tükenmişlik içlerini sarmıştı. Düşmandan kurtulan yalnız deve, at, sığır, koyundu. Saygı duyulan, sevilen ya da küçümsenen kişiden yoksun bir doğa ile çepçevre kuşatılmışlardı. Kurtuluşun sevinci ile gözleri buluştu. Sevdiklerini yitirmenin karamsarlığı içlerinde bir uçurum gibi açıldı. Kıyam ve Tukuz'un bakışlarındaki kin bilinci duyarlıklarının derinliğini o anda engelledi. Görüştüler: “Eğer ile varmayı düşünsek, dört

³³³ İbrahim Kafesoğlu, **Türk Milli Kültürü**, Ötüken Yayınları, 39. Baskı, İstanbul-Ekim 2015, s. 307.

³³⁴ İbrahim Kafesoğlu, **Türk Milli Kültürü**, Ötüken Yayınları, 39. Baskı, İstanbul-Ekim 2015, s. 307.

yandaki illerin hepsi bize düşman. En iyisi, dağların içinde insan yolu düşmez bir yer arayıp bulmalı.” diye sürülerini sürdüler. O dağ yöresini gezip dolaştılar. Dar geçitli, derin uçurumlu bir bölgeydi orası... Geldikleri yolun dışında ayrı bir ulaşımı yoktu. Bir deve ya da bir at bin güçlkle o yolu aşabilirdi. Ayağı yanlış bassa paramparça olurdu. Baş döndürücü bir sonsuzluk ve derinlik uzanıyordu aşağılarda. Doğanın güzelliği göz kamaştırıcıydı. Akarsular, kaynaklar, türlü otlar, koyak ve ovaları süslüyordu. Av hayvanlarının doyumsuz güzelliği karşısında bakışları büyülenmiş gibiydi. Acıların biran unuttular. Tanrının yüceliği önünde baş eğdiler. Hayvanlarının kışın etini yediler, yazın sütünü içtiler, derisini giydiler. O yere “Ergenekon” adını koydular. Bu iki aile yıllarca orada kalarak ve birbirleriyle evlenerek çoğaldılar. Bundan sonra her bölüm bir adla anılarak birer oymak oldular. Ergenekon’da dört yüz yıldan çok oturdular; sürüleri ve kendileri o kadar çoğaldı ki oraya sığamadılar.

O dar geçitten çıkış yollarını aramaya başladılar. Bu nedenle bir yerde toplanıp çözüm yolu bulmak için görüştüler: Atalarımızdan duyduk Ergenekon’un dışında geniş yerler, güzel yurtlar varmış. Bizim yurdumuz eskiden oralarda imiş. Başka iller, Tatarların başkanlığı altında atalarımızı tuzağa düşürüp öldürmüşler. Topraklarımızı ellerimizden alıp bizi yurtsuz yuvasız bırakmışlar. Tanrı’ya şükür şimdi o durumda değiliz ki düşmandan korkup dağ içine kapanalım.

Dağın arasından yol arayıp bulalım, göçüp çıkalım, her kim dostum derse onunla dost olalım, düşmanla savaşalım dediler. Hepsi bu sözü doğru bulup çıkış için yol aradılar, bulamadılar. Bir demirci: “Burada bir demir madeni var, yalın kata benziyor, şunun demirini eritse yol olurdu.” dedi. Gözleri ışıldadı. Sevinç çığlıkları dağlarda yankılandı. Kuşların kanat şakırtısı, atların kişnemesi koyakları inetti. Hep birlikte ormandan odun, kömür getirip dağın üstüne ve çevresine yığdılar. Yetmiş öküz ile atı keserek onların derilerinden demirci körükleri yaptılar. Yetmiş körüğü yetmiş yerde kurdular. Geçidin dibine yığdıkları odun ile kömürü bu körüklerle üflediler. Yürekli er kişilerin hep birlikte bağırımları dağlarda yankılanıyordu. Ateş kızdıktan sonra demir dağ eriyip akıverdi. Sevinçten yaşaran gözlerle dağın tükenmişliğine baktılar.³³⁵

Destan metninden de gördüğümüz, öğrendiğimiz gibi akıncı Türkler için çok önemli olan silahın ana maddesi olan demir ve demircilik büyük bir öneme sahip olmuştur. Hayvancılık da önemli bir geçim ve beslenme, giyinme, ulaşım kaynağı durumundadır.

³³⁵ Orhan Ural, **Üç Destan**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1972, s. 24-25-26.

Yetiştirilen hayvanların başında at ve koyun gelmektedir. Bunların yanında deve, sığır gibi hayvanlar da beslenmiş ve tüketilmiştir. Yine bu metinde olduğu gibi başka birçok metinde de karşımıza çıkan başka bir önemli faktör de eski Türkler için avcılık olmuştur. Akıncı ruha sahip Türkler avcılık sayesinde de birçok alana temel sağlamışlardır. Ticari faaliyetlerini de bu temeller üzerine kurmuşlardır.

Türklerle komşuları arasında şiddetli rekabetlere sebep olan büyük kazanç vasıtaları da vardır ki bunların başına, Çin'den başlayıp Akdeniz kıyılarında nihayete eren İpek yolu kervancılığı geliyordu.³³⁶ Ticari faaliyetlerin birçoğunu ilgilendiren de uzun tarihler ülkelerin siyasetini belirleyen bu durum Türklerin tarım, avcılık, hayvancılık, ticaret gibi birçok yaşam gerekliliği üzerine etkin ve etkili olmuştur. Dünya ile ticari bağımlı oluşturmuş ve sürekli kılmıştır.

3.3. Siyasi ve İdari Hayatta Kadın Tipi

3.3.1. Devlet Yönetiminde Kadın

Türklerde kagan karizmatik bir yapıya sahip olmakla beraber, devletin ve milletin geleceğinde tek başına karar verme yetkisine sahip değildi. Kağanı da denetleyen bir meclisin ve hükümetin mevcudiyeti artık kabul edilmemektedir. Türk destan edebiyatının temelini teşkil eden Oğuz-namelere baktığımızda Türklerin efsanevi atası Oğuz Kağan'ın her önemli iş öncesi ve sonrası kurultay topladığı görülür. Buna benzer olarak Hun, Kök Türk ve Uygurların yılın muayyen zamanlarında oluşturdukları meclislere büyük bir katılım söz konusuydu. Bunlar ya toy, ya düğün dernek veya kengeş adı altında gerçekleşiyordu. Bunun yanı sıra savaş kurultaylarının sonbaharlarda ve eylül ayında at üzerinde devletin ileri gelen yetkililerinin iştirakıyla yapıldığından söz edildiği gibi, hayvan ve halk sayımı da bu mevsimde oluyordu. Hiç şüphesiz kağan, hatun, yabgu, şadlar hükümetin tabii üyeleri idi.³³⁷

Eski Türklerde kadın, her daim her konuda olduğu gibi siyasette, devlet yönetiminde de erkeğin hemen yanında bulunuyordu ve erkek kadar söz hakkına, karar alma yetkisine sahipti.

Eski Türklerde iktidar gökten aşağıya doğru bir silsile takip etmekteydi. Bu da kitabelerde “üze kök tengri ve asra yağız yir” deyimleri ile aktarılmaktadır ki, bunların

³³⁶ İbrahim Kafesoğlu, **Türk Milli Kültürü**, Ötüken Yayınları, 39. Baskı, İstanbul-Ekim 2015, s. 312.

³³⁷ Saadettin Gömeç, **Türk Kültürünün Anahatları**, Akçağ Yayınları, 1. Baskı, Ankara 2006, s. 49.

arasında da insanoğulları yer alıyordu. Çin'in Türkleri yok etme gayretlerine karşı, “Türk Tanrısı, İl-teriş Kağan ile İl Bilge Katun’u halkın içerisinde çekip çıkarmış ve Türklerin toparlanmasını sağlamıştır.” Bu sıralamaya göre önce Tanrı, onun arkasından yeryüzündeki temsilcisi Türk Kağanı ve Katun’u geliyordu.³³⁸

Oğuz’un çocuklarının üçünün adı yeryüzü nesnelere ile üçünün de gökyüzü varlıkları ile alakalıdır. Bu yüzden Oğuz ve Oğuz’un çocukları nezdinde Türk hükümdarı bütün evrenin hakimidir. Yine Kök Türk Kitabeleri'nde İlteriş’in kağanlığından bahsedilirken: “Yukarıda Türk Tanrısı, Türk’ün kutlu ülkesini bu şekilde düzenlemiştir. Türk milleti yok olmasın, millet olsun diye İlteriş Kağan ve İl Bilge Katun’u (Tanrı) halk içerisinde çekip yükseltmiştir.” deniyor.³³⁹

Tanrı nezdinde dahi kadın ile erkek eşit kabul ediliyordu. Dolayısıyla yönetimde de eşit hak ve söz sahibiydiler.

Hükümdar törenle unvanını alırken, zevcesinin-veya hatun olmak üzere saraya gelen gelinin- törenle aldığı “katun” (hatun) unvanı da Hunlardan beri Türklerce tanınmakta idi. “Kağan” ve “Katun” tabirlerinin önce Türk asıldan olmayan siyasi teşekküllerde görülmesi, her halde yüksek tanhu ve “Yenshih” unvanlarının Hun hükümdar ailesi tarafından kullanıldığı asırlarda başkalarının ancak üçüncü veya dördüncü dereceden rütbelere gösteren Kagan ve Katun kelimelerini kullanabilmelerinden ileri gelmiş olacaktır. Beşinci asrın ilk çeyreğinden sonra bilhassa Juan-juan hâkimiyeti devrinde ve Ak-Hunlar’da, tanhu ve “yen-shih”in yerini tamamen “kagan” ve “katun” almış görünmektedir.³⁴⁰ Türk devletlerinde hatunlar söz (hatunluk hukuku) sahibi idiler. Aralarında, devlet siyasetine yön verenler, devlet reisliği yapanlar ve naip olarak devleti idare edenler vardı. 585 ve 726 yıllarında Çin elçilerinin kabulünde Gök-Türk hatunları hazır bulunmuşlardı. Aynı sarayları ve buyrukları bulunan hatunlar umumiyetle devlet meclislerine katılırlar, bazen elçileri kabul ederlerdi.³⁴¹

Türk devletinde kagandan sonra ikinci sırayı katun almaktadır. Günümüz Türkçesi’nde ise bu adı “kadın” şeklinde görmekteyiz. Katunlar, kaganlar gibi töre ile katunluk makamına oturuyorlardı ve kagan ile beraber hükümet ediyorlardı: “Türk bodun

³³⁸ Saadettin Gömeç, **Türk Kültürünün Anahatları**, Akçağ Yayınları, 1. Baskı, Ankara 2006, s. 46.

³³⁹ Saadettin Gömeç, **Türk Kültürünün Anahatları**, Akçağ Yayınları, 1. Baskı, Ankara 2006, s. 32.

³⁴⁰ İbrahim Kafesoğlu, **Türk Milli Kültürü**, Ötüken Yayınları, 39. Baskı, İstanbul-Ekim 2015, s. 259.

³⁴¹ İbrahim Kafesoğlu, **Türk Milli Kültürü**, Ötüken Yayınları, 39. Baskı, İstanbul-Ekim 2015, s. 259.

yok bolmazun tiyin, bodun bolçun tiyin kangım İl-teriş Kaganı, ögüm İl Bilge Katunıg töpüsinte tutıp yügerü kötürmiş erinç.”³⁴²

Savaşlarda da katunların kaganların yanında yer aldıkları görülmektedir. Eski Türkler kendi aralarında veya başka milletlerle yaptıkları mücadelelerde ele geçirdikleri kadınlara da dokunmazlardı.³⁴³

Eski Türklerde kadınlar zaman zaman orduları bile kontrol ediyorlardı. Mesela Sabah hükümdarı Balak'dan sonra görevini devralan eşi Bug-arık Hatun savaşçılığı, idareciliği ve güzelliğiyle meşhur bir kadındır. Kafkasya'daki Tölös-Ogur boylarının birisinin başında, 576'lar da Ak Katun adında bir kişinin olduğundan haberdarız. Katunların devlet meclislerine katıldıklarını ve oy sahibi olduklarını da görüyoruz. 725'te Çin'den gelen elçiyi karşılayan heyet arasında Bilge Kağan'ın karısı Po-fu Katun da yer aldığı gibi, 730-731'ler de Hazar Bey'i öldüğünde, ülkenin yönetimini anası Bars Bike üstlenmişti. Fermanların muhakkak surette “Hakan ile Hatun buyurur ki...” diye başlaması lazımdı. Sadece “hakan buyurur ki...” diye başlayan fermanların hükümleri bazı yerlerde yerine getirilmezdi.³⁴⁴

Eski Türk kadınının devlet yönetiminde ne kadar etkin olduğu, erkekten hiçbir şekilde aşağı olmadığı, siyasette en az erkeğin sözü kadar sözünün geçtiği kararlarının kabul gördüğü görülmektedir. Çünkü kadınlar her alanda erkekle eşit kabul edilmekteydiler.

Hakan yalnız başına devletin elçilerini kabul edemezdi. Elçiler, Hakan sağda hatun solda olmak üzere ikisinin huzuruna çıkabilirlerdi. Bundan anlaşılıyor ki velayet-i amme (kamu otoritesi) hakan ile hatunun ikisine aitti. Eski Türklerde harem yoktu, kadın her meclise iştirak ederdi. Eski Türklerde peçe, yaşmak yoktu. Siyasi, dini ve iktisadi meclislere yüzleri açık olarak iştirak ederlerdi. Mesleki taksim-i âmâl (iş bölümü) olmadığından, kadın erkeklerin yaptıkları bütün hizmetleri ifa ederdi: Hükümdarlık, kumandanlık gibi. Milli toylar, şölenler ve yağma şölenlerine erkekler gibi iştirak ederdi. Devletin tüm siyasi işlerine iştirak gibi evin iktisadi işlerine de iştirak ederdi.³⁴⁵

³⁴² Köl Tigin Yazıtı , Doğu Tarafı , 10-11; Bilge Kagan Yazıtı , Doğu Tarafı , 10: Türk Milleti yok olmasın , millet olsun diye İlteriş Kagan ve İl Bilge Katun ' u (Tanrı) helak içerisinden çekip yükseltmiştir.

³⁴³ Saadettin Gömeç, **Türk Kültürünün Ana Hatları**, Akçağ Yayınları, 1. Baskı, Ankara 2006, s. 72.

³⁴⁴ Saadettin Gömeç, **Türk Kültürünün Ana Hatları**, Akçağ Yayınları, 1. Baskı, Ankara 2006, s. 73.

³⁴⁵ Ziya Gökalp, **Türk Medeniyeti Tarihi**, Ötüken Yayınları, Hazırlayan: Ali Duymaz, 2. Baskı, İstanbul-Kasım 2015, s. 264.

(...)

Oğuz-Han'ın, Türklerin “Büyük Kağanı” olması

*Emir verdi Oğuz Han, kendinin iç iline,
Toplandı halk sözleşti, koştı onun eline.
Oğuz kırk masa ile, sıra dizdirmiş idi,
Türlü şaraplar ile, aşlar pişirtmiş idi.
Halk oturdu sofraya, ne kımızlar içtiler.
Ne şaraplar içildi, ne tatlılar yediler!
Toy bitince Oğuz Han, verdi şu buyruğunu:
“Ey benim beğlerimle ilimin ey budunu!
Sizlerin başınıza, ben oldum artık kağan,
Elimizden düşmesin, ne yayımız ne kalkan!
Damgamız olsun bize, yol gösteren bir buyan!
Alpler olun savaşta, Bozkurt gibi uluyan!
Demir kargılar ile, olsun ilimiz orman!
Av yerlerimiz dolsun, vahşi at ile kulan.
Yurdumu ırmaklarla denizler ile dolsun
Gökteki güneş ise yurdun Bayrağı olsun,
Dünya devletim ol olsun, halkımız da çok olsun!”
Ayrıca emir yazdı, dört tarafa Oğuz Han,
Bildirdi elçilerle, öğrendi bunu her yan.
Oğuz bildirisinde, buduna şöyle dedi:
“Madem ki Uygurların, benim büyük Kağanı,
Bana bağlıdır artık, dünyanın her dört yanı!
Bana itaat etmek, sizlerden dileğimdir,
Benim ağzıma bakıp, durmanız isteğimdir!
Bana kim baş eğerse, alırım hediyesin,
Dost tutarım onu ben, her zaman bana gelsin!
Kim ki ağzıma bakmaz, baş tutar olur bana,
Ordumu çıkarırım, o düşman olur bana!”³⁴⁶*

Destan metninde gördüğümüz gibi destanda sadece Oğuz Kağan'ın gücünden, devleti yönetme yetkisinden iradesinden bahsetmektedir, fakat tarihi kaynaklar bize bu

³⁴⁶ W.Bang-G.R.Rahmeti, **Oğuz Kağan Destanı**, Örgün Yayınevi, İstanbul-Ekim 2015, s. 95.

iradenin tamamen kadınla eşit ortak olduğunu, kağanın yönetme, söz hakkı gibi siyasi yetkilerinin yanında aynı ölçüde hatunun da siyasi yetkilere sahip olduğunu hatta kağanın tek başına karar almadığı, elçi kabul etmediği bilinmektedir. Siyasi kararlar ve kabuller her zaman hatun ile hakanın ortak iradesiyle olmuştur.

Çin İmparator'u Kau-tu, içinde bulunduğu ıstıraplı vaziyetten kurtulmak için kendisini müdafaa etmek üzere Mete'nin melike mevkiinde bulundan zevcesine müracaat etmekten başka çare bulamadı. Çünkü melikenin kocası üzerinde büyük bir nüfuzu vardı. Bundan başka, eski Türklerde melike rütbesinde bulunan "Türkan", "Hatun", velayeti ammede (kamu otoritesinde) hükümdarın şerikesi (ortağı) idi. Hükümdar, melikenin reyini (düşüncesini) almadan hiçbir işini yapamazdı.³⁴⁷

Mete'nin melike olan zevcesi gayet akıllı ve siyasi bir prensesti. Bu kadın, kocasına dedi ki: "Çin İmparatoru büyük kuvvet membalarına maliktir. Kunlar'ın onlarla harp etmesi büsbütün faydasız ve beyhudedir." İmparator bir kere memleketine gittikten sonra tarafımızdan zapt olunan yerleri elde tutamayacağımızı anlattı. Mete, bu sözleri makul gördü. İki imparatorluktan birinin mahvı ile hitam bulacak (sona erecek) olan bu sefer, bir kadının tedbiriyle şu suretle nihayete erdi. Bununlar beraber müsalaha (barış antlaşması) yapmadan ayrılmışlardı.³⁴⁸

Eski Türklerde kadının da erkek gibi siyasi güç akıl ve irade sahibi olduğunu görmekteyiz. Kadınlar eski Türklerde birçok alanda olduğu gibi devlet yönetiminde de söz sahibi olmuşlardır. Akıllı, iradesi, öngörüsü, gücü sayesinde hakanın da danıştığı sözüne, kararına değer verdiği görülmektedir. Melike'nin görüşünü düşüncesini almadan hükümdarın, hakanın hiçbir iş yapmadığı bilinmektedir. Eski Türklerde kadın her daim herkes tarafından, toplumun her kademesinde yüceltilmiştir. Bu yüceltme ise, destan metinlerinde kadının olağanüstü bir şekilde vücut bulması, Gök Tanrı tarafından gönderilmesi, Türk kadınından doğan evlatların da kahraman, yiğitler olması çok büyük başarılarla imza atmaları gibi şekillerde karşımıza çıkmakta ve kadının gücü, kuvveti, önemi, değeri, yüceliği, saygınlığı destan metinlerinde bu motiflerle somutlaşmaktadır.

³⁴⁷ Ziya Gökalp, **Türk Medeniyeti Tarihi**, Ötüken Yayınları, Hazırlayan: Ali Duymaz, 2. Baskı, İstanbul-Kasım 2015, s. 252.

³⁴⁸ Ziya Gökalp, **Türk Medeniyeti Tarihi**, Ötüken Yayınları, Hazırlayan: Ali Duymaz, 2. Baskı, İstanbul-Kasım 2015, s. 52-53.

Oğuz Kağan Destanı'nın aşağıdaki bölümünden bunu görmekteyiz:

(...)

Oğuz'un yerin kızı ile evlenmesi

*Ava gitmişti bir gün, ormanda Oğuz Kağan,
Gölün ortasında bir, tek ağaç uzuyordu,
Ağacın koğuğunda, bir kız oturuyordu
Gözü gökten daha gök, bu bir Tanrı kızıydı,
Irmak dalgası gibi saçları dalgalıydı.
Bir inci idi dişi, ağzında hep parlayan,
Kim olsa şöyle derdi, yeryüzünde yaşayan:
“Ah! Ah! Biz ölüyoruz! Eyvah! Biz ölüyoruz!”
Der, bağıır dururdu!
Tıpkı tatlı süt gibi, acı kımız olurdu!
Oğuz kızı görünce, akli başından gitti,
Nedense yüreğine, kordan bir ateş girdi.
Gönülden sevdi kızı, tutup aldı elinden,
Kızla gerdeğe girdi, aldı dilediğinden.
Birinci oğlançuğa, Gök adını koydular,
İkinci oğlanaysa, Dağ adını buldular,
Deniz olsun üçüncü, diye memnun oldular.
Oğuz bunu duyunca ilinden soy soylattı,
Toy yaptı, şölen verdi, çok büyük toy toylattı!³⁴⁹*

Menkıbelerin izahkar rolüne gelince bunu özellikle İlhanlık dininde hakim olan ilin hakimiyetinin izahında görüyoruz. İlhanlıkta bir il, ak kemik tanınıyor, diğerleri kara kemik itibar olunarak (sayılarak) bu ilin tabiyeti (uyruğu) altına giriyorlar. Hakim olan ilin ak kemikliğini izah eden, işte bu menkıbelerdir. Hakim olan il, velayeti ammeyi (kamu otoritesini) haiz olmak için mukaddes olmak lazım gelir. Mukaddes olmak için de ya bir totemin ya bir ilahın sülalesinden gelmesi şarttır. İlah, kadınlara ya bir nur sütünü yahut bir hayvan ve bazen de bir insan suretinde tecelli eder. Bunların birisinden gebe kalan bir kadın, ilah-zadeler (Tanrıoğulları) doğurur. Bunlardan türeyen bir il hâkimiyeti, velayeti ammeyi haiz addolunur. Böğü Han ve Oğuz Han menkıbelerinde nur sütununu, totemlerin semavi kızların mevcudiyetini gösteriyor ki bütün Türk menkıbeleri, İlhanlık dinini

³⁴⁹ W.Bang-G.R.Rahmeti, **Oğuz Kağan Destanı**, Örgün Yayınevi, İstanbul-Ekim 2015, s. 94.

cürsumelerini (köklerini) haizdir. Her budunun, her ilin kendini mukaddes tanınması ve diğer zümrelerden müreccah (üstün) görmesi tabiidir. Zaten budun ve il devrelerinde de izdivaç (evlenme) cemiyetin dahilindedir. Bir fert kendisine yalnız kendi budununun yahut ilinin kızlarına küfüv (denk) olarak görebilir. Bütün vakıalar, cemiyetin ilahi bir menşeden gelmesi itikadıyla izah olunabilir.³⁵⁰

Eski Türklerde kadınla erkeğin bütün içtimai işlerde beraber bulunması şarttı. Zevce ile zevce, aile ocağında barınan “Od Ana” ile “Od Ata”nın vekilleri ve timsalleri idiler. Hakanla hatun da, “Ay Ata” ile “Gün Ana”nın vekilleri ve timsalleriydiler. Ay Ata, hakanın timsali olup altıncı kat gökte barınırdı. Gün Ana, hatunun timsali olup yedinci kat gökte otururdu. Hatuna ait timsalin hakana mahsus timsalden daha yüksekte olması da dikkate şayandır.³⁵¹

Eski Türklerde kadının her alanda erkeğe eşit hatta birçok alanda üstün, kutsal, yüce sayılması bu sebeplerden dolayıdır, bunun için her zaman sözüne başvurulmuş, fikirleri dinlenen, uygulanan bir konumda görülmüştür. Bu durum devlet yönetimi söz konusu olduğunda da aynı şekilde olmuştur.

Türk hakanı, Çin imparatorunu mektup yazdığı zaman “gökle yerin tahta geçirdiği, güneşle ayın himaye ettiği Türk hakanı Çin İmparatoru’na beyan eder ki...” (derdi). Devletin umumi velayeti (genel otoritesi) hakanla hatun da beraber bulunurdu. Bu sebeple “hakan emrediyor ki...” tarzında başlayan emirnameler muta (geçerli) olmazdı. Muta olmak için mutlaka “hakan ile hatun emrediyor ki...” tarzında yazmak icap ediyordu. Hakan tek başına elçileri de kabul edemezdi. Hakan ve hatun beraber kabul ederlerdi. Orhun Kitabesi’nde daima “devleti yaşatan hakan” ile “devleti bilen hatun” beraber zikredilir. Kadın harpte, siyasi meclislerde, şölenlerde, avda mutlaka zevce ile beraber bulunurdu.³⁵² Ayrıca elçilerin hakan ile hatunun birlikte oldukları zaman kabul edilmesi kamu hukukunun yalnız hakana değil hatun ile birlikte her ikisine ait olduğunu gösterir.³⁵³

İbn Batuta da der ki: “Kadınlar, Türk ve Tatarlar yanında çok saygı değer olup, bir kanun çıkarıldığında “sultan ve hatunun emriyle” sözünü yazarlar. Her kadın bazı yerleşim bölgelerinin ve şehirlerin idarecileri olup, büyük birliklerin sahibidir. Sultan savaşa giderse

³⁵⁰ Ziya Gökalp, **Türk Medeniyeti Tarihi**, Ötüken Yayınları, Hazırlayan: Ali Duymaz, 2. Baskı, İstanbul-Kasım 2015, s. 116.

³⁵¹ Ziya Gökalp, **Türk Medeniyeti Tarihi**, Ötüken Yayınları, Hazırlayan: Ali Duymaz, 2. Baskı, İstanbul-Kasım 2015, s. 325.

³⁵² Ziya Gökalp, **Türk Medeniyeti Tarihi**, Ötüken Yayınları, Hazırlayan: Ali Duymaz, 2. Baskı, İstanbul-Kasım 2015, s. 325-326.

³⁵³ Ziya Gökalp, **Türk Ahlakı**, Sadeleştiren: Yalçın Toker, Toker Yayınları, 4. Baskı, İstanbul 2012, s. 69.

ayrı bir yerde bekler.” (İbn Batuta Sh:250) Bu sözlerden de Türklerin milletçe hakim oldukları yerlerde kadınların doğrudan doğruya yönetici olabildikleri de anlaşılıyor.³⁵⁴

3.3.2. Savaş ve Kahramanlıkta Kadın

Bir milletin sosyal yapısı, ekonomik ve kültürel hayatı ile devlet teşkilatı çok mükemmel olabilir ama bunların özellikle dış tehlikelere karşı korunması ve devam ettirilmesi için güçlü bir askeri düzene de ihtiyaç vardır. Ordu millet olan Türklerin en büyük hususiyetlerinden birisi de savaşçılıklarıdır. Barış zamanında günlük işleriyle meşgul olan halk, savaş zamanında çoluğundan çocuğuna top-yekün seferberlik halinde bulunuyordu. Türk tarihine ait kaynaklardan öğrendiğimize göre; savaş ve ordu komutanlığı sadece erkeklerin işi değildir. Kadınlar birlikte veyahut da orduları kumanda edebildikleri gibi, at üstünde okları, yayları ve kılıçları olduğu halde savaflara iştirak ediyorlardı. Özellikle harp, Türk için bir sanat halini almıştır. Onlar için yatakta ölmek en büyük yüz karasıydı.³⁵⁵

Eski Türklerde kadın, birçok konuda ön planda ve başarılı olduğu gibi savaş kahramanlık gibi bir konuda da ön plana çıkarak gücünü ve farkını göstermektedir. Erkeklerle birlikte kadınların da savafla katılabildikleri, savaş aletlerini kullanmayı, at binmeyi bildikleri bilinmektedir. Bu durum tüm çağdaş milletler arasında oldukça dikkat çekmekte ve diğer milletlerden ayrılmaktadır. Günümüzde olduğu gibi o çağlarda da kadınların savaflara katılması pek alışık olunan bir durum olmamaktadır. Ama eski Türk kadını bu farkıyla da dikkat çekmektedir.

Araştırmacılar, Türk ordusunun diğer kavimlerin ordularından farklı olan üç yönünü tespit etmişlerdir:

1. Türk ordusu ücretli değildir.
2. Türk ordusu daimidir.
3. Türk ordusu temelde süvarilerden kuruludur.

Bütün erkekler doğuştan asker oldukları gibi, yeri geldiğinde kadınlar da usta birer savaşçı olmak zorundaydılar.³⁵⁶

³⁵⁴ Ziya Gökalp, **Türk Ahlakı**, Sadeleştiren: Yalçın Toker, Toker Yayınları, 4. Baskı, İstanbul 2012, s. 115-116.

³⁵⁵ Saadettin Gömeç, **Türk Kültürünün Ana Hatları**, Akçağ Yayınları, 1. Baskı, Ankara 2006, s. 74.

³⁵⁶ Saadettin Gömeç, **Türk Kültürünün Ana Hatları**, Akçağ Yayınları, 1. Baskı, Ankara 2006, s. 74-75.

Türk ordusu daimi idi (Zira kadın-erkek, yaşlı-genç herkes her an savaşabilecek durumda olup, bozkırlının en tabii hayat icabı idi). Türklerin sporları, eğlenceleri ve avlanmaları bile askeri egzersizler niteliğinde idi.³⁵⁷

Seferler, devamlı yıpratma ve yıldırma harekâtı arasında, fertleri bir askerlik havası içinde yetişen bozkır Türk halkına sürekli başarılar sağlayan başlıca hususlardan biri de aynı zamanda savaş hazırlığı vasfında olan daimi spor hareketleri idi. Ata binmek, ok atmak herkesin tabii meşgalelerinden idi. At yarışları, cirit, gülle atma, güreş, doğancılık (yırtıcı kuşlarla avlanma) vb. mücadele azmini keskinleştirirdi. Kadınların da iştirak ettikleri top oyunları (futbol, golf ve poloya benzer neveleri) Hunlardan beri Türkler arasında oynanmakta olup Gök Türkler çağında Çin'e de yayılmıştı.³⁵⁸

Eski Türklerde kadınlar erkeklerin yaptığı her tür sporu yapabilmişlerdi ve kadınların güçleri erkeklerden hiç de aşağı olmamıştır. Birçok konuda erkeklerle eşit olan eski Türk kadını ağır vücut aktivitelerinde de erkekle eşit görülmüştür.

Eski Türk topluluğunda hür olan ve Asya Hunlarından beri ata binip, ok attığı, top oynama, güreş gibi ağır spor yaptığı, savaşlara katıldığı tespit edilen, namus ve iffetine düşkünlüğü yabancı kaynaklarda (İbn Fadlan, Gerdizi, vb.) bilhassa belirtilen Türk kadını itibar sahibi olup, muharebelerde düşman eline geçmesi büyük zillet sayılmıştır.³⁵⁹

Güreş konusu da hemen hemen bütün destan ve hikâyelerde ortaktır. Gerçekçi bir gözle bakacak olursak genç bir kızla ile delikanlının güreşmesi ve güreşmesi sonucunda pehlivan (Arap üzengi) görünümündeki kızın güreşi kaybetmesi normal bir olaydır. Ancak kızın cesaretli bir şekilde meydana çıkması yüzlerce insanı öldürmesi, hatta bu öldürdüğü insanların başından kale yapması masal özelliklerinin dışında Türk kadınının kahramanlığını da göstermesi bakımından önemlidir.³⁶⁰

Destanlarda halk hikâyelerinde masalarda kadının gücünün, kuvvetinin, savaşçılığının, azminin, cesaretinin ne kadar yüksek olduğu bu özelliklerle vurgulanmaktadır ve bu detaylar eski Türk kadını hakkında önemli doneler vermektedir. Yeri geldiğinde yüzlerce erkekle savaşıp, güreşip onlara üstün gelen kadın tipini görmekteyiz.

³⁵⁷ İbrahim Kafesoğlu, **Türk Milli Kültürü**, Ötüken Yayınları, 39. Baskı, İstanbul-Ekim 2015, s. 270.

³⁵⁸ İbrahim Kafesoğlu, **Türk Milli Kültürü**, Ötüken Yayınları, 39. Baskı, İstanbul-Ekim 2015, s. 276.

³⁵⁹ İbrahim Kafesoğlu, **Türk Milli Kültürü**, Ötüken Yayınları, 39. Baskı, İstanbul-Ekim 2015, s. 220-221.

³⁶⁰ Ali Berat Alptekin, **Halk Bilimi Araştırmaları**, Akçağ Yayınları, 1.Baskı, Ankara 2011, s. 272.

Mahmut Kaşgarî bize bir atalar sözü naklediyor: “Türk’ün atı kanadadır.” Bu darbimesel Türkleri uçan kuşlara benzetiyor. Bu kuşlara kanat lazımdı. Bu kanatlar ne olabilirdi, Türklere kanat veren onu şarktan garba, şimalden cenuba uçuran, cevval atları değil miydi? Eski Türklere kadınlar ve çocuklar da zevceleri (eşleri) ve babaları kadar biniciydiler. Bundan başka, üstü kapalı büyük arabalar da seyyar evlerinden ibaretti.³⁶¹

(...)

Oğuz Han’ın Batıda İdil Boyu Akınları

*Urum Kağan derlerdi, ulu büyük bir Kağan,
Oğuz’un komşusuydu, sol yanında oturan.
Kentleri çok çok idi, sayısız orduları,
Dinlemezdi Oğuz’dan, giden buyrultuları.
Gitmez idi ardından, direnir durur idi,
“Sözünü tutman” diye, söylenir durur idi.
Yarlık gönderirdi Oğuz, yarlığın dinlemedi,
Oğuz başını koydu, yok edeyim ben dedi!
Oğuz yola çıkarak, bayraklarını açtı,
Muz dağ eteklerini, kırk günden sonra aştı.
Çadırları kurdurup, derin uykuya daldı.
Tan ağrıyordu ki, çadıra ışık daldı.
Bir erkek kurt göründü, ışıktaki soluyarak!
Bir kurt ki gök yelesi! Bir kurt ki göm gök tüylü!
Bakıyordu Oğuz’a, ışıktaki uluyarak,
Döndü bu kurt Oğuz’a, tıpkı bir insan gibi!
Ağzından sözler döktü, tıpkı bir lisan gibi!
Dedi: “Ey! Oğuz Ey! Bilirim ne dilersin!
Urum’un illerinde, savaş yapmak istersin!
Ey Oğuz! Askerini, ben kendim güdeyim!
Ordunun en önünde, ben kendim yürüyeceğim!”
Toplattı çadırını, Oğuz duyunca bunu,
Ordusuna gidince, hayretle gördü şunu:
Bir büyük erkek kurt, askere öncü gibi!*

³⁶¹ Ziya Gökalp, **Türk Medeniyeti Tarihi**, Ötüken Yayınları, Hazırlayan: Ali Duymaz, 2. Baskı, İstanbul-Kasım 2015, s. 339.

*Gök tüyü gök yelesi, yol veren izci gibi!
Yürür durur önlerden!
Nihayet durdu bir gün, neçe sonra günlerden,
Duruverdi Oğuz'un, ordusu da ardında,
Bir nehir vardı burada, İdil-Müren adında.
Savaş başladı birden, nehir kıyılarında,
Ok ile, kargı ile, Kara Dağ sırtlarında.
Askerler arasında, çok çok vuruşgu oldu,
Halkın gönlü bunaldı, kalplere kaygı doldu.
Bir vuruşma, dögüşme, öyle yaman oldu ki,
İdil-Müren'in soyu kıpkızıl kanla doldu,
Oğuz Kağan başardı, Urum Kağan da kaçtı,
Kağanlığını aldı, halkı iline kattı.
Oğuz Han'ın otağı, ganimetlerle doldu.
Ölü, diri ne varsa onun tutsağı oldu.*

Oğuz Han'ın Kıpçak Akımı

*Uruz adlı kardeşi, vardı Urum Kağan'ın,
Uruz Bey'in oğlu da, kurtarı verdi canın,
Uruz Bey göndermişti, oğlunu bir şehre,
Dağ başında kurulmuş, gizlenmiş bir nehre.
Uruz Bey dedi ona: "Kenti korumak gerek!
Vuruş bitinceye deg, şehri saklamak gerek!
Vuruş bittikten sonra, halkını al gel!" dedi.
Oğuz bunu duyunca, ne içti ne de yedi.
Oğuz aldı ordusunu, hemen bu şehre yetti.
Uruz Bey'in oğlundan, Oğuz'a elçi gitti.
Çok, çok altın gümüş ile, hediye inci gitti.
Dedi: "Ey Oğuz Kağan! Sen benim Kağanımsın!"
Babam bu kenti verdi, dedi: "Sen benim oğlanımsın!"
"Sakla bu kenti bana, bunu korumak gerek!
Vuruş bitinceye dek, şehri saklamak gerek!
Harpten sonra kentini, al emrini bana gel"
Bu Uruz Bey'in oğlu sözüne devam etti:*

“Düşmana ise eğer, Oğuz Kağan’ın babam,
Beni hiç suçlamayın, suçluysa eğer atam!
Ben seninleyim her an, emrine bağlanmışım,
Emrine emir bilip, sana bel bağlanmışım!
Kutumuz olsun sizin, kutlu devletinizin,
Soyunuzdandır bizim, tohumu neslimizin!
Tanrı buyurmuş size, yeryüzünü al diye,
Hediyeler gönderip, vergini sunacağım,
Dostluktan çıkmayacak, karşında duracağım!”
Bu yiğidin hoş sözü, Oğuz sevindirdi,
Uruz Bey’in oğluna gülerek yarlık verdi.
Dedi: “Bana çok altın, çok hediye sunmuşsun,
Şehrini kentini de, çok iyi korumuşsun.
Kentini saklayarak, iyi korudun diye,
Saklap adını verdim, sana ad olsun diye”
Dostluk kıldı Oğuz Han, sonra ordusunu aldı,
İdil Nehri’ne gelip, kıyılarında kaldı.
İdil’den denen bu ırmak, çok çok büyük bir suydı,
Oğuz baktı bir suya, bir de beylere sordu:
“Bu idil sularını, nasıl geçeceğiz biz?”
Orduda bir bey vardı, Oğuz Han’a çöktü diz,
Uluğ ordu bey derler, çok akıllı bir erdi.
Bu yönde Oğuz Han’a yerince akıl verdi.
Baktı ki yer de bu bey, çok ağaç var, çok da dal,
Kesti biçti dalları, kendine yaptı bir sal.
Ağaç sala yatarak, geçti İdil Nehri’ni
Çok sevindi Oğuz Han, buyurdu şu emrini:
“Kalıver sen burada, oluver bir sancak bey!
Ben dedim öyle olsun, densin sana Kıpçak bey”
Oğuz orduya geldi, yol erlere göründü,
Yürümeye başlarken, kurt onlara göründü.³⁶²

³⁶² W.Bang-G.R.Rahmeti, **Oğuz Kağan Destanı**, Örgün Yayınevi, İstanbul-Ekim 2015, s. 96-97-98-99.

Destan metninden de anladığımız gibi tüm boy hep beraber göçerler savaflara giderler. Metinde açık açık söylenmese de kadınların da eski Türklerde iyi bir şekilde at bindiğini, ok attığını, savaşabilecek güçte cesaretle olduklarını tarihi kaynaklar söylemektedir. Metindeki tüm boyun beraber göç etmesinden de bunu anlamaktayız.

“Kalaç”lar, söylediklerine göre Oğuz Han İran’a bir akın yapmış İsfahan’ı alarak geriye dönmüştür, bu sırada askerlerinden birinin karısı doğurdu. Yeteri kadar yiyecek bulamadıklarından annenin sütü yoktu ve bu yüzden çocuk aç kalmıştı. Aile, yiyecek bulacağız diye etrafta dolanırken, orduya yetişememiş ve dolayısıyla geride kalmıştır. Çocuğun babası, bu sırada bir sülün kuşunu yakalayan bir çakal görür ve eline geçirdiği bir sopa ile çakalı kovalar. Bu kovalama o kadar süratli ve uzun olur ki en sonunda çakal sülünü ağzından bırakmak zorunda kalır, adam sülünü alır, pişirir ve karısına yedirir. Bunun üzerine kadının sütü gelir ve çocuk doğar. Çocuklarını doyurunca anne ve baba hızla yürüyüp Oğuz Han'ın ordusuna yetişirler. Bu çağda hiç kimse, her ne sebeple olursa olsun ordudan geri kalamazdı. Bu Oğuz Han'ın bir yasası idi. Oğuz Han bunları görünce canı sıkıldı ve onlara “Kal aç” dedi. Bu “Aç Kal” demektir. Bu sebeple onların soyundan türeyen ulusa Kalaç derler.”³⁶³

Eski Türklerin kadın erkek çoluk çocuk hep birlikte göç ettikleri, hep beraber savafla gittikleri bu anekdotta anlaşılmaktadır. At en önemli araçtır, kadınların da erkekler kadar iyi at bindikleri de tartışılmazdır ve mühimdir.

At yarışırma da normal bir imtihandır çünkü Türk kızının hayatı atla birlikte başlamaktadır. Belki de ilk yaptığı işlerin başında at sürülerini gütmesi, sulaması, kısırakların sütünden yapılan kımızı içmesi ve gelin olduğunda ata binmesi gelmektedir. Kısaca at, erkeğin olduğu kadar kızın da can yoldaşdır.³⁶⁴

Eski Türklerde savaşçı Türk kadınının en sadık dostu at olmuştur. Kadın, tüm bu özellikleri ile çağdaşı toplumlardaki kadınlardan ayrılmıştır. Çağının en güçlü kadın tipinin eski Türk kadını olduğu söylenebilir.

³⁶³ W.Bang-G.R.Rahmeti, **Oğuz Kağan Destanı**, Örgün Yayınevi, İstanbul-Ekim 2015, s. 145-146.

³⁶⁴ Ali Berat Alptekin, **Halk Bilimi Araştırmaları**, Akçağ Yayınları, 1.Baskı, Ankara 2011, s. 272-273.

3.3.3. Alp Kadın Tipi

Temel vasıfları “analık” ve “kahramanlık” olan Türk kadınının buna bağlı olarak sosyal hayatı da oldukça değişiklik göstermektedir.³⁶⁵ Türk toplumunda kadın her alanda hürdür. Ata biner, ok atar hatta güreş gibi ağır sporlar yapardı.³⁶⁶ Eski Türklerde kadınlar bu işlerle çok rahat şekilde baş edebilirlerdi çünkü o dönemde kadınlar fiziki bakımdan erkeklerden çok da farklı değillerdi. Kadın yalnızca evde değil dışarıda da kocasının yardımcısıydı. Kadın gerektiğinde savaşta da kocasının yanında savaşmaktan kaçınmazdı.³⁶⁷ İslam öncesi dönemde Türkler’de kadın, erkek gibi ata biner, ok atardı.³⁶⁸ O dönem kadın ile erkek arasında çok fazla fiziki kuvvet farkı mevcut değildi. Özellikle eski Türk kadını kuvvet, tahammül, azim, cesaret bakımından erkeğin hemen hemen eşiydi.³⁶⁹

Kahramanlık eski Türklerde kadının da birinci vazifelerinden olmaktadır. İslamiyet’ten önceki Türklerde kadın cesareti, yiğitliği, gücü ile tanınmaktadır. Bu özellikleri ile eski Türk kadını çağdaşı diğer milletlerin kadınlarından da büyük farklarla ayrılmaktadır. Alp Kadın tipini en iyi şekilde temsil eden eski Türk kadını kahramanlığıyla ve cesaretiyle nam salmıştır.

Prof. Dr. Mehmet Kaplan destanda Alp tipini inceleyen yazısında şöyle der: “Bu tipin (Alp) muayyen bir medeniyet seviyesinin yaşayış tarzının mahsulü olduğunu gösteren tafsilât vardır. Türk destanlarında yerleşik medeniyetin dışında göçebe medeniyetin özelliği olarak mücadelecî bir yaşantının felsefesinde yer alan ilkeler, destan kişilerini karakterize eder, sürü, av, akın, savaş destan kişilerinin yaşantısını doldurur. Bu dört unsur destan kahramanlarının gerek kadın ve gerekse erkeklerin kişiliklerine yön veren unsurlardır.”³⁷⁰

Türk destanlarında yer alan şahıslar, muhakkak ki belli devrelere göre, özellikler kazanan bir yaşantının ve kendisine özgü bir medeniyeti olan toplumun mahsulüdür. Türk destanını yaşantıları etrafında geliştiren kahramanlar belli özellikleri kişiliklerinde toplamış

³⁶⁵ Ayşe Erdoğan, Türk Kadını ve Edebiyat, Kastamonu’da İlk Kadın Mitinginin 75. Yıldönümü Uluslararası Sempozyumu, Kastamonu 10-11 Aralık 1994, Ankara 1996, s. 165.

³⁶⁶ Gülçin Çandarlıoğlu, **İslam Öncesi Türk Tarihi ve Kültürü**, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul 2003, s. 93.

³⁶⁷ Bahaeddin Ögel, **Dünden Bugüne Türk Kültürünün Gelişme Çağları**, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, no: 46, 3. Baskı, İstanbul 1988, s. 252.

³⁶⁸ Nermin Abadan Unat, Toplumsal Değişme ve Türk Kadını, Türk Toplumunda Kadın, Araştırma Eğitim Yayınları ve Türk Sosyal Bilimleri Derneği, Ankara 1982, s. 7.

³⁶⁹ Salim Koca, Eski Türklerde Sosyal ve Ekonomik Hayat, **Türkler**, Yeni Türkiye Yayınları, cilt: 3, Ankara 2002, s. 16.

³⁷⁰ Ali Öztürk, **Çağların İçinden Türk Destanları**, Pozitif Yayınları, İstanbul, s. 51.

ve “Alp” unvanı ile tanınan kişilerdir. Alp kavramı genellikle Türk toplumunda her devrede yaşamış değerler haritasıdır, yazılı metinlerde, geleneksel hayatın sözlü verilerinde, tarihi kişilerin şahsiyetlerinde, devlet düzeninde, toplumun sevgi ve saygısını, toplumun takdir hükümlerini üzerlerinde toplamış şahıslar olarak görülürler.³⁷¹

Destanlarda Alp her zaman atlıdır, bu yaşantı Türk düşüncesine “Türk çadırda doğar, at üstünde ölür.” hükmünü getirmiştir. Alp hayatı süresince atlı olduğu Kaşgari’de de kaydedilmektedir, savaş zamanında at üzerinde hem arkaya hem de öne ok atar, etraftan gelecek düşman saldırısından kendini korur. Bunlar başlarına örttükleri serpuşun önüne çift şahin kanadı takarlar, Alplerin savaşlarda kullandıkları belli silahları vardır, en önemlisi kulak hizasına kadar kaldırılarak çekilen ve çok uzaklara atılan ok ve yayın yanı sıra kılıç görülür, yayın kullanıldığı oklar için özel olarak yapılmış “keş” ismi verilen kınlar vardır. Keşler ya yanda veya sırtta taşınır. Kılıçlar ise bele bağlı, altundan yapılmış veya altundan işlemeli kında muhafaza edilir.³⁷² Burada kadın erkek şeklinde cinsiyet ayırımına gerek olmamaktadır. Eski Türklerde erkeğin taşıdığı kadar alp özellikleri kadın da taşımaktadır. At binen, ok kullanabilen, güreş tutabilen Türk kadını gerek savaş alanında gerek normal hayatta alplik özelliklerini barındırmaktadır.

Türk’ün hayatı at üstünde geçer, geniş tabiat kucağında, Asya’nın çeşitli illerinde çeşitli düşmanlarla geçen sürekli bir mücadele hayatı, Türklerin sürekli olarak güçlü olmalarını gerektirmiştir, bu ise sadece erkekler için değil kadınlar için de geçerlidir.³⁷³

Bu özellikleri destan metinlerinden de görebilmekteyiz; Ergenekon Destanı bize alplik ile ilgili şu şekilde fikir vermektedir:

(...) İl Han (Köktürk Han) in oğulları çoktu. Hepsi savaşta yiğitçesine ölmüştü. Kıyan adlı, o yıl evlendirdiği bir küçük oğlu vardı. İl Han’ın Tucus adında, Kıyan’la yaşıt aynı yıl evlenen kardeşinin oğlu bir arada tutsak düşmüşlerdi. O gün umutlarının yitirircesine yaşadılar. Bu süre içerisinde ölüp ölüp dirildiler.

On gün sonra bir gece ikisi de, karlılarıyla birlikte, atlarına binip kaçtılar. Özlemine öylesine duydukları yurtlarına geldiler. Gök aynı gök, dağlar aynı dağlardı. Bir boşluk bir tükenmişlik içlerini sarmıştı. Düşmandan kurtulan yalnız deve, at, sığır, koyundu. Saygı duyulan, sevilen ya da küçümsenen kişiden yoksun bir doğa ile çepçevre kuşatılmışlardı.

³⁷¹ Ali Öztürk, **Çağların İçinden Türk Destanları**, Pozitif Yayınları, İstanbul, s. 52.

³⁷² Ali Öztürk, **Çağların İçinden Türk Destanları**, Pozitif Yayınları, İstanbul, s. 60.

³⁷³ Ali Öztürk, **Çağların İçinden Türk Destanları**, Pozitif Yayınları, İstanbul, s. 64.

Kurtuluşun sevinci ile gözleri buluştu. Sevdiklerini yitirmenin karamsarlığı içlerinde bir uçurum gibi açıldı. Kıyam ve Tukuz'un bakışlarındaki kin bilinci duyarlıklarının derinliğini o anda engelledi. Görüştüler: “Eğer ile varmayı düşünsek, dört yandaki illerin hepsi bize düşman. En iyisi, dağların içinde insan yolu düşmez bir yer arayıp bulmalı” diye sürülerini sürdüler. O dağ yöresini gezip dolaştılar. Dar geçitli, derin uçurumlu bir bölgeydi orası... Geldikleri yolun dışında ayrı bir ulaşımı yoktu. Bir deve ya da bir at bin güçlkle o yolu aşabilirdi. Ayağı yanlış bassa paramparça olurdu. Baş döndürücü bir sonsuzluk ve derinlik uzanıyordu aşağılarda. Doğanın güzelliği göz kamaştırıcıydı. Akarsular, kaynaklar, türlü otlar, koyak ve ovaları süslüyordu. Av hayvanlarının doyumsuz güzelliği karşısında bakışları büyülenmiş gibiydi. Acılarını biran unuttular. Tanrının yüceliği önünde baş eğdiler. Hayvanlarının kışın etini yediler, yazın sütünü içtiler, derisini giydiler. O yere “Ergenekon” adını koydular.³⁷⁴

Destanda erkeklerin karılarıyla birlikte atlara binip gitmelerinden, çok çetin doğa koşullarında dahi at üstünde yol alabilmelerinden, zor şartlarda hayatta kalma becerilerinden kadınların da erkekler gibi alplik özellikleri taşıdığını görmekteyiz.

Yine ailece göç etme durumu ve kadının at binmesi ve tüm zor şartlarda direnme gücünü, cesaretini, yiğitliğini Şu Destanı'nda da görmekteyiz:

(...) Zulkarneyn, Hocent Suyu'ndan geçerek karakola geldi ve gözcüler durumu hakana haber verdi. Hakan hemen davullar çaldırarak, doğuya yürüdü. Halk daha önce gitmek için hiçbir hazırlık yapmayan hükümdarlarının birden bire kaybolmasından dolayı endişeye düştü. Bir ürküntü ve karışıklık oldu. Binek hayvan bulabilenler hakanlarının ardı sıra yola çıktı. O vakitlerde Taraz, İsficab, Balasagun ve bunun gibi yerler kurulmamıştı. Bunların hepsi sonradan yapılmıştır. Buraların ahalisi göçebeydi. Hakan burayı terk ettikten sonra, çoluk çocuklarıyla yirmi iki kişi kalmıştı. Bunlar gece hayvanlarını bulamadıklarından kaçamamıştı. İşte bunlar başlangıçta söylediğimiz kişilerdi. Hayvanların tamgalarını beyan ettim. Kınık, Salur ve başkaları gibi. Bu yirmi iki kişi yayan çekilip, gitmek ya da orada kalmak konusunda sözleşirlerken, iki adam daha çıkageldi. Bunlar ağırlıklarını sırtlarına yüklemişler, ailelerini de yanlarına almışlardı. Ordunun peşinden gidiyorlardı. Terlemişler ve yorulmuşlardı. Bu yirmi iki kişi yeni gelenlerle konuşup, tartıştılar. Bu iki adam dedi ki: “Zulkarneyn bir yolcudur, bir yerde durmaz, buradan da geçer, gider. Biz de kendi yurdumuzda kalırız.” Yirmi ikiler onlara

³⁷⁴ Orhan Ural, **Üç Destan**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1972, s. 24-25.

Türkçe, “Kal-aç” derler. Aç kal manasındadır. Sonradan bunlara “Halaç” denilmiştir, asılları budur. Zulkarneyn gelip, bunları saçlı ve üzerlerinde Türk alametleri var, Türk belgeleri olduğunu görünce, sormadan onlara; “Türkmanend” demiştir. Bu Türk'e benzer anlamına gelir. İşte bu ad onlara bugüne kadar kalmıştır.³⁷⁵

Destandan aldığımız bu metinden gördüğümüz gibi göçebe kültürün etkisi kendini alplik özellikleri ile ortaya koymaktadır.

Oğuznamelerde de, evlenmeler beşeridir fakat alpler kendi dengi ve kendi gücü ile boy ölçüşecek, gerektiğinde eşit mücadele gösterecek, alp kadınlarla evlenmeler olmaktadır.³⁷⁶ Alpler özellik ve güç bakımından kendilerine denk kızlarla evlenirler.³⁷⁷ Dolayısıyla eski Türklerde kadınlar en az erkekler kadar alplik özellikleri taşımaktadırlar.

Alp Er Tunga Destanı'ndan edindiğimiz bilgi doğrultusunda: Şehname, Siyavuş'la evlenen Afrasiyab'ın kızı Münije için şu kaydı verir:

Kaz, Afrasiyab'ın kızının adı, Kazvin şehrini bu kurmuştur. Aslı kaz aynıdır, çünkü Afrasiyab'ın kızı orada oturur, orada oynarmış. Türklerden birtakımları Türk ülkesinin sınırını Kazvin'den sayarlar: Kum şehri de sınır sayılır, çünkü Kum kelimesi de Türkçedir. Afrasiyab'ın kızı burada avlanırmış. Birtakımları da sınırını Mervüş Şah-ı Can'dan başladığını söylerler. Çünkü Kaz'ın babası Alp Er Tunga (Afrasiyab) demektir, Merv şehrini yapan zattır.³⁷⁸

Metinde eski Türklerde kadının alplik özelliği çerçevesinde av avladığını görmekteyiz. Anlıyoruz ki avlanmak kadınlar içinde söz konusu olan bir eylemdir ve bu eylem de kadının alplik özelliklerini tamamlar niteliktedir.

Türk destanlarında yer alan geniş Asya steplerinin zorlu iklim şartları, kendi aralarında ve düşmanlarıyla yaptıkları bitmek bilmez savaşlar, sık sık yıkılıp kurulan devletler, konar-göçer bir hayat tarzını zorunlu kılmıştır. Böyle bir yaşam da kahramanlık ve cengâverlik ruhunu da beraberinde getirmiştir. Göçebe hayatın tüm zor koşullarında hayatta kalmaya çalışan insan, doğanın kendisine verdiği yetenekleri geliştirmek zorunda kalmıştır. Bu durum Türk destanlarında her zaman Alp tipini ortaya çıkarmıştır. Alp tipini hazırlayan bu şartlar kadını da eğitmiştir. Fedakâr, iffetli, saygın ve erkeğin sadık dostu

³⁷⁵ Saadettin Gömeç, **Türk Destanlarına Giriş**, Akçağ Yayınları, Ankara 2009, s. 280-281.

³⁷⁶ Ali Öztürk, **Çağların İçinden Türk Destanları**, Pozitif Yayınları, İstanbul, s. 59.

³⁷⁷ Ali Öztürk, **Çağların İçinden Türk Destanları**, Pozitif Yayınları, İstanbul, s. 63.

³⁷⁸ Ali Öztürk, **Çağların İçinden Türk Destanları**, Pozitif Yayınları, İstanbul, s. 149.

olan kadın, bu özelliklerinin yanında erkekle birlikte savaşan, dövüşen, güreşen, yarışan avcı akıncı bir kahraman olarak ortaya çıkmaktadır.

3.4. Dini, Ahlaki ve Felsefi Hayatta Kadın Tipi

3.4.1. Düşünce ve Ahlak Anlayışında Kadın

Meşhur seyyah İbn Batuta'nın gördüğü yerlerden birisi de Altun Orda Hanlığıdır. O Harezmi anlatırken; beyin huzurunda bir adalet divanının kurulduğunu, burada kadı ve din adamlarıyla beraber “yarguçı” adı verilen şahsın da hazır bulunduğu, halkın şikâyetlerinin dinlendiğini, konu şer'i ise kadıya, değilse yargıca havale olunduğunu söyler. Hükümlerin adillikinden bahseder ve rüşvet de almadıklarını vurgular. Bu çağlarda Avrupa'da insanlığın birbirinin kanını emerken, dünyanın pek çok yerinde topluluklar gelip, Türk adaletinin ve koruyuculuğunun gölgesi altında yaşamayı tercih ediyorlar.³⁷⁹ Bundan dolayı devlet vatandaşlarına karşı adil olmak durumundadır. Türklerin ahlak anlayışının temelinin adalete dayandığı söylenebilir.

Bozkır kültürünü ortaya koyan Türklerin kendilerine mahsus bir düşünce sistemi ve ahlak anlayışına sahip olmaları gerekir ki, bu münasebet ilim yönünden şöyle açıklanabilir:

Eski Türk'e at, insan ruhunu okşayan iki beşeri imkân sağlamıştır: Biri, at üstünde insanın kendini başkalarından daha üstün hissetmesi, ikincisi atın sürati sebebi ile ilişkin kısa zamanda istenilen yere ulaşabilme iştiağının tatmini. Bozkırlı Türkler tarihte bu hususları gerçekleştiren ilk topluluk olarak görülür. Birincisi yani üstünlük duygusu üniversal devlet anlayışının desteği ile eski Türk'te, O. Menghin'in ifadesiyle “beylik gururu”nu uyandırıyor, ikincisi de yeni ufuklara hükmetme arzusunu kamçılıyordu. Bunu fiiliyat sahasına çıkarmak için gerekli araç ise elde idi: demir. Hükmetme isteği de aslında bir içgüdü olup her insanda şuur altı bir kuvvet olarak yaşar. Bu içgüdü'nün aynı zamanda ilk fırsatta başkalarını sömürmek içinde bir vasıta vasfı taşıdığını dünya tarihi gösteriyor. Bazı milletleri istismarcılık yoluna sürükleyen husus, onlar da “beylik” gururunun eksikliğidir. Beylik gururu sadece övünme vesilesi olan basit bir psikoloji değildir. Onun, Gök Tanrı'dan kaynak alan üniversal devlet telakkisinin gereği olarak, asıl özelliği, karşılık beklemeden koruyucu olmasıdır. Bu ise hüküm altına alınmış insanları sevmekte temellenir. İnsan sevgisinden doğan koruyuculuk, adalet, hürriyet ve eşitlik düşüncesini

³⁷⁹ İbn Batuta, **İbn Batuta Seyahatnamesi'nden Seçmeler**, Hazırlayan: İ. Parmaksızoğlu, Ankara 1981, s. 122.

getirmiştir. Türk devletlerinde görülen töre prensipleri böylece daha açık bir mana kazanmaktadır. Türklerin tarihte çeşitli kavimleri idare etmekte gösterdiği başarıların sebebini burada görmek mümkündür ve muhakkak ki Türkler insan psikolojisini en iyi tanıyan, anlayan ve bu sahada Antik-Çağ medeniyetinin temsilcilerinin bile çok geride bırakan bir millettir. Buna Türk'ün “gerçekçilik”i de denebilir. Beylik duygusu + insan sevgisi + gerçekçilik şeklinde özetlenebilecek olan eski Türk düşüncesinin esaslarını ahlak prensibi yapmış yani hayatında düstur edinmiş insanı eski Türkçede “alp” denirdi. Türkçede er, erkek cesur kişidir; fakat “alp” yiğit insan demektir. Cesareti ile mücadele ruhunu geliştirici “ad verme” ve “and içme” gibi gelenekleri “alp”liğin devamını sağlayan eski Türk topluluğunda debdebe, gösteriş ve servete değer verilmez. Yalancılıktan da şiddetle nefret edilirdi. Devletler arası siyasi antlaşmalarda bile sadece söz verilmekle yetinilmesi ve bu sözün başka topluluklardaki yazılı taahhütlerden de üstün bir sağlamlık taşıması, eski Türk'ün bu günde milli gelenek dahilinde devam eden “söz namustur” telakkisinin ahlaki bir meziyet olarak ortaya koymaktadır.³⁸⁰

Düşünce ve ahlak anlayışındaki tüm bu tanımlar eski Türk insanı için geçerlidir yani kadın erkek ayrımı yapılmamaktadır. Hemen hemen her alanda eşit olan kadın erkek ahlaki anlamlar ve düşünce yapıları, hayat felsefeleri söz konusu olduğunda da eşittir. “Alp”lik dahi bir cinsiyet barındırmaz kadın için de erkek için de ortak bir yaşam felsefesidir. Ahlak, düşünce yapısı ve felsefe adına söylenen her şey eski Türklerde kadını da kapsamaktadır. Türkler yüce, ahlaki değerleri ile nam salmış bir millettir. Onlardaki koruma, sahiplenme duygusu çağdaş hiçbir millette bulunmamaktadır. Eski Türkler iktisadi durumları ve toplum içerisindeki statüleri ne olursa olsun genellikle köleliğe karşı gelmişlerdir, kendi işlerini kendileri yapmaları birçok erdemi barındırdığı gibi zayıfı koruyup kollama, ezmeme kültürünün de bir sonucu sayılmaktadır. Yalancılık, riyakârlık asla kabul edilebilecek şeyler değildi, esi Türklerde söz namus kabul edilirdi. Tüm bu özelliklerden eski Türklerde kadının ne kadar güçlü ahlaklı, yüce, sağlam karakterli olduğu anlaşılmaktadır. Tüm bu özellikleri Bozkurt Destanı'nda (Türeyiş) da görmekteyiz, destan metni bu bakımdan büyük önem taşımaktadır:

(...) Binlerce yıl geçtikten sonra insanoğlu yeni yeni şeyler öğrendi, başka başka özellikler kazandı. Irklar zamanla birbirinden tefrik edilmek için çeşitli adlar almaya başladılar. İşte bunlardan birisi vardı ki o zamana kadar yaratılmış olan hiçbir ırka hiçbir soya benzemiyordu. Tanrı bu ırka o vakte kadar meydana getirdiği hiçbir kavimde

³⁸⁰ İbrahim Kafesoğlu, **Türk Milli Kültürü**, Ötüken Yayınları, 39. Baskı, İstanbul-Ekim 2015, s. 331-332.

olmayan meziyetler ve hünerler bahşetti. Bu ırk dünyanın en savaşçı, en zeki, en dürüst, en güzel ahlaklı milletiydi. Bulunduğu coğrafyada ona korkuyla karışık bir saygı hissi vardı. Bu ırk zayıfların ve haklıların koruyucusu, zalimlerin ve haksızların düşmanıydı.

O zamanlar, bahsedilen bu ırkın başında tıpkı kendisi gibi çok cesur, yiğit ve ahlaklı bir kişi vardı. Herkes onun sözünü dinler, yap dediğini yapar, yapma dediğini yapmazdı. Bu kişinin adı Türk'tü. Türk "güç, kuvvet, erdem" demektir. Onun soyundan gelen kişiler de bu özelliklerinden dolayı o öldükten sonra bu adı almayı uygun buldular.

Yıllar geçti, Türk'ün evlatları dünyanın hakimi oldular. Akılları ve kudretleriyle evleri yönetip düzeni sağladılar. Türk milletinin yeryüzünde bu kadar sevilmesi bu ırkın üstünlükleri yüzünden dünyada bazı ayrıcalıklara sahip olması, çevredeki toplumların ve ülkelerin bazılarının ona düşman olmalarına sebep oldu. Bu sıralarda onları İllig Kagan yönetiyordu. Kendi soydaşları arasında da çekemeyenler vardı. Çinliler ve Moğolların (Kıtan) başını çektikleri halklar, içlerine dokuz Oğuz, Kırgız gibi Türk boylarını da alarak harekete geçtiler. Türk milletinin bu düşmanları aralarında gizli planlar yaparak; onu bir gün tuzağa düşürerek büyük bir bozguna uğrattılar. Bu korkunç baskıdan bir çocuk haricinde kimse kurtulamamıştı. Düşman askerleri bu çocuğu öldürmemişler, fakat kol ve bacaklarını keserek bir bataklığa atmışlardı.

Yeryüzünde olup biten bu işleri Tanrı makamından seyrediyordu. Kendi yaratmış olduğu, bu kutlu ırkın yok olmasına razı olmadı. Onun için bu çocuğun yanına bir dişi kurt gönderdi. Bu dişi börü çocuğa et ve yiyecek getiriyordu. Bunlarla beslenen çocuk ölümden kurtuldu. Biraz büyüyen bu çocuk kurtla birleşti ve kurt ondan gebe kaldı. Etrafta kurt gibi yaşayan bir çocuğun olduğunu duyanlar onu öldürmeye geldikleri zaman kurt Tanrı'dan gelen buyruğu dinleyerek; çocukla birlikte yaşadıkları gölün kuzeyinde bulunan bir dağa kaçtı. Bu dağın içerisinde çok büyük bir mağara vardı. Börü çocuğa yol göstererek mağaranın içerisine girdi. Ortasında otları, ağaçları, nehirleri ve gölleri olan bir ova bulunuyordu. Bu ovanın genişliği onlarca kilometre kare idi. O kadar güzel bir yerdi ki Tanrı bu Türk çocuğunu adeta cennetin bir eşi olan bu yeri özellikle getirmişti. Onun burada çoğalmasını güçlenmesini ve yeniden kendi adaletini uygulamasını istiyordu. Börü burada on erkek çocuk doğurdu. Bu on çocuk büyüyünce dağı bin bir güçlülükle geçip on tane kız kaçıracak buraya getirdiler ve orada çoğaldılar. Bunlardan birisi kendisine börü (Aşina/A-shih-na) soyadını alarak çadırının önüne kurt başlı bir sancak astı. O diğer

*kardeşlerinden yetenekliydi. Börülülerinin soyundan gelenlerin hepsinin farklı hünerleri vardı daha sonra bu Börü adlı genç hepsinin başı oldu.*³⁸¹

Destan metninde de gördüğümüz gibi Türk insanı yüce ahlaklı, Tanrı tarafından korunan, kutsal sayılan, büyük erdemlere sahip, zeki, dürüst, güzel ahlaklı olarak nitelenmektedir. Ve çağdaşı tüm milletlere ahlaki açıdan üstünlüğü vurgulanmaktadır.

Türklerin dikkat çekici ahlaki bir özelliği de “utangaç” bir millet oluşudur. Türkler savaş meydanlarında değil, rahat döşekte ölmekten, hatta ihtiyarlayıp hastalanmaktan utanırlardı. Esir olmak, köle durumuna düşmek, kadınların düşman eline geçmesi büyük bir utanç kaynağı idi. Şatafat içinde yaşamaktan, böbürlenmekten, başarıları dolayısıyla övünmekten ve övülmekten; verdikleri sözü yerine getirememekten, yalan söylemekten utanırlardı. Utanma hissi, Antik Çağ düşüncesine dayalı Batı anlayışındaki gibi bir ruhi zaaf değil, insana daima kendini kontrol etme imkânını sağlayan bir psikolojik mekanizmadır. Eski Yunan telakkisinde yalancılık, hırsızlık mübah görülmüş, haksızlık yapmak kudret belirtisi ve cesaret, faziletlerin başı kabul edilmiştir; fakat insanda utanma denen bir ruhi prensibin mevcudiyeti hatıra getirilmemiş idi. Buna karşılık eski Türk ahlakında, cesaret yanında ve belki ondan da üstün olmak üzere, kötülükten koruyucu, başkalarını aldatmaktan, vicdanın yerini kurnazlığa terk etmekten alı koyucu ve insana namuslu, vakarlı bir hayat düzeni bağışlayıcı “utanmak” duygusu en büyük fazilet sayılmıştır. Bu ahlaki özellikleri dolayısıyla Türkler hakka saygılı, doğruya hürmetkâr olmuşlar ve meşru devlet idaresine bağlılık ile uzun ve çok meşakkatli göç hareketlerinde bile bozulmayan törenin disiplin anlayışı içinde “nizamcı” bir cemiyet teşkil etmişlerdir.³⁸²

Eski Türk’ün fiilen yaşanan faal hayata karşı duyduğu tutkunluk ile gerçekliğin tabii bir sonucu olan, yalnız görülene inanmak eğilimi Türk düşüncesine mantık ve bilgi teorilerinden ziyade ahlak ve devlet felsefesine sevk etmiştir. Türk devlet felsefesi de devletin, nazariyelerle değil topluluk eğilimlerine uymakla idare edilebileceği gerçeğine dayanır. Türk düşüncesi, özellikle bu orijinal cihetleri ile Hind, Sâmi ve Grek düşünce sistemlerinden ayrılmaktadır: Hind düşüncesi en iyi dayanağını Budizm’de bulurken; “mucize” inancı ile beslenen Sâmi düşünce, insan idraki üstünde bir takım meçhuller dünyası kabul ettiği kâinatta hadiseleri çözmek üzere “insanüstü” kudretle donatılmış veliler çıkarırken; Antik Çağ düşüncesi de ancak sağladığı menfaat ölçüsünde değer verdiği dünyanın sırlarını öğrenmek için “akıl”ı tek yol sayan filozofların ve tabiatı iyi

³⁸¹ Saadettin Gömeç, **Türk Destanlarına Giriş**, Akçağ Yayınları, Ankara 2009, s. 203-204-205-206.

³⁸² İbrahim Kafesoğlu, **Türk Milli Kültürü**, Ötüken Yayınları, 39. Baskı, İstanbul-Ekim 2015, s. 332-333.

taklit edebilen sanatkârların zuhuruna imkân hazırlarken; Türk düşüncesi daha çok “millet sevgisi, Tanrı korkusu, doğruluk ilkeleriyle” belirlenen devlet adamı, teşkilatçı ve idareci yetiştirmiştir. Demek ki Türk düşüncesi “beşeri ve pratik”tir. Çin’de ise önce bu Türk düşüncesi hakim olmuş sonraları Budizm’in tesiri ile Hind düşünce tarzı hakim olmuştur.³⁸³

Eski Türkler değerlerine, hassasiyetlerine, inançlarına öyle bağlı bir millet ki önem verdikleri değerlerden en ufak bir uzaklaşma onlar için felaket olabilmekteydi. Türk erkeği de Türk kadını da aynı değerlere sahiptiler, aynı değerde hassastılar ve bu sebeple eski Türklerde iç evlilik söz konusu olmuştur. Fakat bunun dışına çıktığında yani Türk kadını ikinci plana atıldığında ve Türk insanı kendi için kıymetli, uğurlu sayılan en ufak maneviyatından dahi vazgeçebildiğinde Türk insanının başına gelen felaketler Göç Destanı'nda şu şekilde sembolize edilmektedir:

(...) Yü-Iun Tigin tahta çıktıktan sonra, Çin'deki Tang Sülalesi (M.S. 618-905) ile birçok savaşlar yaptı. Kendi halkını sulha ve rahata kavuşturmak istiyordu. Bunun içinde Çin sarayından bir kız alarak aralarında akrabalık kurdu. (Böylece sulh olunca da) ordusunu savaşlardan çekti ayrıca bu Tigin'in oğlu Ko-li ile de Çinli prenses Chin-lien evlendirildi. Bu Çinli prenses, Kara-Kurum'da bulunan Pieh-li Po-li Ta adlı bir yerde oturuyordu. Bu sözün manası “hatunun oturduğu dağ demektir.” Bu dağ Tien Koli Ta Ha dağı adı da verildi. Bunun manası “gök ruhlarının dağı” demektir. Bu dağın güneyinde kayalık bir dağ vardı. Bu dağın adı da Kutlug Dağ'dır. “Kutlug Dağ” demek iyi, talihli ve saadet getiren dağ demektir.

Çin’de egemen olan Tang sülalesinin elçileri, (Uyguların Kağanına) bilgi edinmek için müşavirleri ile birlikte Uygur ülkesine gitmişlerdi. Bunlara arasında konuşup şöyle dediler:

“Kara Kurum’un kudret ve zenginliği, ancak bu dağ sayesinde olmuştur. Biz bu dağı niçin yok etmeyip de (Uygur devletini) zayıflatmayalım. Elçiler aralarında böyle konuşup anlaştıktan sonra Uygur Kağan’ı Tigin’e geldiler ve şöyle dediler: “Siz Çinli bir prensesimizle evlendiniz, bizim de sizden bazı yardımı istemek için ricalarımız olacak. İyi talih taşları sizlerin muhterem memleketinizce kullanılmamaktadır. Sizin yerinize biz bu taşları değerlendirelim.” dediler ve Tigin ile anlaştılar. Bu taşları alıp Çin’e götürmek istediler fakat taşlar çok ağırdı ve Çin’e götürmek imkânı yoktu. Bunun üzerine taşlara

³⁸³ İbrahim Kafesoğlu, **Türk Milli Kültürü**, Ötüken Yayınları, 39. Baskı, İstanbul-Ekim 2015, s. 333-334.

ateş verip yaktılar ve üzerlerine sirke döküp küçük parçalara ayırdılar. Ondan sonra da bu parçaları alarak Çin'e gittiler.

Bu taşların götürülmesinden az zaman sonra, kuşlarla hayvanlar tuhaf tuhaf bağırmaya başladılar. Yü-Lün Tigin ise on beş gün içinde öldü. Memleketin başına ise türlü türlü kötülükler geldi. Halk ise rahat bir gün görmedi. Yülün Tigin'den sonra gelen kağanlar arka arkaya öldüler. Bunun üzerine Uygurlar Turfan'a göç etmek zorunda kaldılar. Turfan'ın diğer bir adı da "Koço"dur. Beş Balık bölgesine de kendi egemenlikleri altında bulunduruyorlardı. Onların memleketleri kuzeyde A-chu nehrine kadar uzanıyordu. Güneydeki komşuları ise Çin'in Kansu eyaletindeki Chiu-Chüan şehri idi. Doğu'da Hotan ve Kaşgar'a kadar uzanıyorlardı. Uygurlar bu yerlerde 970 yıldan fazla oturdular.

Çinli prenses Kyu'liao-yu onun oğlu Gali Tigin ile nişanlandılar. Gali Tigin, Gurin yakınında "Bili Polida" yahut nişanlı dağ üzerinde oturuyordu. Bu civarda Tanrı Dağı adında bir dağ, onun civarında da İyüli dağ vardı. Çangların (Çin)sefiri hududa vardığında, o memleketin refahının bu dağa bağlı olduğunu ve onun yok edilmesi takdirinde, Uygur devletinin yok olacağını anladı. Bilahare Kağan'ın huzuruna çıkınca şu yolda konuştu:

-Madem ki siz nişanlının pederisiniz sizden bazı şeyler istemeye hakkımız vardır, İyüli Dağ hiç bir işe yaramaz bir kaya parçasıdır. Çinliler ona sahip olmayı pek isterler.

Yolun Tekin razı oldu, fakat dağın büyüklüğü sebebi ile onu kaldırıp götürmek mümkün olamıyordu. Bunun için (dağın) etrafında büyük bir ateş yaktılar, dağ kıpkırmızı oldu, derhal üzerine sirke döktüler. Dağ parçalandı, Çinliler o parçaları arabalar koyup götürdüler. Dağ parçalandı, Çinliler o parçaları arabalara koyup götürdüler. Bu dağ gittikten sonra, memleketin kuşları, hayvanları hareketsiz kaldılar ve büyük felaketleri haber veren feryatlar, sesler çıkardılar. Yedi gün sonra Yolun Tekin öldü. Memleket türlü türlü felaketlere uğradı. Bir kaç nesil sonra bu felaketlerin neticesi, memleket ahalsinin göç etmesine sebep oldu. Göç edenler, Kiya-çu yahut Hoca'da yerleştiler. İlk işleri Beş Balık (şehrini) kurmak oldu." ³⁸⁴

Bu ibretlik metin eski Türk değerlerini özetler nitelikte, Türklerin değerlerinden en ufak tavizin verilmesinin dahi nasıl kötü sonuçlar doğurabileceğini göstermesi, ibret vermesi bakımından son derece önemlidir.

³⁸⁴ Ali Öztürk, **Çağların İçinden Türk Destanları**, Pozitif Yayınları, İstanbul, s. 356-357-358.

Uygur Destanı'nda yurt bütünlüğünün ve halk saadetinin sembolü olarak bilinen “yada taşı” destanın ikinci rivayetinde bir yüzük taşıdır. Yada taşı hakkında daha eski bir bilgi yine eski Çin ve İslami İran kaynaklarındadır. Buna göre Isık Göl civarında yaşayan Hakan Türk ile Aral taraflarında hüküm süren amcazadesi Guz yani Oğuz arasında yada taşı yüzünden uzun savaşlar olmuştur. Bu rivayette yada taşı Türk'ün milletler üzerinde hâkimiyetini sağlayan bir tılsımdır. Rivayete göre Hakan Türk'e Çin'den gönderilen on Şaman, ilimleri ve tecrübeleriyle yardım ederek taşın yani hâkimiyetin Türk'te kalmasını sağlamışlardır. Bu on Şaman muhtemelen On Ok adlı Göktürk kabilelerinin bilgi ve tecrübe sahibi atalarıdır. Yada taşına İslamiyet'ten sonraki Türk destan ve masallarında da rastlanacaktır fakat gene bu taşın en dikkate değer hikâyesi Uygur Destanı'ndaki şeklindedir. Bir Türk hakanının savaş gücünü kaybetmiş gibi, sulh için, yabancı bir milletten kız alma uğruna yurdundan bir taş parçasını dahi feda etmesi büyük bir felaket olmuştur. Uygur Destanı'ndan açıkça anlaşıldığına göre mukaddes yurt taşları, başkalarına bahşedilmeyecek bir vatan ve millet sevgisinin sembolüdür.³⁸⁵

Devlet teşkilatında Doğu-Batı (sağ-sol) tarzındaki yansımasından da görüldüğü üzere ve kaynaklardaki ifadesi ile “Güneşin doğduğu yerden battığı yere kadar” insanları törenin himayesine almak şeklinde belirlenen bu büyük “dünyayı yönetme ülküsü”nün destanlarda, efsanelerde ve yazılı eski vesikalarda yer almış silinmez izleri vardır. Görülüyor ki bugün “yiğit” dediğimiz “alp” tipini ideal insan kabul eden kadim Türk kültüründe, ideal “cemiyet” tipi görüldüğü üzere, adeta bir destan havası içinde akıp giden bozkır hayatının gereği, çok düşünen yaşlılardan ziyade, beylik gururuna sahip, güçlü ve dinamik fertlerden kurulu topluluk olarak belirtmektedir. Tarih yapmak fakat yazmamak gibi bir karakter ifadesi bunun sonucu olsa gerektir.³⁸⁶

Başka cemiyetlerde kadın “tabu” idi. Eski Türklerde ise kadın “tekin”di. Tekin, tabunun zıttıdır. Tekin kendisine yaklaşan namahremleri çarpmaz; hiçbir yabancı tekinden zarar görmez. Hâlbuki tabu kendisine namahrem olanlar için çok zararlıdır. Tabu, bunlar hakkında çok tehlikelidir. Tabunun tekine karşı olan zıt vaziyetidir ki tabuya Türkçede “tekinsiz” denilmesini iktiza ettirdi (gerektirdi). Kadının tekinsiz olmayıp bilakis tekin olmasının birçok mühim neticeleri var. Bunlardan bazıları:

- Aile dahilindeki otorite yalnız babaya ait değildi. Müstereken ikisine aitti.
- Eski Türklerde harem yoktu. Kadın her meclise iştirak ederdi.

³⁸⁵ Nihat Sami Banarlı, **Resimli Türk Edebiyatı Tarihi**, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 2001, cilt: 1, s. 36.

³⁸⁶ İbrahim Kafesoğlu, **Türk Milli Kültürü**, Ötüken Yayınları, 39. Baskı, İstanbul-Ekim 2015, s. 334-335.

- Eski Türklerde peçe yaşmak yoktu. Siyasi, dini ve iktisadi meclislere kadınlar yüzleri açık olarak iştirak ederlerdi.
- Mesleki iş bölümü olmadığından kadın erkeklerin yaptıkları her işi ifa ederdi: Hükümdarlık, kumandanlık gibi.
- Şölen ve milli toylara erkekler gibi iştirak ederdi.³⁸⁷

Tüm bu özellikler; kadının eski Türk felsefesinde, yaşam tarzında, ahlaki anlayışlarında, düşünce biçiminde nerede yer aldığını göstermesi bakımından büyük önem arz etmektedir. Tüm bunlara ek olarak eski Türklerde çok önemli olan bir başat değer de misafirperverlik olmaktadır. Daha önce de değindiğim gibi Türklerin misafirperverliği eski Türk kültüründe çok önemli bir yer tutmaktadır. Eski Türklerde “yas tutma” da bir felsefe, bir yaşam biçimi ve derin bir ahlak anlayışı içermektedir.

Eski Türkler ölüm halinde yas törenleri düzenler bu sırada acılarını dile getirmek için bağırsarak yüzlerini, gözlerini çizerlerdi. Herhalde saçlarını da kesiyorlardı ve cenazenin ardından başları açık gidiyorlardı. Çünkü geç dönemlere ait kaynaklarda bunlardan bahisler vardır. Bu törenlerde sıgıtçı denilen özel ağlayıcılar ve yas tutucular da görev alıyordu. Bunun izleri hala Türkiye Türkleri folklorunda da yaşamaktadır. Fakat bu geleneklerin günümüzde artık biraz değiştiklerine de şahit oluyoruz. Belki de buldukları coğrafya ve kültürlerin bunda tesiri var. Mesela Tuvalıların bir kısmı Moğolların yaptıkları gibi cenazeyi dağlara bırakıyorlar, Müslim, gayrimüslim bütün Türklerde erkek ölüyü erkekler, kadını da kadınlar yıkar. Yüksek dereceli kişiler ipeğe sarılarak gömülürdü. Ölenin atının kuyruğu kesilerek bozkıra atılırdı ki eski Türkler buna “tullama” diyorlardı ve “dul kalmak” da bununla alakalıdır. Atın eğeri sırtına ters konulduğu gibi elbiseler de zaman zaman ters giyilirdi. Ayrıca zamana ve mekâna göre da yas renkleri kara, ak yahut da gök olabiliyordu.³⁸⁸ Eski Türklerin dininde ecdada tapmak yani Manizm yoktu. Cenaze merasimini çok ihtişamlı yapmak yalnız Manizm’e mahsus değildir. Vefattan sonra ölümlerin ruhları akrabaları için çok tehlikeli olur. Bu tehlikeye mani olmak içindir ki gayet tantanalı cenaze töreni yapılırdı. Cenaze için toplanıp ağlamaya yuğ adı verilirdi. Yuğa bütün bildiklerden yuğcular ve sıgıtçılar (ağıtçılar) gelirdi. Bunlar kendi kendilerini yaralayarak yüzlerini yırtarak her taraflarını kan içinde bırakırlardı.³⁸⁹ Eski Türkler matem

³⁸⁷ Ziya Gökalp, **Türk Milli Tarihi**, Ötüken Yayınları, Hazırlayan: Ali Duymaz, 2. Baskı, İstanbul-Kasım 2015, s. 263-264.

³⁸⁸ Saadettin Gömeç, **Türk Kültürünün Ana Hatları**, Akçağ Yayınları, 1. Baskı, Ankara 2006, s. 137.

³⁸⁹ Ziya Gökalp, **Türk Medeniyeti Tarihi**, Ötüken Yayınları, Hazırlayan: Ali Duymaz, 2. Baskı, İstanbul-Kasım 2015, s. 121.

ayinine yağ derlerdi. Cenazeye yağcular ve sıgıtçılar yani yaşçılar ve ağlayıcılar gelerek ağlarlar, yüzlerini yararak kanlar akıtırlar, birçok yerlerini yaralarlardı. Fakat bütün bu hareketler, ölüye tapmaktan ziyade ölünün öfkesini gidermek içindi, çünkü bu öfke cemiyet için tehlikeliydi. Yine bu öfkeyi gidermek için ölünün evinde kara şaman tarafından koyu renkli bir hayvan kesilerek kurban edilirdi. Bu ayın, eski yurdundan ayrılmak istemeyen ölünün bu yurttan çıkarmak ve bu suretle yurdu tehlikeli bir ruhtan kurtarmak içindi. Görülüyor ki bu ayınların hiçbirisi, pederşahi ailede olduğu gibi dedelere tapmak mahiyetinde değildir.³⁹⁰

Eski Türklerde kadınların ölen kişinin ardından yas tutma esnasında kendilerine zarar verdikleri, canlarını acıttıkları, vücutlarının çeşitli yerlerini kanattıkları görülmektedir; saçlarını da örgülerinden kestikleri bilinmektedir. Bu da bir yas alametidir ve aynı zamanda dulluğun sembolü gibi görülmektedir. Bunların yanında elbiseleri ters giyme de bir çeşit yas biçimidir. Eski Türklerin yas geleneklerini günümüze yansıtıp aydınlatan en önemli kaynak Alp Er Tunga Destan'ıdır diyebiliriz.

Destan metninden yas ile ilgili ifadeler şu şekilde karşımıza çıkmaktadır:

SAGU

Alp Er Tunga öldi mü

İsiz ajun kaldı mu

Ödleğ öçin aldı mu

Emdi yürek yırtılır

Alp Er Tunga “Hakan Efrasiyab” öldü mü?

Kahpe dünya, ondan kurtuldu mu? Zaman

ondan öcünü aldı mı? Şimdi onun mülkü

üzerine -zamaneye kızarak- yürek parçalanır.

Bilge bükü yunçıdı

Ajun eti yençıdı

Erdem eti tınçıdı

Yergi tegip sürtülür

Bilginler, akıllı kişiler kötüleşti; dünya ,

zaman onların etini ısırdı; faziletin bile

vücudu bozuldu, çürüdü, koktu, bu

yüzden de yere değip sürtülür.

Ödleğ kamug küfredi

Erdem arıg sewredi

Zaman bütün bütüne gevşedi, ululuklar,

iyilikler azaldı, zayıf ve kötü kişiler

³⁹⁰ Ziya Gökalp, **Türk Medeniyeti Tarihi**, Ötüken Yayınları, Hazırlayan: Ali Duymaz, 2. Baskı, İstanbul-Kasım 2015, s. 310.

*Yunçığ yawuz tuwradı
Erdem begi çertilür*

güçlendi, fazilet eri yok edilir, bütün bunlar iyilikler beyi “Afrasiyab” öldüğü için böyle oldu.

*Ögreyüki mundag ok
Munda azın tegdeg ok
Atsa ajun ugrap ok
Taglar başı kertilür*

Zamanın geleneği böyledir, bundan başka korkulu sebepler de vardır; zaman, dünya ok atsa dağ başı bile kertilir.

*Ulşıp eren börleyü
Yırtıp yaka urlayü
Sıkrip üni yurlayü
Sıgtap közi örtülür*

Herkes kurt gibi uluşuyor, yakasını yırtarak bağıyor. Sesi çıktığı kadar haykırıyor. Gözü örtülesiye kadar ağlıyor.

*Könglüm için örteği
Yetmiş yaşığ kurtadı
Keçmiş üzük irtedi
Tün küin keçip irtelir*

Ağıt yakarak anlatıyor: Bela ateşiyle yandım; onulmuş yaranın başı açıldı; geçmiş günleri aradı. Felek onu yakaladı ve durmadan kovalıyor, araştırıyor.

*Begler atın argurup
Kazgu anı turgurup
Mengzi yüzi sargarup
Kürküm angar türtülür*

Beyler atlarını yordular, onların kaygı sardı, yüzleri, benizleri sarardı, yüzleri, safran sürülmüşe döndü.

*Özleg yarag közetti
Ogrı tuzak attı
Begler begin azıttı
Kaçsa kalı kurtulur*

Zaman fırsat gözetti, yer altında gizli tuzak kurdu, beyler beyini “Afrasiyab”ı şaşırtdı, o kaçmakla bundan nasıl kurtulur.

*Bardı közüüm yaruk
Aldı özüüm konuku*

Göz bebeğim gitti, onun gitmesiyle ruhum da birlikte gitti. Şimdi o

Kanda erinç kanıkı
Emdi uzun uzgurur

nerededir? Beni uykudan uyandırıyor.

Özlek kuni tawratur
Yalnguk küçin kewretür
Erdin ajun sewretür
Kaçsa takı artulur

Zamanın günleri, insanın kuvvetlerini gevşetmek için acele eder, dünyayı adamdan boşaltır “bununla Afrasiyab’ı ve adamlarını murad ediyor”; ölümden kaçan kimseye ölüm erişir.

Atsa okın kez gerip
Kimtür anı yıgdacı
Tagıg atıp ograsa
*Özi kuyı yırtulur*³⁹¹

Zamanı anlatarak diyor ki: Zaman okunu gizledikten sonra atarsa ve ona bir dağı amaç tutarsa, dağın düzü ve koy koynu parça parça olur, yırtılır.

Metinden de görmekteyiz ki eski Türklerde ağıt yakma mutlaka insanın kendisine zarar vermesi, üstünü başını yırtıp, parçalaması, kendini kaybedene kadar ağlayıp bağırması şeklinde görülmektedir.

Türklerde en büyük aş töreni de ölümün yıl dönümü münasebetiyle yapılır. Bütün akraba ve dostlar toplanıp mezara gelir. Mezar üzerine yemek ve içkiler kor, kendiler de yiyip içerler. Ölünün kocası yahut karısı mezarı üç defa, güneşin seyri yönüne göre dolaşır ve “ben seni bırakıyorum” der. Bundan sonra dul kadın veya erkek evlenebilir.³⁹² Orhun Yazıtları’nda Kül Tegin ve Biga Hakan’a yapılan matem törenlerinin tasvirlerinden anlaşıldığına göre, Gök Türkler yas tutarken saçlarını, kulaklarını keserler, feryat ederek ağlardı... Eski Oğuzların yas adetleri Dede Korkut Hikâyeleri’nde çok tafsilatlı tasvir edilmiştir. “Beyrek”in babası kaba sarığını kaldırıp yere vurdu. Çekti yakasını yırttı. Oğul, oğul diyerek ağladı, inledi. Ak perçemli anası ağladı, gözünün yaşını döktü; acı tırnaklarıyla ak yüzünü parçaladı. Al yanağını çekti, yırttı; saçını yoldu. Kızı, gelinin kas kas gülmez oldu. Kızıl kına ak ellerine yetmez oldu. Yedi kız kardeşi ak çıkardılar, kara elbiseler giydiler. Beyrek’in nişanlısı kara giydi, ak çıkardı...³⁹³ Yas bir yıl devam eder.

³⁹¹ **Divanü Lügat-it-Türk Tercümesi I-IV**, Çev. : Besim Atalay, Ankara 1992 , 3. Baskı.

³⁹² Abdülkadir İnan, **Tarihte ve Bugün Şamanizm Materyaller ve Araştırmalar**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 7. Dizi, 8. Baskı, Ankara 2015, s. 190.

³⁹³ Abdülkadir İnan, **Tarihte ve Bugün Şamanizm Materyaller ve Araştırmalar**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 7. Dizi, 8. Baskı, Ankara 2015, s. 195-196.

Kadınlar saç örgüsünü yarısından keserler ve bu eylem dul olma alameti sayılmış olsa gerektir.³⁹⁴

Eski Türklerde yas tutma geleneği de bir yaşam felsefesi, ahlak anlayışı olarak açıklanabilmektedir. Ölen kişinin arkasından gösterilen tavır eski Türklerin kültürleri ile ilgili önemli detaylar vermektedir.

3.4.2. Eski Türk İnancı ve Şamanizm’de Kadın

Kitabelere göre kadın kâinatın ilk sebebidir, yani yaratıcıdır. Kitabelerde Tanrı bazen “Türk Tengrisi” şekliyle o çağlarda “milli” bir Tanrı olarak görülmektedir. Göktürklerin “hakanlık” kurması O’nun isteğiyle olmuş, hakan ve hatun Türklere O’nun tarafından verilmiştir. Savaşlarda Tanrı’nın iradesi üzerine zafere ulaşır. Türk’ün ve umumiyetle insanların hayatına Tanrı vasıtasız müdahale eder. Ulu Tanrı şafak söktürür (Tan üntürü), bitkiyi cezalandırır. Ölüm de onun iradesine bağlıdır. Geç devirlerde Türkler arasında yayılan Şamanlık eski Türk Gök Tanrı inancına dokunamamıştır. M.Eliade’ye göre Yakutlarda Gök Tanrının izi olan Tangara Kayra Han ile Şaman fazla meşgul olmamaktadır.³⁹⁵ Türklerde Tanrı düşüncesinde maddi gökyüzünden manada “Ulu varlık”a doğru bir gelişme dikkati çeker. Orhun Kitabeleri’nde Türk kozmogonisini tek bir cümle içinde açıklayan ibare şöyledir: “Üze Kök Tengri, asra yağız yiğir kılınduk ta ikin ara kişi oğlı kılınmış...” burada Gök Türk çağında “Kök”ün gökyüzü demek olduğu aşikârdır. O halde eski çağlarda içinde Güneş ve Ay’ın doğuş ve batışı gibi harikalardan, yıldızların durumuna, dört mevsime, yağmur, kar, rüzgâra, ısınmaya, soğumaya, bitkilerin canlanmasına, kurumasına, hayvanların doğup büyümesine, suların çağlaması ve kesilmesine... kadar her şeyin tam bir düzen ve değişmezlik ve insanın aklının kavrayamayacağı kesin bir ahenkle cereyan ettiğini gördüğü yeryüzünde, her şeyi hükmü altında tutan “sema”nın Bozkırlı tarafından Tanrı kabul edilmiş olması mümkündür. Fakat Gök’ün bütün dünyayı kaplaması sebebiyle herhangi bir şekilde (put) teecessüm ettirilmesine de imkân olmayan Tanrı’nın, zamanla maddi semada ayrı bir manevi kudret halini aldığı anlaşılıyor. Demek ki, asli Türk itikadında (putçuluk) yoktu. Manevi gücün tek kaynağı Tanrı idi.³⁹⁶

³⁹⁴ Abdülkadir İnan, **Tarihte ve Bugün Şamanizm Materyaller ve Araştırmalar**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 7. Dizi, 8. Baskı, Ankara 2015, s. 197.

³⁹⁵ İbrahim Kafesoğlu, **Türk Milli Kültürü**, Ötüken Yayınları, 39. Baskı, İstanbul-Ekim 2015, s. 296-297.

³⁹⁶ İbrahim Kafesoğlu, **Türk Milli Kültürü**, Ötüken Yayınları, 39. Baskı, İstanbul-Ekim 2015, s. 297.

Milattan önceki Asya Hunları devrinde güneş, ay, yıldız Tanrılarının mevcudiyeti, Gök Tanrı'nın tıpkı semavi dinlerdeki gibi tek kudret olduğu keyfiyetini gölgelendirmez. Çünkü dinler tarihinde tespit edilmiştir ki hiç bir din hiç bir devirde tek itikat ve amelden ibaret olmamış, “hiçbir Tanrı’ya tek başına itaat edilmemiş” ve Tanrı daima kutsal sayılan ikinci derecede, yan varlık inançları ile çevrilmiştir. (Semavi dinlerde Tanrı=Allah ile beraber meleklerle, resullere, kitaplara, azizlere de iman edilirdi.) Türklerde de Gök Tanrı yanındaki: Hun devrinde güneş, ay, yıldızlar ve Gök Türkler çağında, yer ve yersular böylece kutsallar (azizler) durumundadır.³⁹⁷ Yaratılış efsanesinde eski Türklerin Tanrı Kayra Han tasavvurundaki tek Tanrı inancı bütün varlıkları ve diğer Tanrıları tek ve büyük bir kuvvetin yarattığı inancı, bilhassa Türk iman hayatının sonraki asırları bakımından önemlidir.³⁹⁸

Yaratılış Destan’ı için Nihat Sami Banarlı, Tanrının hayalinde canlanıp ona yaratma ilhamı veren “kadın” şeklinde bir ifade kullanmıştır. Bu oldukça önemlidir, kadının kıymetini eski Türklerde yerini ve algılanışını büyük ölçüde ortaya koymaktadır. Eski Türklerin inanışlarını ifade etmesi bakımından Yaratılış Destanı (Altay) çok önemlidir ve metin şu şekildedir:

(...) Daha hiçbir şey yokken Tanrı Kayra Han’la uçsuz bucaksız su vardı. Kayra Han’dan başka gören, sudan başka görünen yoktu. Ay, yıldızlar, gök ve toprak yaratılmamıştı. Bütün Tanrıların en büyüğü varlıkların başlangıcı, insanoğullarının en büyüğü, insanoğullarının da ilk atası, Tanrı Kayra Han’ın da bu sade sudan âlemde canı sıkılıyordu. O, yalnızlık içinde düşünürken suda bir dalga belirdi. (Akine) Ak Ana (denilen bir kadın hayali görünerek) Tanrı’ya “yarat!” dedi, yine suya gömüldü.

Bunun üzerine Kayra Han, kendine benzer bir varlık yaratarak “Kişi” adını koydu. Kayra Han’la kişi, sonsuz suyun semasında iki siyah kaz gibi, rahatça uçmaya koyuldular. Fakat Kişi bundan memnun olmadı. Hayatında değişiklik aradı. İlk olarak kendisini yaratandan daha yüksekte uçmaya kalktı. Onun bu duygusunu sezen Tanrı Kişi’den uçuşma gücünü aldı. Kişi suya yuvarlandı. Boğulmak üzereyken yaptığına pişman olaraktan Tanrı’dan imdat diledi.

Tanrı “yüksel!” emrini verdi. Kişi suyun derinliğinden çıktı ve Tanrı’nın yine suyun içinden yükseldiği bir yıldız oturarak batmaktan ve boğulmaktan kurtuldu.

³⁹⁷ İbrahim Kafesoğlu, **Türk Milli Kültürü**, Ötüken Yayınları, 39. Baskı, İstanbul-Ekim 2015, s. 298.

³⁹⁸ Nihat Sami Banarlı, **Resimli Türk Edebiyatı Tarihi**, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 2001, cilt: 1, s. 13.

Kişi, artık uçamaz diye Tanrı Kayra Han dünyayı yaratmayı düşündü. Kişiye suyun dibine dalıp bir avuç toprak çıkartmayı emretti. Fakat o bu toprağı çıkarırken kötülük düşündü: Toprağın bir kısmını ağzına saklayarak ileride kendisine bir dünya yaratmayı tasarladı. Avucunda toprağı su yüzüne serpince Tanrı Kayra toprağı “büyü!” emrini verdi. Bu toprak dünya oldu fakat büyü emrini alınca kişinin ağzındaki toprak da büyümeye başladı o kadar büyüdü ki Tanrı “tükür!” buyurmasaydı kişi boğulacaktı.

Kayra Han'ın tasarladığı dünya önce dümdüz topraktı. Fakat kişinin ağzından dökülen ıslak toprak dünyaya fırlayarak yeryüzünü bataklıklar ve tepeciklerle örttü. Buna çok kızan Tanrı, Kişi'yi kendi ışık aleminden kovdu ve ona şeytan: Erlig adını verdi. Sonra yerden dokuz dal bir ağaç bitirerek her dalın altında ayrı bir adam yarattı. Bunlar dünyadaki dokuz insan cinsinin ataları oldular.

Toprağın yeni insanları güzel ve iyidiler. Erlig onları kıskandı. Kayra Han'ın onları kendisine vermesini istedi. Tanrı razı olmadı. Fakat şeytan onları kötülüğe sürükleyerek kendine çekmeyi biliyordu. Kayra Han, şeytana kapılan insanların bu akılsızlığına kızarak onları kendi hallerine bıraktı. Erlig'i yeniden lanetleyerek toprak altındaki karanlıklar dünyasının üçüncü katına sürdü. Kendisi için de göğün on yedinci katında bir nur alemi yaratarak oraya çekildi. İnsanları büsbütün başıboş bırakmamak için de onlara doğru yolu gösterecek bir melek gönderdi.

Erlig Tanrı Kayra Han'ın semasını görünce o da kendisi için bir gök yaratmak istedi ve (birçok yalvarışlarla) Tanrıdan bu izni aldı. Erlig'in tebaası, yani kandırdığı fena ruhlar, gökle yer arasındaki yeni dünyada Kayra Han'ın dünyasındaki insanlardan daha iyi (daha serbest) yaşıyorlardı. Bu durum Kayra Han'ın canını sıktı. Erlig'in canını sıkmak için oraya kahraman Mandişere'yi gönderdi. O kuvvetli mızrağıyla vurarak korkunç gök gürültüleri arasında bu dünyayı paramparça etti.

Parçalanan bu dünya aynı gürültülerle, Erlig ve insanlar için yaratılan ilk dünyanın üzerine yıkıldı. İri dünya parçaları yeryüzünün biçimini bütün bütün bozdular. Eski düz dünya, şimdi yüksek dağlar, derin boğazlar, balta girmez ormanlarla dolmuştu. Kayra Han, Eliğ'i dünyanın en alt katına sürdü. Orada ne güneş, ne ay ne de yıldız ışığı vardı. Tanrı Erlig'e dünyanın sonuna kadar orada oturmayı emretti.

*Tanrı Kayra Han, şimdi, on yedinci kat gökten kâinatı idare etmektedir. Diğer gök katlarından yedinci katta Gün Ana altıncı katta Ay Ata oturmaktadır.*³⁹⁹

Nihat Sami Banarlı'ya göre Yaratılış Destanı'nda, Tanrıya ilhamı veren Ak Ana, ışıklı hatta ışıktan bir kadın hayalidir. Tanrı Kayra Han'ın kendisi için yarattığı on yedinci gök katı bir ışık halidir. Destanların büyük kahramanları; bu kahramanlara eş ve ana olan kadınlar çoğu kez ilahi bir ışıktan var olmaktadır.

Yaratılış Destanı'nın ana çizgileri bunlardır. Yaratılış Destanı'nda Türk mitolojisi, Türk düşüncü ve inancı bakımından mühim çizgiler vardır. Bunlar arasında kişinin kendisini yaratandan daha yükseklere uçması ve hayatında durmaksızın değişiklik arayan ruhta olması derin bir insanlık görüşünün ifadesidir. Fakat bundan daha mühim bir çizgi, Tanrı'ya bile yaratma ilhamının bir kadın hayali tarafından verildiğini düşünen fikri ve estetik görüştür.⁴⁰⁰

İnanç söz konusu olduğunda dahi kadının ön plana çıkmasından eski Türk kültüründe kadının öneminin ne boyutta olduğu görülmektedir. Gök katlarından yedinci katta Gün Ana'nın altıncı katta Ay Ana'nın oturmakta olduğu inancından da kadının erkekten üstte tutulduğu, daha yüce daha değerli görüldüğü anlaşılmaktadır. Çünkü Tanrı Kayra Han'ın on yedinci kat gökten kâinatı idare etmekte olduğuna inanılmaktadır.

Avrupa alimleri eski Türk dinini Şamanizm'den ibaret zannederler. Hâlbuki Şamanizm eski Türklerin dini sistemleri değil sihri sistemleridir. Şaman, kâhin ve sihirbaz demektir. Eski Türklerin dini reislerine “Toyon” derlerdi. Sihirbazlara da “Kam” derlerdi. Tibetliler bu kelimeyi “kaman” şekline soktular. Avrupalılar da buna “Şaman” kılığını verdiler.⁴⁰¹ Eski Türklerin dinine Toyonizm, din reislerine de Toyon derlerdi. Eski Türkler din kitaplarını ve umumiyetle dinleri “nom” tesmiye ederlerdi (adlandırırıldı). Toyon dininde olanlara da “nomiler” derlerdi. Yakutlar dışı Şamanlar “udıgan” derler. Şamanların verdiği totemleri ve hamileri (koruyucuları) hep kadındır. Toyonların ilahlaşmış ataları ile potlaç vasıtasıyla ferdileşmiş olan totemleri ve ervah-ı hamiyyesi (koruyucu ruhları) hep erkektir.⁴⁰² Şamanizm daha ziyade kişiler, aileler veyahut da, ancak bir kabile içinde hükmü geçen bir din sistemidir. Sihir, büyü, fal gibi kişileri ilgilendiren meseleler,

³⁹⁹ Nihat Sami Banarlı, **Resimli Türk Edebiyatı Tarihi**, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 2001, cilt: 1, s. 12.

⁴⁰⁰ Nihat Sami Banarlı, **Resimli Türk Edebiyatı Tarihi**, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 2001, cilt: 1, s. 12.

⁴⁰¹ Ziya Gökalp, **Türk Medeniyeti Tarihi**, Ötüken Yayınları, Hazırlayan: Ali Duymaz, 2. Baskı, İstanbul-Kasım 2015, s. 124.

⁴⁰² Ziya Gökalp, **Türk Medeniyeti Tarihi**, Ötüken Yayınları, Hazırlayan: Ali Duymaz, 2. Baskı, İstanbul-Kasım 2015, s. 125.

Şamanlara düşen başlıca vazifelerdir. Hatta bu çağda ve aynı Türk kavimleri içinde “kadın şamanlar”ı da görüyoruz. Fakat devletin düzenlediği büyük devlet törenlerinde, büyük rahip bizzat hükümdarın kendisiydi. Şamanlar belki de onlara, yalnızca yardım ediyorlardı. Diğer Türk kavimleri gibi bunlarda ölülerini, atları ve silahları ile birlikte gömerlerdi. Kadınları da süs olarak boynuz veya kemikle yapılmış uzun külahlar yani “bogtag”lar giyerlerdi. Düğünlerde bol bol et yendiği ve kıymız içildiği de Çin kaynaklarından anlaşılmaktadır. “Göge ok atmak” da onların adetlerindendi. Sonraki tarihlerde, böyle göge ok atma ve bağırmaların daha ziyade şimşekli havalarda yapıldığını görüyoruz. Fakat bizce bu âdetin Tanrı’ya, bir haber veya elçi gönderilmesi yerinde yapılmış olması çok daha muhtemeldir.⁴⁰³

Şaman ailelerin de birincisi huş ağacı ormancığında yeniden kurulan bir yurt dâhilinde yapılırdı. Kadınlar bu ayine iştirak edemezdi. İkinci kısmı evde yapılırdı. Buna kadınlar iştirak edebilirdi. Birincisi bay ülgene karşı yapıldığı için beyaz yani açık renkli bir hayvan kurban edilirdi. İkincisi bir vefat vukuunda ölünün şerirleşmiş (kötüleştirmiş) ruhunu evden uzaklaştırmak için Erlik Han namına yapılırdı. Erlik Han'a da siyah renkli yahut koyu renkli bir hayvan kurban edilirdi.⁴⁰⁴ Erlik insanları her türlü kötülükleri yapar, insanlara ve hayvanlara türlü türlü hastalıklar göndermek suretiyle kurbanlar ister. İsteddiği kurban verilmezse musallat olduğu obaya veya aileye ölüm ve felaket ruhlarını gönderir. Öldürdüğü insanların canlarını yakalayarak yer altındaki karanlık dünyasına götürür kendisine uşak yapar. İyi ruh Ülgen gibi kötü ruh Erlik’de çocuk sahibidir. Bir rivayete göre Erlik’in yedi, başka bir rivayete göre dokuz oğlu vardır. Dokuz oğlun adı: Karaş, Mattır, Şingay, Kömürkağan, Badışbiye, Yabaş, Temir Kan, Uçar Kan, Kerey Kan; Erlik’in dokuz kızı vardı adları malum olanı “sekiz gözlü kiştey ana” ile “erke soğuton” dur. Bu kızların belli başlı işleri yoktur, oyunla vakit geçirirler. Şaman Ülgen'e kurban sunmak üzere yola çıkarken (yani göklere çıkmayı temsil ederken) bu “kara kızlar” yolunu şaşırtmaya çalışırlar, kendi yataklarına çağırırlar. Şaman vazifesini unutup bunların cilvelerine aldanırsa başka ruhlar tarafından cezalandırılır. Şaman dualarında bu kızlara “utanmaz maskaralar” denilmektedir. Erlik’in karanlık dünyasına mensup bütün kötü ruhlara “kara nemeler” denildiği gibi “yekler” de denir. “Yek” Uygurca dini metinlerde “şeytan” demektir. Yakutların Tanrıları, ödev ve görevleri bakımından Altaylıların Tanrılarından farksızdır, fakat adları aynı değildir. Yakutlar iyi ve temiz ruhlara “ayi”, kötü

⁴⁰³ Bahaeddin Ögel, **Türk Mitolojisi**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2014, cilt: 1, s. 21.

⁴⁰⁴ Ziya Gökalp, **Türk Medeniyeti Tarihi**, Ötüken Yayınları, Hazırlayan: Ali Duymaz, 2. Baskı, İstanbul-Kasım 2015, s. 126.

ruhlara “abası” derler. Ayi ruhlar insanlara saadet ve refah bahşederler. Bunlar iyilik ve temizlik kaynağıdır. Ayi kelimesi lügat olarak “hakikat, yaratma, yaratıcı kudret” anlamını ifade eder. Ayi ruhlar zümresinin en büyüğü Ayi Toyon’dır. Buna Ürüng Ār Toyon da denir. Ürüng-ak, beyaz, ar-arı, temiz; Toyon efendi, sahip demektir. Ayi Toyon yedinci veya dokuzuncu gökte bulunur, çok merhametli Tanrıdır, insanların özel hayatlarına karışmaz kanlı kurbanlar istemez. Yakutların “ayısıt (yaratıcı)” dedikleri dişi ruhlar da bu ayi ruhlar zümresindedir. Yakutlara göre ikinci zümreyi teşkil eden kötü ruhlar “abasılar”dır. Bunlar Altayların “Kara nemi” dedikleri kötü ruhların işaretlerini görürler.⁴⁰⁵

Eski Türklerde akrabalık sistemine “Şamanizm”, din sistemine “töre” adları verilir. Törenin inanç yönelişi gün doğusu olduğu için bu sisteme göre sağ kol güneye, sol kol kuzeye yönelir. Şamanizm’in inanç yönelimi ise güney yönü olduğundan bu basit sisteme göre sağ kol doğuya, sol kol batıya yönelir. Bu yönelişlerin sonucu olarak “töre” sağ kol, “Şamanizm” ise sol kolu kutsal olarak düşünür. O halde töreye göre erkek; kadının üstünde, Şamanizm’e göre ise kadın erkeğin üstündedir. Ayrıca şurası da ilgi çekicidir ki; Şamanizm “maderi” (Ana Üstün) simyeye bağlıdır. Oysa töre “Baba Üstün” simyeye bağlıdır. Eski Türklerde töre ve Şamanizm sistemleri aynı değerlerde görüldüğü için bir yandan aile mabutları olan “Od Ana” ile “Od Ata” arasında ve diğer yandan kadınla erkek arasında hukuksal bir eşitlik vardı.⁴⁰⁶

Görüldüğü gibi eski Türk kültüründe her anlamda kadın ile erkeğin eşit olmasının nedeni inanç sistemine bağlanabilmektedir. Din, inanç dahi eski Türklerde kadın erkek eşitliğini doğrular, ispatlar nitelikte olmuştur.

Toplumun kadını büyü güçlerinin doğuş yeri görmesi, dini ülkeye ait bir işleyişin zorunlu sonucudur. Toplumcu ülkü, sınıflandırıcı olduğundan bir yandan din ile büyü, diğer yandan kadınla erkeği ayırdığı an, büyü de ana üstün simye gibi daha eski olduğuna göre; erkeği din kutbuna, kadını büyü kutbuna geçirmiştir. Oysa büyücülerle Şamanlar, gerçekte ve genellikle erkeklerdendi. Kadınlar büyücülük ve şamanlık yapsalar bile; bu toplumun “siz büyü gücüne sahipsiniz” diye bir çeşit teşvik ve onayına hedef oldukları içindir. Şamanlar, kadınları bu güce sahip kabul ettiklerinden; ayin anında kadın elbiseleri giyerler. Genellikle saçlarını uzatarak kadınlar gibi koku sürerler. Hatta bazı şamanlar kendilerini kadın zannederek gebe kalırlar. Güya bir takım yavrular doğururlar. Mesela

⁴⁰⁵ Abdülkadir İnan, **Tarihte ve Bugün Şamanizm Materyaller ve Araştırmalar**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 7. Dizi, 8. Baskı, Ankara 2015, s. 39-40-41.

⁴⁰⁶ Ziya Gökalp, **Türk Ahlakı**, Sadeleştiren: Yalçın Toker, Toker Yayınları, 4. Baskı, İstanbul 2012, s. 157.

Yakutlarda bir Şaman, bir karga doğurmuş, diğerleri de bir köpek, bir turna balığı, bir kız kuşu, bir ördek yavrusu doğurmuş. Bu gibi inançlar gösteriyor ki kadını büyüye bağlayan kendisi değil başkalarıdır.⁴⁰⁷ Eski Türklerde din büyü eşit olduğundan, erkekle kadın eşittir.

Garenar, Sibiry Türklerinde ev kadınının her sabah mutfak ateşini bir ateş dalıyla tutuşturduktan sonra; bütün odaları bu dalla kutsadığını belirtir. Keza Kazaklar ve Kırgızların çadırına kurban takdim ederken “Od Ata” ve “Od Ana” diye seslendiklerini de açıklıyor. Bu detaylardan anlaşılıyor ki; Türk ailesinde ata erkil ailede olduğu gibi; yalnız erkek ilaha tapılmadığı, aynı zamanda kadın ilaha da tapıldığı anlaşılıyor. Bu iki mabudun biri kocanın diğeri kadının varlıklarının koruyucularıdır.⁴⁰⁸

Toyonizm sağ ve Şamanizm sola mensuptur. Bunların timsalleri olan erkek ile kadın da bu sebepten müsavidirler (eşittirler). Erkek ile kadının müsavatından kadının erkeğe karşı hukukça müsavatlığı, kadının erkeğe karşı tabu değil, bir mütemmim (tamamlayıcı) olduğu, kadının her işte erkeğe iştiraki mecburi olması tesettür (örtünme) ve haram, kaç göç gibi kadını erkekten ayıran anelerin (geleneklerin) olmaması ve bilakis kadını erkeğe her işte şerik (ortak) ve mütemmim yapan anelerin mevcudiyeti gibi kaideler doğurmuştur.⁴⁰⁹ Eski Türklerde din, sihri (büyüyü) tahrim etmemiştir (haram saymamıştır). Sihirde din gibi helaldi. Zaten eski Türk dini, sihriyyen (büyüsel anlamda) dini idi. Sihri de diniyyen sihri (dini anlamda büyüsel) idi. Din, sihri nehy etmezdi (yasaklamazdı). Sihirde dine düşman değildi. Hatta kıymetçe dinle sihri birbirine müsavi idiler. İkisi aynı dinin iki sistemine benzerlerdi.⁴¹⁰

Birincisi olan din, içtimai (toplumsal) ve siyasi teşkilatların muntazam mantığına tabiiydi, müteazzi (organik) cemiyeti temsil ederdi. İkincisi olan sihri, şiirin, musikinin, raksın kanatlarıyla uçan cevval (hareketli) tayyar (uçucu) biri hayattı. Şamanizm içtimai hayatın müteazzi şekillerini değil, münteşir (yaygın) şekillerini temsil ederdi. Ma’şeri vicdanın (kolektif bilincin) henüz tebellür etmemiş (belirginleşmemiş) hadsî (sezgiye dayalı) ilhamlarını yaşardı. Eski dinlerde sihri muhterem olduğu için o zamanın Toyonizm’i akliyye (akılcılık) felsefesini, Şamanizm’i de şer’iyye (şeriat) felsefesini

⁴⁰⁷ Ziya Gökalp, **Türk Ahlakı**, Sadeleştiren: Yalçın Toker, Toker Yayınları, 4. Baskı, İstanbul 2012, s. 157.

⁴⁰⁸ Ziya Gökalp, **Türk Ahlakı**, Sadeleştiren: Yalçın Toker, Toker Yayınları, 4. Baskı, İstanbul 2012, s. 164.

⁴⁰⁹ Ziya Gökalp, **Türk Medeniyeti Tarihi**, Ötüken Yayınları, Hazırlayan: Ali Duymaz, 2. Baskı, İstanbul-Kasım 2015, s. 127.

⁴¹⁰ Ziya Gökalp, **Türk Medeniyeti Tarihi**, Ötüken Yayınları, Hazırlayan: Ali Duymaz, 2. Baskı, İstanbul-Kasım 2015, s. 127.

vücuda getirmişti. Eski Türklerde iki felsefi sistem vardı ve bunların biri dinden diğeri sihirinden doğmuştu.⁴¹¹

Maderi (anne taraflı) totemizm devrinde maderi semiyyeler (anneden geçen soplur) vardır. Bu semiyyelerin totemleri vardı. Huber'in (houbert) beyanına göre maderi totemizm ile beraber maderi semiyyeler inhilal ettiler (dağıldılar) . Şamanlardan her birisi mensup bulunduğu semiyyenin totemini ferdileştirerek benimsedi ve bu suretle, eski semiyyeler yalnız Şamanların ferdiyeterlerinden (bireyselliklerinden) mütecella (görünüm) kaldılar. Görülüyor ki Şamanizm tarihi devirde sihri bir sistem olmakla beraber kable't-tarih (tarih öncesi) bir devirdi, o da maderi totemizmden doğmuş dini bir sistemdi. Sonraları daima Şamanizm'in bir taraftan maderi totemizmden kuvvet alması, diğertaraftan maderi semiyyelerin yerine kaim olarak (geçerek) kadınların gerek dince gerek devletçe, ailece, iktisatça, sanatça yüksek olmaları hep bu eski maderi (anne taraflı) teşkilatların ve totemlerin neticesiydi. Şamanların saniyen (ikinci olarak) Amagatları vardı. Orhun Hitabesi'ndeki Umay kelimesini Tomsen, ilahi manasına olarak kabul etmiş. Amagat kelimesi de lafzan (söz olarak) Umay kelimesinden iştikak ettiği (türediği) gibi manaca da ilahi mefhumuna (kavramını) delalet ettiği anlaşılıyor. Amagat bir nevi "müz"dür. Şaman, sanatının kemalini ona borçludur. Umay ve Amagat kelimelerinin ikisi de müenestir (dişidir). Yakutlarda Şaman'a oyun dedikleri halde diş şamana "Udıgan" demeleri de gösteriyor ki "gam, gat" gibi edatlar te'nis (dişileştirme) edatıdır. Şamanlar, sihri kuvvetlerini maderi totemleriyle, her biri bir ilahi olan Amagatlarından, yani müzlerinden alırlardı.⁴¹² Bir de kadın elbisesi giyip her hususta kadına benzemeye çalışmalarından alırdı. Bir şaman ne kadar kadınlaşabilir, kadın devrinin totemlerine, müzlerine, ilahlarına, elbiselerine, adetlerine, yaşayış tarzlarına ne kadar malik bulunursa o kadar ziyade sihir kudretine malik olurdu.⁴¹³ Bazı Şamanistlere göre en kuvvetli Şamanlar kadın şamanlardır. Eski devirlerde şamanlığın kadınlara mahsus bir sanat olduğunu gösteren emareler vardır. Yakutlar da erkek şamanlar, özel cübbeleri bulunmadığı zaman, kadın entarisi ile ayin yaparlar. Özel şaman cübbesinin göğsünde kadın memelerini temsil eden yuvarlak madeni şeyler bulunur. Umumiyetle şamanlar uzun saç bırakırlardı.⁴¹⁴

⁴¹¹ Ziya Gökalp, **Türk Medeniyeti Tarihi**, Ötüken Yayınları, Hazırlayan: Ali Duymaz, 2. Baskı, İstanbul-Kasım 2015, s. 128.

⁴¹² Ziya Gökalp, **Türk Medeniyeti Tarihi**, Ötüken Yayınları, Hazırlayan: Ali Duymaz, 2. Baskı, İstanbul-Kasım 2015, s. 129.

⁴¹³ Ziya Gökalp, **Türk Medeniyeti Tarihi**, Ötüken Yayınları, Hazırlayan: Ali Duymaz, 2. Baskı, İstanbul-Kasım 2015, s. 130.

⁴¹⁴ Abdülkadir İnan, **Tarihte ve Bugün Şamanizm Materyaller ve Araştırmalar**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 7. Dizi, 8. Baskı, Ankara 2015, s. 89.

Şamanizm geleneklerine bağlı uluslardı geleceği bildiren rüyaları da en çok kadınlar görürler. Kahramanların istikbalini haber verenler hemşerileri veya karılarıdır. Bunların kehanetleri daima tahakkuk eder.⁴¹⁵ Anlaşılan Şamanizm’de kadınların rolü büyük olmuştur. Eski Türk inanıcında tılsım ve büyü gibi şeyler Şamanizm’den kalma adetler varlıklarını sürdürdükleri görülmektedir. Bu özellikteki detaylara eski Türk destanlarında da rastlamak mümkündür. Şu Destanı’nın aşağıdaki kısmında buna örnek teşkil edecek özellikler söz konusudur:

(...) Hakan Şu Çin’e gitmişti. Zülkarneyn, Uygur yakındalarında hakana yaklaşınca hakan, ona doğru bir öncü birliği gönderdi. Zülkarneyn de hakana doğru bir öncü birliği gönderdi. Geceleyin vuruştular; Zülkarneyn’in öncüleri yenildi. Bu savaş Altun Kan’da oldu. Bu bir dağın adıdır, bugün Altun Han diye adlandırılır. Sonra Zülkarneyn, hakan ile barış yaparak Uygur şehirlerini vurdu. Bir müddet burada kaldı. Hakan Şu, çekilen Zülkarneyn’i takip ederek Balasagun’a kadar geri döndü. Kendi adıyla “Şu” olarak adlandırılan bu şehri kurdu. Oraya bir tılsım bağlanmasını emretti. Bugün bile leylekler bu şehrin karşısına kadar gelir. Fakat şehrin ötesine asla geçemezler. O tılsım o günden bugüne kadar kalmıştır.”⁴¹⁶

Eski Türklerde Şamanizm’in izleri, yansıması dolayısıyla sihir, büyü, tılsım gibi işler daha çok kadına yakıştırılan, kadına atfedilen uğraşlar olarak görülmüştür.

Ülgen’in dokuz kızı vardır. Bunlara “ak kızlar” (ak kıstar) denir. Bazı kamların anlattıkların göre, ayin yaparken şamanlara bu kızlar ilahilerini ilham ederler. Bu kızlar için Şaman ilahilerinde “Ay gibi kulağıma kişi olup söylüyorsunuz.” denilmektedir. Şamanistlerin panteonunda Ülgen’in “ak kızları”ndan başka da birkaç iyi dişi ruhlar vardır. Altaylılarda “Umay”, “Ana Maygıl”, “Ak ene”, Yakutlarda Ayısıt’lar bunların belli başlılarıdır. Altaylılara göre, Umay çocukları ve hayvan yavrularını koruyan dişi tanrıdır.⁴¹⁷ Yakut mitolojisindeki bu “İmı” ruhunun Umay olduğu muhakkaktır. Eski Umay’ın yerini Yakutlarda, “ayısıt” almıştır.⁴¹⁸ Umay adına Türk edebiyatında ilk defa Gök Türk Yazıtları’nda rastlanır. Kül Tegin Yazıtı’nda Bilge Hakan “babam hakan öldüğü

⁴¹⁵ Abdülkadir İnan, **Tarihte ve Bugün Şamanizm Materyaller ve Araştırmalar**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 7. Dizi, 8. Baskı, Ankara 2015, s. 90.

⁴¹⁶ Saim Sakaoglu-Ali Duymaz, **İslamiyet Öncesi Türk Destanları**, Ötüken Yayınları, 10. Baskı, İstanbul-Mart 2015, s. 203.

⁴¹⁷ Abdülkadir İnan, **Tarihte ve Bugün Şamanizm Materyaller ve Araştırmalar**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 7. Dizi, 8. Baskı, Ankara 2015, s. 34.

⁴¹⁸ Abdülkadir İnan, **Tarihte ve Bugün Şamanizm Materyaller ve Araştırmalar**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 7. Dizi, 8. Baskı, Ankara 2015, s. 35.

vakit küçük kardeşim Kül Tegin yedi yaşında idi. Umay gibi anam hatun sayesinde küçük kardeşim Kül Tegin er-kahraman adını aldı” diyor ki anasını çocukları koruyan dişi tanrı Umay’a benzetmiştir. Kaşgarlı Mahmut’a göre “Umay” kadın doğduktan sonra çıkan “son”dur. Kadınlar Umay ile tefaül ederler. Etnografların verdikleri malûmata göre Yakut kadınları “son”a saygı gösterirler. Kırgız-Kazak kadınlarının da bu nesneye önem verdiklerini, toplu halde giderek yere gömdüklerini ve çevresini tütsülediklerini görmekteyiz.⁴¹⁹ Umay ruhunun menşei ne olursa olsun bu ruh çok eski devirlerden beri Türklerde milli bir kült olmuştur. Yakutlarda Umay adı “İmı” şeklinde ancak talih kuşunun adı olarak muhafaza edilmiştir. Fakat “Umay” ruhunun bütün görevleri ve sıfatları “ayısıt” denilen ruhlara verilmiştir.⁴²⁰

Yakutlar erkek şamana “oyun”, kadın şamana “odoğan” derler. Ozan kelimesi ise akrabadır. Yakutlar’ın bu ibadete hedef yaptıkları doğurganlık ilahesinin adı Ayzıt’tır. Bu ilahe doğuda, yazın güneşin doğduğu gök kısmında oturur. Ancak bu, insanların Ayzıt’ıdır. Atların Ayzıt’ı kışın güneşin doğduğu noktada oturur. Boynuzlu hayvanların Ayzıt’ı ise yer altındadır. Ayzıt gökten yere indiği zaman, ev sahibi ve sahibesinin yatağı üzerinde durur. Genç kızlar evlendikleri zaman doğurgan olmak için; Ayzıt’ın en küçük bir resmini, yataklarının önündeki bir tahta levha üzerine koyarlar. Yakutlar çocuğa sahip olmak için Ayzıt’a yalvarırlar. Ak Şaman’ın Ayzıt’a ibadet edeceği gün, yurt güzelce temizlenir. Herkes çok güzel bir yemek yer. Bayramlık elbiselerini giyer. Bütün bu özenler ilahe geldiği an; bütün yüzleri gülümser görmesi için yapılır.⁴²¹

Ayısıt; yaratıcı, bereket ve refah sağlayıcı dişi ruhlar zümresine denir. Bunlardan kimi insan yavrularını ve kadınları, kimi de hayvan yavrularını ve dişi hayvan yavrularını korurlar, Ayısıt’lar dağınık halde bulunan hayat unsurlarını birleştirirler ve “kut” yaparlar. Bu “kut” denilen nesneyi ana karnındaki çocuğa üflerler. Böylece çocuğa can verirler. Gebe kadınlar daima bu ruhların himayesi altında bulunurlar. Kuğu kuşları “ayısıt”ların timsali sayıldığı için bu kuşlara dokunulmaz. Yakutlar inancına göre ayısıtlar gökten, gümüş tüylü beyaz kısrak suretinde, inerler; yele ve kuyruklarını kanat gibi kullanırlar. İnsanları koruyan Aysıt’lar yaz günlerinde güneşin doğduğu yerde, hayvanları koruyan Aysıt’ar da kış günlerinde güneşin doğduğu yerde bulunurlar. Yakut kızları aysıt adına

⁴¹⁹ Abdülkadir İnan, **Tarihte ve Bugün Şamanizm Materyaller ve Araştırmalar**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 7. Dizi, 8. Baskı, Ankara 2015, s. 36.

⁴²⁰ Abdülkadir İnan, **Tarihte ve Bugün Şamanizm Materyaller ve Araştırmalar**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 7. Dizi, 8. Baskı, Ankara 2015, s. 37.

⁴²¹ Ziya Gökalp, **Türk Ahlakı**, Sadeleştiren: Yalçın Toker, Toker Yayınları, 4. Baskı, İstanbul 2012, s. 160.

“tangara” (put) yapıp karyolalarının altında saklarlar, kısır kadınlar çocuk vermesi için aysıtı dua ederler. Gebe kadınlar doğum günleri yaklaştığı zaman odalarını ve evlerinin çevresini çok temiz tutmaya çalışırlar. Komşu çocuklarına ve hayvan yavrularına karşı şefkat gösterirler ve onları doyururlar, aysıt geldiğinde herkes güler yüzlü, şen ve tok olmalıdır.⁴²²

Aysıt ayini yapmak için Şaman dokuz yiğit ve dokuz kız hazırlarlar. Bunlar masum ve afif gençler olmalıdır. Şaman, kızları sol yanına, yiğitleri sağ yanına alıp halka teşkil eder. İlahiler okuyup dansa başlarlar. Yakut Şamanlığında “amin” yerine söylenen “ayhal” ve “uruy” kelimelerini hep birlikte söylerler. Şaman muhtelif Aysıt'lara methiyeler söyleyerek göklere “çıkmakta” devam eder. Kızlardan veya yiğitlerden biri günahlı ise, günahının derecesine göre, “oloh” (makam)lardan birinde kalır. Şaman böylece dokuz “oloh”u geçerek “aysıt”lar dergâhına ulaşır. Yakut panteonundaki Tanrıların “Tanrı” mahiyet ve evsafını haiz olanları Ayi toyon ile bu dişi ruhlar, aysıt'lardır. Bunlar Sami dinlerin meleklerini hatırlatıyorlar. Bu “aysıt”lar hakkında edindiğimiz bilgiler sayesinde ki biz Bilge Hakan'ın “Umay gibi hatun anam sayesinde küçük kardeşim Kül Tegin er-kahraman adını aldı.”, sözlerinin manasını anlayabiliyoruz.⁴²³

Altaylıların panteonunda “Umay”dan başka yine iki dişi tanrı vardır. Birine Ana Maygıl, ikincisine de Ak Ene (Ak Ana) derler. Ak Ene'nin bugünkü hayatta rolü yoktur. Bu dişi tanrı Yaradılış efsanesinde zikrolunur. Efsaneye göre bu Tanrı-ruh yaratma kudretini ilham eden bir ruhtur. Erkek Tanrı Ülgen yaratma kudretini ve ilhamını bu Ak Ene'den almıştır.⁴²⁴

Yaradılış Destanının metnini verdiğimde bunun üzerine yorum yapmıştım. Tanrı'nın yaratma ilhamını bir kadından alması sebebiyle kadının eski Türk kültüründe değeri, önemi ve ayrıcalığı görülmektedir.

Ak eneden başka bir de Ana Maygıl vardır. Ana Maygıl ise ulusu koruyan bir dişi ruhtur; Buna “ulus anası” da denir. Ruhların ikinci zümresine teşkil eden Tanrılar “Kara nemeler”, yani kötü ruhlardır. Bunların başkanı Altaylılarca Erlik, Yakutlarca Arsan

⁴²² Abdülkadir İnan, **Tarihte ve Bugün Şamanizm Materyaller ve Araştırmalar**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 7. Dizi, 8. Baskı, Ankara 2015, s. 37.

⁴²³ Abdülkadir İnan, **Tarihte ve Bugün Şamanizm Materyaller ve Araştırmalar**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 7. Dizi, 8. Baskı, Ankara 2015, s. 37-38.

⁴²⁴ Abdülkadir İnan, **Tarihte ve Bugün Şamanizm Materyaller ve Araştırmalar**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 7. Dizi, 8. Baskı, Ankara 2015, s. 39.

Dohay'dır.⁴²⁵ Altaylıların akidesine göre “almıs” bir ruh-u şerirdir. “Erlik”in avamından ve hademelerindendir⁴²⁶. Albastı olarak da bilinmektedir ve hamilelere, lohusalara dadandığı, onları rahatsız ettiği, korkuttuğu hatta zaman zaman hasta ettiğine inanılmaktadır. Bu Anadolu'da hala varlığını sürdüren bir inanıştır.

Bir medeniyet beşiği bilinen ağaç ve medeniyetin şartlarından sayılan ağaç sevgisi, Türk destanlarında geniş yer tutar. İnsanlığın yaratılışı hakkındaki Türk düşüncesine göre Tanrı, yeryüzündeki dokuz insan cinsini, bu insanlardan önce yarattığı dokuz dallı bir ağacın gövdesinde barındırmıştır. Önce yerden dokuz dallı ağacı yükseltmiş, sonra her dalın altında bugünkü insanlığın ilk atalarından birini yaratarak, bu dokuz insana ağaç gölgesinde barınmayı bir yaratılış bilgisi halinde vermiştir.⁴²⁷

Kamların davullarında güneş, ay, yıldız, şimşek resimleri yanında kayın ağacı resmi de bulunur. Bir Sagay kamı, davulundaki iki kayın ağacı resmini şöyle izah ediyor: Biz Ülgen atamızdan ilk türediğimiz (zaman) Umay anamızla beraber bu iki kayın (ağacı) yere indi. Kamın bu izahından anlaşıldığına göre, kayın ağacı koruyucu ve merhametli ana-tanrı Umay ile beraber Ülgen tarafından yere indirilmiştir. Altaylıların dualarında daima “bay kayın” zikrolunur. Yakutlar kara çam ağacını da koyarlar. Çocuğu olmayan Yakut kadının kara çam ağacına gelir, beyaz et derisini ağacın altına serer ve ağacın karşısında dua eder.⁴²⁸

Hun Destanı'nda, Oğuz Han'ın Gök, Dağ, Deniz isimli küçük oğullarını doğuran kadın göl ortasındaki mukaddes bir ağacın kovuğunda yaratılmıştı.⁴²⁹

(...)

Oğuz'un göğün kızı ile evlenmesi

Oğuz Kağan bir yerde, Tanrıya yalvarırken:

Karanlık bastı birden, bir ışık düştü gökten!

Öyle bir ışık indi, parlak aydan, güneşten!

Oğuz Kağan yürüdü, yakınına ışığın,

Oturduğunu gördü, ortasında bir kızın!

⁴²⁵ Abdülkadir İnan, **Tarihte ve Bugün Şamanizm Materyaller ve Araştırmalar**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 7. Dizi, 8. Baskı, Ankara 2015, s. 39.

⁴²⁶ Abdülkadir İnan, **Tarihte ve Bugün Şamanizm Materyaller ve Araştırmalar**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 7. Dizi, 8. Baskı, Ankara 2015, s. 170.

⁴²⁷ Nihat Sami Banarlı, **Resimli Türk Edebiyatı Tarihi**, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 2001, cilt: 1, s. 31.

⁴²⁸ Abdülkadir İnan, **Tarihte ve Bugün Şamanizm Materyaller ve Araştırmalar**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 7. Dizi, 8. Baskı, Ankara 2015, s. 64.

⁴²⁹ Nihat Sami Banarlı, **Resimli Türk Edebiyatı Tarihi**, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 2001, cilt: 1, s. 31.

*Bir ben vardı başında, ateş gibi ışığı,
Çok güzel bir kızdı bu, sanki Kutup yıldızı!
Öyle güzel bir kız ki, gülse gök güle durur!
Kız ağlamak istese, gök de ağlaya durur!
Oğuz kızı görünce, aklı gitti beyninden,
Kıza vuruldu birden, sevdi kızı gönlünden,
Kızla gerdeğe girdi, aldı dilediğinden.
Gebe kalmış idi kız, gün geceler dolunca,
Gözleri aydın oldu, üç oğlancuk doğunca.
Birinci oğlancuğa, Gün adını koydular.
İkinci oğlanaysa, Ay adını buldular.
Yıldız olsun üçüncü, diye memnun oldular!*

Oğuz'un yerin kızı ile evlenmesi

*Ava gitmişti bir gün, ormanda Oğuz Kağan,
Gölün ortasında bir, tek ağaç uzuyordu,
Ağacın koğuşunda, bir kız oturuyordu
Gözü gökten daha gök, bu bir Tanrı kızıydı,
Irmak dalgası gibi saçları dalgalıydı.
Bir inci idi dişi, ağzında hep parlayan,
Kim olsa şöyle derdi, yeryüzünde yaşayan:
“Ah! Ah! Biz ölüyoruz! Eyvah! Biz ölüyoruz!”
Der, bağırır dururdu!
Tıpkı tatlı süt gibi, acı kımız olurdu!
Oğuz kızı görünce, aklı başından gitti,
Nedense yüreğine, kordan bir ateş girdi.
Gönülden sevdi kızı, tutup aldı elinden,
Kızla gerdeğe girdi, aldı dilediğinden.
Birinci oğlancuğa, Gök adını koydular,
İkinci oğlanaysa, Dağ adını buldular,
Deniz olsun üçüncü, diye memnun oldular.
Oğuz bunu duyunca ilinden soy soylattı,*

*Toy yaptı, şölen verdi, çok büyük toy toylattı!*⁴³⁰

Destan metninde görüldüğü gibi Oğuz'un "Gök"ün ve "Yer" in kızları ile evlenmesi, eski Türk inanışlarını da özetler niteliktedir. Oğuz'un evlendiği kadınların kozmik alemle ilgili olması, normal insanlar olarak tasvir edilmeyişi, yüce Türk soyunun türeyişi ve Gök Tanrı'nın hediyesi olarak görülen olağanüstü Türk kadınının cesur, yiğit Türk erkeğini dünyaya getirip yetiştirmesi bakımından büyük önem taşımaktadır.

Hakim olan İl velayeti ammeyi (kamu otoritesini) haiz olmak için mukaddes olmak lazım gelir. Mukaddes olmak için de ya bir totemin ya bir ilahın sülalesinden gelmesi şarttır. İlah, kadınlara ya bir nur sütunu yahut bir hayvan ve bazen de bir insan suretinde tecelli eder. Bunların birisinden gebe kalan bir kadın ilahzadeler (Tanrıoğulları) doğurur. Bunlardan türeyen bir İl hâkimiyeti, velayeti ammeyi (kamu otoritesini) haiz addolunur. Gördüğümüz menkıbeler de nur sütununun totemlerin, semavi kızların mevcudiyetini gösteriyor ki bütün Türk menkıbelere İlhanlık dininin cürsumelerini (köklerini) haizdir. Her budunun, her ilin kendini mukaddes tanıması ve diğer zümrelere müreccah (üstün) görmesi tabiidir. Zaten budun ve il devrelerinde de izdivaç cemiyetin dahilindedir (içindedir). Bir fert kendisine yalnız kendi budununun yahut ilinin kızlarını küfüv (denk) olarak görebilir. Bütün bu vakıalar cemiyetin ilahi bir menşeden (kökenden) gelmesi itikadıyla (inancıyla) izah olunabilir.⁴³¹

Görüldüğü gibi eski Türklerde inanç sistemlerin de kadın yüceltilip, üstün görülmüştür. Hiçbir zaman kadın erkekten aşağı görülmemiştir. İnanç sistemi de kadının ya eşit ya da erkeğe göre daha üstün görülmesine olanak sağlamıştır.

3.4.3. Kutsallık ve Olağanüstülükte Kadın

Türk Destanları'ndan hayal ve masal unsurları çıkarıldığında geriye o devirlerin tarihi kalır böylece destanlarda milli ve sanatsal yönler belirir. Bu özelliklerinden biri ışıktır. Destanların büyük kahramanları; bu kahramanlara kadınlık ve kutsal Türk çocuklarına annelik yapan kadınlar, çoğu kere ilahi bir ışıktan doğarlar. Oğuz Kağan Destanı'nın baş kahramanı Oğuz dünyaya geldiği zaman onun yüzü gök yani aydınlık idi. Oğuz'un Kün, Ay, Yıldız adlı büyük oğullarını doğuran ilk karısı, ortalığı karanlık bastığı zaman gökten inen bir ışıktan peyda olmuştu. Uygur Destanları'nda Uygurlara baş seçilen

⁴³⁰ W.Bang-G.R. Rahmeti, **Oğuz Kağan Destanı**, Örgün Yayınevi, İstanbul-Ekim 2015, s. 93-94.

⁴³¹ Ziya Gökalp, **Türk Medeniyeti Tarihi**, Ötüken Yayınları, Hazırlayan: Ali Duymaz, 2. Baskı, İstanbul-Kasım 2015, s. 116.

Bögü (Bugu) Han, diğer dört kardeşi ile birlikte Tolga ve Selenge ırmakları arasında bir ağaç üzerine düşen semavi bir ışıktan yaratılmıştır. Uygur Kağanlığı zamanında kabul edilen Maniheizm'in de temel Tanrısı iyilik, yani ışık Tanrısıdır. Çünkü Bögü Han'ın rüyalarına giren kız bir nur gibidir. Bütün bu ışık motifleri bize eski Türk inanış ve düşüncesinde ışığın önemli bir unsur olduğunu göstermektedir.⁴³² Ağaç sevgisi de Türk destanlarında geniş bir yer tutar. Eski Türk inanışına göre Tanrı insan cinslerini bir ağacın dokuz dalında barındırmış ve her daldan bugünkü insanlığın bir atası türemiştir. Ayrıca Oğuz Kağan'ın Gök (Kök), Dağ (Tag), Deniz (Tengiz) adlı oğullarını doğuran kadın bir göl ortasındaki kutlu bir ağaç kovuğunda ortaya çıkmıştı. Oğuz'un akınları sırasında dul kalan bir kadın, çocuğunu ağaç kovuğunun içinde doğurdu ve ona "içi boş ağaç" manasına gelen Kıpçak ismini verdiler.⁴³³ Türk Destanları'nda kutsal bir yere sahip olan birçok olağanüstü özellikle karşımıza çıkan kadın eski Türkler için yüce bir maneviyata ve değere sahiptir. Bunu birçok destan metninde de çeşitli biçimlerde görmekteyiz.

Oğuz Kağan'ın ilk karısı ışıktan, ikinci karısı ağaçtan meydana gelen kutlu varlıklardı. Bunlar Oğuz'a altı tane çocuk doğurdular ve onlardan da Türk Oğuz boyları türediler. Kök Türk Efsanesi'nde kadın kutlu bir kurt idi. Ona Börü (Aşina) adı verilmiş; Uygur hükümdarı Bögü'nün rüyasına ise ışık halinde mukaddes bir kadın girmişti. Dolayısıyla Türk toplumunda kadın bazen aile reisi ama her zaman evin direği, erkeğin yoldaşı, Türk çocuklarının sütü temiz anasıdır. Türk toplumunda aile birliğini ananın, kadının sağlaması sebebiyle o ilahi bir varlık olarak da görülmüştür.⁴³⁴

Menkıbelerin izahkar rolüne gelince, bunu özellikle İlhanlık dininde hakim olan ilin hakimiyetinin izahında görüyoruz. Dokuz Oğuzların, Oğuzların ve Göktürklerin ilahi ve kutsi bir mahiyeti haiz bir kudretten ürediklerine inanılmaktadır. Hakim olan İl, velayeti ammeyi (kamu otoritesini) haiz olmak için mukaddes olmak lazım gelir. Mukaddes olmak için de ya bir totemin ya bir ilahın sülalesinden gelmesi şarttır. İlah, kadınlara ya bir nur sütünü yahut bir hayvan ve bazen de bir insan suretinde tecelli eder. Bunların birisinden gebe kalan bir kadın, ilah-zedeler (Tanrıoğulları) doğurur. Bunlardan türeyen bir il hakimiyeti velayeti ammeyi haiz addolunur. Bögü Han ve Oğuz Han menkıbelerinde nur sütununun, semavi kızların mevcudiyeti gösteriyor ki bütün Türk menkıbeleri İlhanlık dininin cürsumelerini (köklerini) haizdir. Her budunun, her ilin kendini mukaddes tanıması

⁴³² Saadettin Gömeç, **Türk Kültürünün Ana Hatları**, Akçağ Yayınları, 1. Baskı, Ankara 2006, s. 170-171.

⁴³³ Saadettin Gömeç, **Türk Kültürünün Ana Hatları**, Akçağ Yayınları, 1. Baskı, Ankara 2006, s. 171.

⁴³⁴ Saadettin Gömeç ; "Türk Kültürünün Ana Hatları ", Akçağ Yayınları, 1. Baskı, Ankara 2006, s.172-173.

ve diğ er zümrelere müreccah (üstün) görm esi tabiidir. Bütün bu vakıalar cemiyetin ilahi bir menş eden gelmesi itikadıyla izah olunabilir.⁴³⁵

Oğuz'un göğün kızı ile evlenmesi

*Oğuz Kağan bir yerde, Tanrı 'ya yalvarırken:
Karanlık bastı birden, bir ışık düştü gökten!
Öyle bir ışık indi, parlak aydan, güneşten!
Oğuz Kağan yürüdü, yakınına ışığın,
Oturduğunu gördü, ortasında bir kızın!
Bir ben vardı başında, ateş gibi ışığı,
Çok güzel bir kızdı bu, sanki Kutup yıldızı!
Öyle güzel bir kız ki, gülse gök güle durur!
Kız ağlamak istese, gök de ağlaya durur!
Oğuz kızı görünce, akli gitti beyninden,
Kıza vuruldu birden, sevdi kızı gönlünden,
Kızla gerdeğe girdi, aldı dilediğ inden.
Gebe kalmış idi kız, gün geceler dolunca,
Gözleri aydın oldu, üç oğlancuk doğunca.
Birinci oğlancuğa, Gün adını koydular.
İkinci oğlanaysa, Ay adını buldular.
Yıldız olsun üçüncü, diye memnun oldular!*

Oğuz'un yerin kızı ile evlenmesi

*Ava gitmişti bir gün, ormanda Oğuz Kağan,
Gölün ortasında bir, tek ağaç uzuyordu,
Ağacın koğuşunda, bir kız oturuyordu
Gözü gökten daha gök, bu bir Tanrı kızıydı,
Irmak dalgası gibi saçları dalgalıydı.
Bir inci idi dişi, ağzında hep parlayan,
Kim olsa şöyle derdi, yeryüzünde yaşayan:
“Ah! Ah! Biz ölüyoruz! Eyvah! Biz ölüyoruz!”
Der, bağırır dururdu!*

⁴³⁵ Ziya Gökalp ; “Türk Medeniyeti Tarihi” , Ötüken Yayınları, Hazırlayan: Ali Duymaz, 2. Basım, İstanbul Kasım 2015, s.116.

*Tıpkı tatlı süt gibi, acı kımız olurdu!
Oğuz kızı görünce, akli başından gitti,
Nedense yüreğine, kordan bir ateş girdi.
Gönülden sevdi kızı, tutup aldı elinden,
Kızla gerdeğe girdi, aldı dilediğinden.
Birinci oğlancuğa, Gök adını koydular,
İkinci oğlanaysa, Dağ adını buldular,
Deniz olsun üçüncü, diye memnun oldular.
Oğuz bunu duyunca ilinden soy soylattı,
Toy yaptı, şölen verdi, çok büyük toy toylattı!⁴³⁶*

Destan metninde de görüldüğü gibi Oğuz'un karşısına çıkan kadınların hepsi birer ilahi hediyeler gibi olması, olağanüstü bir biçimde meydana çıkmaları, hepsinin kozmik alem ile alakalı olması olağanüstü özelliklerdeki kadını ve ondan türeyen yüce soyu göstermektedir. Kadınların olağanüstü bir biçimde meydana çıkmalarının yanında dışsal özellikleri ile de olağanüstü etkileyici varlıklar olarak tasvir edilmesi dikkat çekmektedir.

Işık, destanlara semavi aydınlık veren, dini-bedî bir destan unsurudur. Destanların büyük kahramanları; bu kahramanlara kadınlık ve mukaddes Türk çocuklarına annelik yapan kadınlar, çok kere ilahi bir ışıktan doğarlar: Yaradılış Destanı'nda, Tanrı'ya yaratma ilhamı veren Ak Ana, ışıklı hatta ışıktan bir kadın hayalidir. Tanrı Kayra Han'ın kendisi için yarattığı, on yedinci gök katı bir ışık âlemidir. Oğuz'un, Gün, Ay, Yıldız adlı büyük oğullarını doğuran ilk karısı ortalığı karanlık bastığı zaman, gökten bu karanlığı yararak inen mavi bir ışıktan doğmuştu.⁴³⁷ Uygurlar devrinde kabul edilen Maniheizm dininin esas Tanrısı da bir iyilik ve ışık Tanrısıdır. Bu dinin Türklere kabul ettiren Bugu Han'ın rüyalarına giren "ışık şeklindeki" kız, aynı dinin meşhur "nur ve ışık bakiresi"dir.⁴³⁸ İslamiyet'ten önceki dönemde kadın birçok olağanüstü özelliği ile karşımıza çıkmaktadır. Bu da kadına verilen değeri, ona atfedilen yüceliği göstermektedir.

(...) Daha hiçbir şey yokken Tanrı Kayra Han'la uçsuz bucaksız su vardı. Kayra Han'dan başka gören, sudan başka görünen yoktu. Ay, yıldızlar, gök ve toprak yaratılmamıştı. Bütün Tanrıların en büyüğü varlıkların başlangıcı, insanoğullarının en büyüğü, varlıkların başlangıcı, insanoğullarının da ilk atası, Tanrı Kayra Han'ın da bu

⁴³⁶ W.Bang-G.R. Rahmeti, **Oğuz Kağan Destanı**, Örgün Yayınevi, İstanbul-Ekim 2015, s. 93-94.

⁴³⁷ Nihat Sami Banarlı, **Resimli Türk Edebiyatı Tarihi**, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 2001, cilt: 1, s. 30.

⁴³⁸ Nihat Sami Banarlı, **Resimli Türk Edebiyatı Tarihi**, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 2001, cilt:1, s. 31.

sade sudan âlemde canı sıkılıyordu. O, yalnızlık içinde düşünürken suda bir dalga belirdi. (Akine) Ak Ana (denilen bir kadın hayali görünerek) Tanrı'ya "yarat!" dedi, yine suya gömüldü.

Bunun üzerine Kayra Han, kendine benzer bir varlık yaratarak "Kişi" adını koydu. Kayra Han'la kişi, sonsuz suyun semasında iki siyah kaz gibi, rahatça uçmaya koyuldular. Fakat Kişi bundan memnun olmadı. Hayatında değişiklik aradı. İlk olarak kendisini yaratandan daha yüksekte uçmaya kalktı. Onun bu duygusunu sezen Tanrı Kişi'den uçuş gücünü aldı. Kişi suya yuvarlandı. Boğulmak üzereyken yaptığına pişman olaraktan Tanrı'dan imdat diledi.

Tanrı "yüksel!" emrini verdi. Kişi suyun derinliğinden çıktı ve Tanrı'nın yine suyun içinden yükselttiği bir yıldız oturarak batmaktan ve boğulmaktan kurtuldu.

Kişi, artık uçamaz diye Tanrı Kayra Han dünyayı yaratmayı düşündü. Kişiye suyun dibine dalıp bir avuç toprak çıkartmayı emretti. Fakat o bu toprağı çıkarırken kötülük düşündü: Toprağın bir kısmını ağzına saklayarak ileride kendisine bir dünya yaratmayı tasarladı. Avucunda toprağı su yüzüne serpince Tanrı Kayra toprağı "büyü!" emrini verdi. Bu toprak dünya oldu fakat büyü emrini alınca kişinin ağzındaki toprak da büyümeye başladı o kadar büyüdü ki Tanrı "tükür!" buyurmasaydı kişi boğulacaktı.

Kayra Han'ın tasarladığı dünya önce dümdüz topraktı. Fakat kişinin ağzından dökülen ıslak toprak dünyaya fırlayarak yeryüzünü bataklıklar ve tepeciklerle örttü. Buna çok kızan Tanrı, Kişi'yi kendi ışık aleminden kovdu ve ona şeytan: Erlig adını verdi. Sonra yerden dokuz dal bir ağaç bitirerek her dalın altında ayrı bir adam yarattı. Bunlar dünyadaki dokuz insan cinsinin ataları oldular.

Toprağın yeni insanları güzel ve iyidiler. Erlig onları kıskandı. Kayra Han'ın onları kendisine vermesini istedi. Tanrı razı olmadı. Fakat şeytan onları kötülüğe sürükleyerek kendine çekmeyi biliyordu. Kayra Han, şeytana kapılan insanların bu akılsızlığına kızarak onları kendi hallerine bıraktı. Erlig'i yeniden lanetleyerek toprak altındaki karanlıklar dünyasının üçüncü katına sürdü. Kendisi için de göğün on yedinci katında bir nur alemleri yaratarak oraya çekildi. İnsanları büsbütün başı boş bırakmamak için de onlara doğru yolu gösterecek bir melek gönderdi.

Erlig Tanrı Kayra Han'ın semasını görünce o da kendisi için bir gök yaratmak istedi ve (birçok yalvarışlarla) Tanrı'dan bu izni aldı. Erlig'in tebaası, yani kandırdığı

fena ruhlar, gökle yer arasındaki yeni dünyada Kayra Han'ın dünyasındaki insanlardan daha iyi (daha serbest) yaşıyorlardı. Bu durum Kayra Han'ın canını sıktı. Erliğ'in canını sıkmak için oraya kahraman Mandişere'yi gönderdi. O kuvvetli mızrağıyla vurarak korkunç gök gürültüleri arasında bu dünyayı paramparça etti.

Parçalanan bu dünya aynı gürültülerle, Erliğ ve insanlar için yaratılan ilk dünyanın üzerine yıkıldı. İri dünya parçaları yeryüzünün biçimini bütün bütün bozdular. Eski düz dünya, şimdi yüksek dağlar, derin boğazlar, balta girmez ormanlarla dolmuştu. Kayra Han, Erliğ'i dünyanın en alt katına sürdü. Orada ne güneş, ne ay ne de yıldız ışığı vardı. Tanrı Erliğ'e dünyanın sonuna kadar orada oturmayı emretti.

Tanrı Kayra Han, şimdi, on yedinci kat gökten kâinatı idare etmektedir. Diğer gök katlarından yedinci katta Gün Ana altıncı katta Ay Ata oturmaktadır.⁴³⁹

Tanrı'nın yaratma ilhamını dahi bir kadından alması eski Türk kültüründe kadının ne kadar yüceltildiğini göstermektedir.

Yaradılış Destanı'nda, Tanrıya yaratma ilhamı veren Ak Ana, ışıklı hatta ışıktan bir kadın hayalidir. Tanrı Kayra Han'ın kendisi için yarattığı on yedinci gök katı bir ışık alemidir.⁴⁴⁰ Eski Türkler din, tabiat ve hayvanlar alemi ile yakından ilgili idi. Oğuz'un annesi Ay Kağan adını taşır. Oğuz'un evlendiği ilk kız da kozmik alemle ilgilidir. Oğuz bir yerde Tanrı'ya yalvarırken karanlık basar. Gökten bir gök ışık iner. Bu ışık güneşten ve aydan daha parlaktır. Oğuz oraya yürüyünce o ışığın içinde çok güzel bir kız görür. Bu kızın başında ateşli ve kırmızı, kutup yıldızı gibi bir ışık vardır. Oğuz bu kızdaki doğan çocuklarına Gün, Ay, Yıldız adlarını koyar. İkinci kız bir göl ortasında bir ağaç içinde gözükür⁴⁴¹ bütün olağanüstülükler açık bir şekilde Gök Tanrı'ya bağlanmaktadır ve tıpkı diğer kahramanlık destanlarında olduğu gibi, her olağanüstülüğün bünyesinde derin bir anlam vardır. Oğuz Kağan'ı gökten inen ışık içinde ve bir ağaç kovuğunda yer alan tanrısal kadınlarla evlenmesi ilk bakışta bütünüyle fantastik ya da olağanüstü bir durum gibi ortaya çıkmaktadır fakat Oğuz onlar vasıtasıyla Tanrı "kutunu" kazanmış ve bunun sonucunda ülkeyi yönetmek, yeni fetihler yaparak Tanrı nizamını yani töreyi yaymak için harekete geçmiştir. Türk toplumunun Han ya da Beylerinin Tanrı tarafından cennetten

⁴³⁹ Nihat Sami Banarlı, **Resimli Türk Edebiyatı Tarihi**, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 2001, cilt: 1, s. 12.

⁴⁴⁰ Nihat Sami Banarlı, **Resimli Türk Edebiyatı Tarihi**, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 2001, cilt: 1, s. 30.

⁴⁴¹ Saim Sakaoğlu-Ali Duymaz, **İslam Öncesi Türk Destanları**, Ötüken Yayınları, 10. Baskı, İstanbul-Mart 2015, s. 96.

gönderildiğine dair inancı, onları evlenecekleri kadınların da bizzat Tanrı tarafından gönderildiğine dair inancın ortaya çıkmasına neden olmuştur.⁴⁴²

Oğuz Kağan'ın evlendiği kadın tipleri başka yapı ve kişiliklerde fakat doğaüstü özelliklere ve kutsi niteliklere sahip olarak diğer Türk Destanları'nda da görülür. Gök Türk Destanları'nda, boyları kurtuluşa götüren Alp kişiler, Gök Börü soyundan gelen kadınlardan doğmuştur. Uygur Destanı'ndaki kadınlar ilahi bir niteliğe sahiptirler. Dede Korkut Destanları'ndaki kadınlar üstün kişiliklere sahip Alp'larla boy ölçüşür hatta zaman zaman onları yenecek kadar güçlü çıkarlar, bu tip kadınlar destanlarda tesadüfi olarak yer almış değildir. Türk'ün budun üstünlüğü ve acuna buyruk olma ülküsünü kişiliklerinde yaşatan Alp'ların hayat arkadaşı ve onlara insani vasıfların üzerinde kişilik veren anaların aynı ülküyü ve hayat anlayışını yaşatacak veya devam ettirecek güçler olmaları Türk geleneğinin icabı olarak destanlarda işlenmiş ve yaşatılmıştır.⁴⁴³

Uygurların Türeyiş Destanı'nda da kadının olağanüstülüğü ile ilgili dikkat çeken özellikler görülmektedir:

Bir gün bu iki ağacın arasına gökten bir ışık indi. Arkasından yanındaki dağlar yavaş yavaş büyümeye başladı. Bu vaziyeti gören halk hayretler içinde kalmıştı. Uygurlar büyük bir saygı ile oraya doğru ilerlediler. Tam yanaştıkları sırada çok tatlı müzik nameleri duydular. Her gece buraya bir ışık inmeye ve ışığın etrafında otuz defa şimşek çakmaya başladı. Başka bir gün de, aynı yerde ayrı ayrı kurulmuş beş tane çadır gördüler. Bunların her birisinde birer tane çocuk oturuyordu. Her çocuğun karşısında da onları doyurmaya yetecek kadar içi süt dolu emzikler asılıydı. Çadırın zemini gümüşle kaplıydı. Bütün beyler ve halk bu garip şeyi görmek amacıyla oraya koşup, gelmişlerdi. Bu müthiş olaya şahit olduklarında, saygı ile diz çöküp selam verdiler. Biraz sonra da çocukları alarak dışarı çıktılar. Onları besleyip, büyütmeleri için süt annelere verdiler. Her zaman onlara saygılı davrandılar ve çeşitli ikramlarda bulundular. Çocuklar artık süt emmeyi bırakıp konuşmaya başladıklarında, Uygurlara anne ve babalarını sordular onlar da iki ağacı gösterdiler. Halk çocukları da alıp ağacın yanına gitti. Çocuklar ağaçları görünce tıpkı evlatların ana babalarına gösterdikleri hürmette bulundular. Ağaçların karşısında diz vurup, yeri öptüler. Bunun üzerine ağaçlar da dile gelip; “Güzel huy ve iyi özelliklerle

⁴⁴² Saim Sakaoğlu-Ali Duymaz, **İslam Öncesi Türk Destanları**, Ötüken Yayınları, 10. Baskı, İstanbul-Mart 2015, s. 162.

⁴⁴³ Ali Öztürk, **Çağların İçinden Türk Destanları**, Pozitif Yayınları, İstanbul, s. 43-44.

donanmış çocuklar böyle olur ve ana babalarına saygı gösterir. Ömrünüz uzun adınız ünlü ve şöhretiniz devamlı olsun.” dediler.

O bölgede bulunan herkes bu çocuklara hükümdar oğullarıymış gibi davrandılar. Çocukların doğduğu yerden şehre dönülünce bir gün her birine ad koydular. En büyüğünün ismi Sungur Tigin, ikincisinin Kotur Tigin, üçüncüsünün Tükel Tigin, dördüncüsünün Or Tigin, beşincisinin adı da Böğü Tigin oldu.

Çocukların doğumundaki ilahi durumu görenler bunlardan birinin hükümdar seçilmesi gerektiğini savundular. Çünkü onlar Tanrı tarafından gönderilmiş olmalıydılar. Bu çocuklar arasında Böğü Tigin gerek yüz güzelliği, boyu, bosu ve gerekse sabrı, iradesi, ileri görüşlülüğüyle diğerlerinden daha farklıydı. Ayrıca bütün milletlerin dillerini ve yazılarını da biliyordu. Halk, onun han seçilmesini kararlaştırdı ve büyük bir törenden sonra hükümdarlık tahtına oturdu. O ülkesini adaletle yönetti, zulüm sayfalarını kapattı. Bu yüzden etrafındaki adamların, maiyeti, ordusu, malı mülkü gittikçe çoğaldı. Tanrı, ona bütün dinleri bilen üç karga yollamıştı. Nerede önemli bir şey olsa bu kargalar oraya gider, işin nasıl olup bittiğini gözlerler, ondan sonra da Han’a haber verirlerdi.

Böğü Kağan bir gece sarayında uyurken, pencereden bir kız hayali belirdi ve bu durum onu uyandırdı. Ama bundan korkan Böğü Kagan kızı görmezlikten geldi. Kendisini uykudaymış gibi gösterdi. İkinci gece kız yine geldi. Sabah olunca müşavirine danıştı. Üçüncü gece tekrar görününce, adamın öğüdüne uyararak kızı alıp Ak Tag’a gitti. Bu dağda sabaha kadar kızla kaldı ve onunla konuştu. Bu buluşma ve konuşmalar yedi sene altı ay ve yirmi iki gün her gece böyle sürdü. Ayrılacakları gün kız ona şöyle dedi: “Doğu’dan Batı’ya kadar bütün dünya senin bayrağın altına girecek. İşlerini sıkı tut ve iyi çalış. Ayrıca dostlarının değerini bil.”⁴⁴⁴

Gökten ilahi bir ışık ile ağaç içinde olağanüstü bir biçimde dünyaya gelen çocukların, nasıl da yüce, güzellikte ve karakterde üstün, saygılı, sağduyulu, başarılı yiğitler olarak varlıklarını ve soyun, devletin devamını sağladıkları görülmektedir. Kutsal addedilen bu çocuklar, kutsal bir şekilde dünyaya geldiklerinden olağanüstü bir ilgi ve sevgiye de mazhar olmuşlardır. Destanda karşımıza kutlu ağaç tasavvurunda çıkan ulu bir anadır, ilahi bir varlıktır, kadının olağanüstülüğüdür. Böğü Han’ın rüyalarında karşısına çıkan ona yol gösteren ilham veren kız da yine olağanüstü yüce bir kadın timsalidir.

⁴⁴⁴ Saadettin Gömeç, **Türk Destanlarına Giriş**, Akçağ Yayınları, Ankara 2009, s. 231-232-233-234.

Uygur Destanı'nda görülen iki ağaç arasında nur inmesi ile dokuz ay sonra beş çocuğun varlığı görülür. Oğuz Kağan Destanı'nda Oğuz ikinci karısını gölün ortasında meydana gelmiş bir adada bulunan ağacın kovuğuna inen ışık içinde bulur. İlk başta Ülgen atamızdan ürettiğimiz zaman iki kayın ağacına Umay Ana ile birlikte (gökten) inmişti, deniyor.⁴⁴⁵

Destanlardan da gördüğümüz gibi ağaç motifi eski Türklerde kutsal ulu bir ana gibi görülmektedir.

Eski Türkler, “kut”u gökten inen bir nur sütunu bir altın ışık suretinde tasavvur ederlerdi. Bu altın ışık hangi insana, hangi hayvana, hangi şeye temas ederse onu gebe bırakırdı.⁴⁴⁶ Uygurca Oğuz Kağan Destanı'na yansıyan Türk kozmogonisidir. Oğuz Kağan, gökten inen ışığın içindeki kızla evlenince üç oğlu olur; Bunlara Kün yani güneş, Ay ve Yıldız adları verilir. Göl ortasındaki ağaç kovuğunda bulunan kızla evlenince yine üç oğlu olur bunlara da Kök, Tag ve Tengiz adları verilir. Bu motifler, Türklerin, kâinatın yaratılışı hakkındaki ilk inanışların çok değişmiş olarak destana yansımalarıdır. Çocuklara verilen isimlerin bir tesadüf olamayacağı; ilk üçünün yıldızlar alemi, diğerlerinin yer yüzünü temsil ettiği hemen belli olmaktadır. Gerçekten de ilk çocuklar Güneş, Ay, Yıldız adını taşır ve bunlar yer yüzünün dışını, uzayı temsil eder. Üstelik bunların annesi gökten gelen mavi ışık içinden çıkmıştır. İkinci kadından doğan çocuklar Gök, Dağ ve Deniz adını taşır; bunlar da yer yüzünü temsil eder burada gök de yer yüzüne ait kabul edilmektedir. Bunların da annesi göl ortasındaki ağaç kovuğundan çıkmıştır. Bu sembollerden hareket edersek, Türklerin kâinatın yaratılışı hakkındaki ilk inanışlarını şöyle tespit edebiliriz: Önce güneş, ay ve yıldızların bulunduğu uzay yaratılmıştır. Bunda Gök Tanrı'nın rolü vardır (gökten inen ışıktan çıkan kız) daha sonra göğün, dağların ve denizlerin bulunduğu yer yüzü yaratılmıştır: Bunda da Yer-Su Tanrısı'nın rolü vardır (göl ortasındaki ağaç kovuğundan çıkan kız).⁴⁴⁷

Eski Türklerin yaratılış ile ilgili bu düşünce ve inanışları Uygurların Göç ve Türeyiş Destanları, Altayların Yaratılış Destanları'nda da görülmektedir. Bu destanlardaki motifler de benzer motiflerdir ve Türk kozmogonisi ile ilgili bilgiler vermektedir.

⁴⁴⁵ Ali Öztürk, **Çağların İçinden Türk Destanları**, Pozitif Yayınları, İstanbul, s. 102-103-104.

⁴⁴⁶ Ziya Gökalp, **Türk Medeniyeti Tarihi**, Ötüken Yayınları, Hazırlayan: Ali Duymaz, 2. Baskı, İstanbul-Kasım 2015, s. 93.

⁴⁴⁷ Saim Sakaoğlu, **İslamiyet Öncesi Türk Destanları**, Ötüken Yayınları, 10. Baskı, İstanbul-Mart 2015, s. 110-111.

“Oğuz Destanı dünya mitolojisinin en güzeli ve fikir bakımından da en kıymetlisidir.” Bu bir gerçektir. Oğuzlar, yani batı Türkleri, yerin ve göğün bütün kuvvetlerini ve unsurlarını toplayarak meydana gelmişlerdi. Türk milletini meydana getiren şeyler, yer (micro-cosmos) ve gök (macro-cosmos) ün hem kutsal hem de maddi varlıkları idiler. Oğuz Han bir insanoğludur. Kendisi bir erkek unsurdur. Yer ve Gök’ün kutsal ruhları ise dişidir. Gök Türklerde de insan erkek, kurt ise dişi idi. Gerçi Türk mitolojisinin ana prensipleri değişmiş değildi. Fakat daha büyük bir ilerleme ve hamle vardı. Burada kurt veya herhangi bir dişi hayvan ortadan kalkmış, onun yerine güzel bir kız oturmuştu. Oğuz Han avlanırken gökten güzel bir kız düşmüştü. Kız parlak bir nur ışığı içindeydi. Başında da kutup yıldızı gibi parlak bir şey vardı. Hale, yani Türkçede ağıl; göğün güneşin ve ışıklı dünyanın bir sembolüdür. Kızın başında parlayan şey de, yine destanın dediği gibi kutup yıldızına benzeyen bir yıldızdan başka bir şey değildi. Ateş, Gök ile ışıklı dünyanın ve nihayet güneşin bir sembolüdür. Gün, Ay ve Yıldız Hanlar bu kızdı doğuyor ve göğün üç unsuru bu suretle bu kızdı doğan çocuklarla tamamlanmış oluyordu. Bir adacığın ortasında bulunan bir ağaç kovuğunda ikinci karısını oturur görüyor. Bu kızdı artık diğeri gibi ne nurları ve ne de ışıkları vardır. Çünkü onu veren veya gönderen, eski Türklerin yer-su dedikleri kutsal ruhları idi. Destan yalnızca onun bir özelliğini sayıyor. O da gözlerinin gök oluşudur. Bu özellikle, yer-su Tanrılarında gelen kıza da sembolik bir ifade verilmiştir. Çünkü gök rengi tanrının bir sembolüdür. Bu kızdı Gök, Dağ ve Deniz Hanları doğurmuş ve dünyanın bütün kuvvetleri de bir araya gelmiş oluyordu⁴⁴⁸

İslamiyet öncesi tüm bu destanlarda görülen olağanüstülüklerin inanç, yaşam, hayat felsefesi anlamında ifadesi görülmektedir. Göç Destanı’nda da aynı motifler karşımıza çıkmaktadır ve bu motifler de benzer biçimlerde açıklanabilmektedir:

(...) Barçuk At Tigin bir “iduk-kut”tur. Turfandaki Uygur devletinin kağanlarına iduk kut derlerdi. Onların ataları da eski Uygurların yerlerine oturuyorlardı. (Uygurların bu eski yurtlarında) Kara-kurum adlı bir dağ vardı. Bu dağdan iki nehir çıkardı bunlardan birine Selenga diğesine de Tolga adı verilirdi. Bir gece bu iki nehir arasındaki bir ağaç üzerine kutsal bir ışık inmişti. Halk bu ışığı görünce hemen toplanmış ve bu ağacı beklemeye başlamıştı. Bu ışık indikten sonra ağaçta bir şişkinlik peyda olmuş ve ağacın gövdesi, tıpkı gebe kadınların karnı gibi şişmişti. Gökten ışık inmesi durmamış ve her akşam devamlı olarak ağacın üzerine inmeye başlamıştı. Dokuz ay on gün geçtikten sonra ağaçtaki bu şişkinlik çatladı ve ağaçtan tıpkı dünyadaki insanlar gibi beş çocuk doğdu. Bu

⁴⁴⁸ Bahaeddin Ögel, **Türk Mitolojisi**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2014, cilt: 1, s. 157-158.

*çocuklardan en küçüğünün adı Buğu Han idi. Kendisinin çok yüksek bir kişiliği vardı. Memleketini çok iyi idare ediyor ve ayrıca ziraat işleri ile de meşgul oluyordu. Bu suretle kendisi Uygurların Kağan'ı oldu. Kendisinden sonra gelen otuzdan fazla soyu da Uygurların başında kaldılar.*⁴⁴⁹

Destan metninden görüldüğü gibi bir gece iki nehir arasındaki bir ağaç üzerine gökten ilahi bir ışık inmektedir ve ağaçtan bir müddet sonra beş çocuk dünyaya gelmektedir. İlahi bir ışıkla, olağanüstü bir biçimde dünyaya gelen bu çocuklardan büyük başarılar ve üstün nitelikler beklenmektedir.

Uygur Destanı'nda Uygurlara hakan seçilen Bugu Han öteki dört kardeşiyle birlikte Tuğla ve Selengi ırmakları arasında bir ağaç veya toprak üstüne inen semavi bir ışıktan yaratılmıştı. Işık, destanlara semavi aydınlık veren, dini-bedî bir destan unsurudur. Destanların büyük kahramanları; bu kahramanlara kadınlık ve mukaddes Türk çocuklarına annelik yapan kadınlar çok kere ilahi bir ışıktan doğarlar.⁴⁵⁰

Eski Türk Destanları'nda ağaç motifi de yine olağanüstü özellikleri ve kutsallığı ile güzel Türk soyunun devamını sürdüren yüce Türk kadınıni sembolize etmektedir.

İnsanlığın yaradılışı hakkındaki Türk düşüncesine göre Tanrı yeryüzündeki dokuz insan cinsini bu insanlardan önce yarattığı dokuz dallı bir ağacın gölgesinde barındırmıştır. Önce yerden dokuz dallı ağacı yükseltmiş, sonra her dalın altında bugün ki insanlığın ilk atalarından birini yaratarak, bu dokuz insanı ağaç gölgesinde barınmayı bir yaratılış bilgisi halinde vermiştir. Uygur hükümdarı ve Tanrı çocuğu Bugu Han, Tuğla ve Selengi ırmakları arasındaki mukaddes ağacın kovuğunda dört kardeşi ile bir arada doğmuştur. Bütün bu vakalardaki mukaddes anne ağaç motifi, İslamiyet'ten sonraki Türk Destanları'nda da yaşayacaktır. Bir medeniyet beşiği bilinen ağaç ve medeniliğin şartlarından sayılan ağaç sevgisi, Türk Destanları'nda geniş yer tutar.⁴⁵¹

Başka bir olağanüstü var oluş hikâyesi de Bozkurt Destanıdır. Bozkurt Destanı'nda dişi bir kurttan türeyiş anlatılmaktadır. Metin şu şekildedir:

(...) Yıllar geçti, Türk'ün evlatları dünyanın hakimi oldular. Akılları ve kudretleriyle evleri yönetip düzeni sağladılar. Türk milletinin yer yüzünde bu kadar sevilmesi bu ırkın üstünlükleri yüzünden dünyada bazı ayrıcalıklara sahip olması,

⁴⁴⁹ Ali Öztürk, **Çağların İçinden Türk Destanları**, Pozitif Yayınları, İstanbul, s. 356.

⁴⁵⁰ Nihat Sami Banarlı, **Resimli Türk Edebiyatı Tarihi**, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 2001, cilt: 1, s. 30.

⁴⁵¹ Nihat Sami Banarlı, **Resimli Türk Edebiyatı Tarihi**, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 2001, cilt: 1, s. 31.

çevredeki toplumların ve ülkelerin bazılarının ona düşman olmalarına sebep oldu. Bu sıralarda onları İllig Kagan yönetiyordu. Kendi soydaşları arasında da çekemeyenler vardı. Çinliler ve Moğolların (Kıtan) başını çektikleri halklar, içlerine dokuz Oğuz, Kırgız gibi Türk boylarını da alarak harekete geçtiler. Türk milletinin bu düşmanları aralarında gizli planlar yaparak; onu bir gün tuzağa düşürerek büyük bir bozguna uğrattılar. Bu korkunç baskıdan bir çocuk haricinde kimse kurtulamamıştı. Düşman askerleri bu çocuğu öldürmemişler, fakat kol ve bacaklarını keserek bir bataklığa atmışlardı.

Yer yüzünde olup biten bu işleri Tanrı makamından seyrediyordu. Kendi yaratmış olduğu, bu kutlu ırkın yok olmasına razı olmadı. Onun için bu çocuğun yanına bir dişi kurt gönderdi. Bu dişi börü çocuğa et ve yiyecek getiriyordu. Bunlarla beslenen çocuk ölümden kurtuldu. Biraz büyüyen bu çocuk kurtla birleşti ve kurt ondan gebe kaldı. Etrafta kurt gibi yaşayan bir çocuğun olduğunu duyanlar onu öldürmeye geldikleri zaman kurt Tanrı'dan gelen buyruğu dinleyerek; çocukla birlikte yaşadıkları gölün kuzeyinde bulunan bir dağa kaçtı. Bu dağın içerisinde çok büyük bir mağara vardı. Börü çocuğa yol göstererek mağaranın içerisine girdi. Ortasında otları, ağaçları, nehirleri ve gölleri olan bir ova bulunuyordu. Bu ovanın genişliği onlarca kilometre kare idi. O kadar güzel bir yerdi ki Tanrı bu Türk çocuğunu adeta cennetin bir eşi olan bu yeri özellikle getirmişti. Onun burada çoğalmasını güçlenmesini ve yeniden kendi adaletini uygulamasını istiyordu. Börü burada on erkek çocuk doğurdu. Bu on çocuk büyüyünce dağı bin bir güçlkle geçip on tane kız kaçıarak buraya getirdiler ve orada çoğaldılar. Bunlardan birisi kendisine börü (Aşina/A-shih-na) soy adını alarak çadırının önüne kurt başlı bir sancak astı. O diğer kardeşlerinden yetenekliydi. Börülülerinin soyundan gelenlerin hepsinin farklı hünerleri vardı daha sonra bu Börü adlı genç hepsinin başı oldu.⁴⁵²

Eski Türklerde mitolojik bir unsur olan “kurt”un dişi cinsiyette olduğu bilinmektedir. Bozkurt Destanı da bu durumu doğrulamaktadır. Soyu kurtaran Tanrı tarafından kutlu bir ırk olarak gönderilen bu yüce milletin devamını sağlayan bu dişi kurt olmaktadır. Bu dişi kurt Türk ırkını koruyan, kollayan, ırkın devamını sağlayan, ırkı besleyen, büyüten “kurt” nezdinde ulu, yüce bir Türk kadını, Türk anası olduğu düşünülmektedir.

Türk milli geleneğinde hatırası yaşatılan “Gök Börü” tarihin akışı içinde kurtarıcı, yol gösterici cesaretin ve kişiliği yüceltmenin sembolü olarak görülüşü Totemizm

⁴⁵² Saadettin Gömeç, **Türk Destanlarına Giriş**, Akçağ Yayınları, Ankara 2009, s. 204-205-206.

devrinden kalma hatıraların devam edışıdır. Gök Börü'yü bugünkü yabani kurtla birleştirmek, onu maddi anlamda değerlendirmek tarih yapısından, Türklüğün çıkışını, Türk milletinin hayat anlayışını, tarih seyrini de anlamamak demektir. Bu inceleme de görüldüğü gibi Türk milletinin istiklal ve mücadele hareketinin sembolü olan Gök Börü tarih gerçeğine de aksetmiştir. Bu sebeple, gerek tarih gerçeğinde, gerekse millet geleneğinde kutsiyeti yaşatılan Gök Börü motifi, milli şuurun istiklale yönelik sembolü olmuştur.⁴⁵³ Gök Börü, yani “Gök Kurt” büyük hükümdarların kudretini göstermek için kullanılan bir sıfat idi.⁴⁵⁴

“Elbette fiziki manada bir insanlar hayvanın birleşmesi mümkün değildir. Ancak buradaki dişi kurtun bizce başka bir fonksiyonu vardır.” der Saadettin Gömeç: “O halde Türk ırkını besleyip büyüten ve de koruyan kahraman bir Türk anası ya da kadınıdır. Belki de Kök Türk Yazıtları'nda geçen Umay'ın bizatihi kendisidir.” Umay'ın eski Türk dininin bir meleği veya Türk tarihinde kahraman bir kadın olabileceğini ortaya koymuştuk.⁴⁵⁵ Demiştir. Dolayısıyla kurt ile Türk milleti arasında ciddi bir özdeşleşme görülmektedir. Ondan türediğine inanmanın yanında sosyal bir inanç anlamında da büyük önem verilmiştir, sonsuz bir saygı duyulmuştur.

Olağanüstülük özeliğinden kadına dair son detay ve olumsuz, kötü bir ruh olarak karşımıza çıkan Al-Bastı (Al-Karısı, Al Anası) gibi adlarla karşılaştığımız doğaüstü bir yaratıktır. Al-Bastı doğaüstü bir kadın yaratık olarak tasvir edilir. Özellikle lohusa kadınlara musallat olur, onlar da lohusa sıtması çıkarır ve hastaların ölümüne sebep olabilir, bu hastalık çoğunlukla al-bastı ifadesiyle “Al'ın eziyeti” anlamında kullanılır. Al-Bastı atları da izler. Geceleri onları şafak açana kadar binmek üzere ahırlarından çaldığına inanılır. Bulunulan ortamda erkelerin olması, kilerde demir eşya saklanması ve kırmızı içeceklerin içilmesi, lohusa kadınların Al-Bastı'nın kötülüklerine karşı korunmak için özellikle korundukları araçlardır. Al-Bastı'nın tüfek sesinden de korkup kaçtığına inanılır; silah atışı lohusa kadınının eziyet çektiği fark edildiğinde yapılır.⁴⁵⁶ Al-Bastı olağanüstü özellikler de karşımıza çıkan habis bir ruhtur.

⁴⁵³ Ali Öztürk, **Çağların İçinden Türk Destanları**, Pozitif Yayınları, İstanbul, s. 89.

⁴⁵⁴ Bahaeddin Ögel, **Türk Mitolojisi**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2014, cilt: 1, s. 54.

⁴⁵⁵ Saadettin Gömeç, “Umay Meselesi”, **Türk Kültürü**, sayı: 38, Ankara 1989.

⁴⁵⁶ Pertev Naili Boratav, **Türk Mitolojisi**, Bilge Su Yayınları, Çev.: Recep Özbay, Ankara 2012, s. 32-33.

3.4.4. Bilge Tipi Kadın

Yazılı Türk edebiyatının ürünleri ve destan türleri incelendiğinde, Türk toplumunun bilge kişilere özel bir değer verdiği anlaşılır. Orta Çağ'da Batı aleminde zorbalıkla şekillenen toplum düzenine karşı, Türk toplumunda toplum düzenini bilginin ışığı altında şekillendirdiği görülür. Kutadgu Bilig'de savunulan dünya görüşü, Göktürk Yazıtları'nda bilge kişilerin sağladığı başarıların değeri, bunu açıkça ifade etmektedir.⁴⁵⁷ Gerçek hayatta bu değer ölçüsü, muhakkak ki destanlarda da kendini gösterecektir. Destanlar teşekkül bakımından, geniş zaman içinde meydana gelen siyasi dalgalanmaları içine almaktadır. Bu bakımdan Türk düşüncesinin izlerini taşıyacakları da bir gerçektir. Genellikle bir bütünlük gösteren Oğuz Kağan Destanı'nda, Uygur Türeyiş Destanı'nda, Manas Destanı'nda, Dede Korkut Destanı'nda bilgiye verilen değer, bilge kişilerin şahsında yaşatılmıştır.⁴⁵⁸

Uygurlar'ın Türeyiş Destanı metninde:

(...) Böğü Kağan bir gece sarayında uyurken, pencereden bir kız hayali belirdi ve bu durum onu uyandırdı. Ama bundan korkan Böğü Kagan kızı görmezlikten geldi. Kendisini uykudaymış gibi gösterdi. İkinci gece kız yine geldi. Sabah olunca müşavirine danıştı. Üçüncü gece tekrar görününce, adamın öğüdüne uyarak kızı alıp Ak Tag'a gitti. Bu dağda sabaha kadar kızla kaldı ve onunla konuştu. Bu buluşma ve konuşmalar yedi sene altı ay ve yirmi iki gün her gece böyle sürdü. Ayrılacakları gün kız ona şöyle dedi: "Doğu'dan Batı'ya kadar bütün dünya senin bayrağın altına girecek. İşlerini sıkı tut ve iyi çalış. Ayrıca dostlarının değerini bil."

Böğü Kağan ordusunu topladı ve onlardan seçtiği üç yüz bin kişiyi Sungur Tigin'in komutasına verdi. Ona Kırgız ve Moğol topraklarına akın düzenlemesini emretti. Yüz bin askeri de Kotur Tigin'in komutasında görevlendirdi ve onu da akın için Tangut tarafına yolladı. Tükel Tigin'i Tibet cenahında vazifelendirip kendisi de üç yüz askerin başında Çin'e yöneldi. Diğer kardeşi Or Tigin başkentte, tahtın olduğu yerde bıraktı. Sefere çıkan orduların hepsi zaferler kazanarak geri döndüler. Getirdikleri ganimetlerin haddi hesabı yoktu. Dört bir yandan adamlar bulundu. Onların yardımıyla Orkun kıyısında, Ordu Balık adında bir başkent inşa ettirdi. Doğudaki bütün ülkeler Uygurların buyruğu altına girdi.⁴⁵⁹

⁴⁵⁷ Hüseyin Namık Orkun, **Eski Türk Yazıtları**, I. Bilge Tonyukuk Yazıtı, İstanbul 1936.

⁴⁵⁸ Ali Öztürk, **Çağların İçinden Türk Destanları**, Pozitif Yayınları, İstanbul, s. 67.

⁴⁵⁹ Saadettin Gömeç, **Türk Destanlarına Giriş**, Akçağ Yayınları, Ankara 2009, s. 233-234.

Görüldüğü gibi kadın ön görüşü bilgeliği ile yönetebilme ve başarı kazanabilme gücünü göstermiştir. Burada kadın olağanüstü, ilahi bir şekilde görünmesine karşın gerçekte eski Türk kadınının bilgeliğini sembolize etmektedir. Destanlarda kadın yeri geldiğinde kocasına, çocuğuna akıl vererek onları karşılaşılabilecekleri sorunlardan korumaya çalışmaktadır. Kadın öngörülü, bilge karakteri ile dikkate değer sözler söyleyerek, planlar yaparak yeri gelir düşmanlarının oyunlarını bozar, yeri gelir eşlerine ya da çocuklarına akıl hocaları olmuşlardır. Çoğu zaman da kahramanları perde arkasından yönetmişlerdir. Türk destancılık anlayışında kadınlar aktif bir şekilde her anlamda kendilerini göstermişler ve en az erkekler kadar hünerlerini, bilgilerini, öngörülerini, kahramanlıklarını sergilemişlerdir.

Bozkır Türk devletinde asıl ve belki en mühim mesele ilin bütünlüğünü korumak için zaruri kanun mevzuatının halkın hürriyet temayülü ile ahenk içinde tutulmasını sağlamaktır. Bu son derece güç bir işti. Töre sınırlamaları ile şahıs hak ve topluluk menfaatlerinin çatışmasını önleyerek sosyal düzeni yürütebilmek, yüksek idare kabiliyeti isteyen bir husustu. Devlet başkanının cesareti ve askeri bakımından yeterliliği yanında tedbirli, ihtiyatlı ve ileri görüşlü, yani eski deyimle “hakîm” (bilge) olması da gerekiyordu. Eski Türkçenin köklü kelimelerinden olan “bilge” sözü “siyaset ve idarede hakîm” tabirinin karşılığıdır. Türk ilinde başarıya ulaşan Türk hükümdar, devlet adamı ve hatuna “bilge” sıfatının verilmesi, “bilgelik”in Türk idarecilerinden istenen başlıca şart olduğunu gösterir. Türklerin uzun tarihi tecrübelerle kazandıkları siyasi terbiye sayesinde, yabancı ülkelerdeki sosyal ve iktisadi güçlükleri yenerek kitleleri memnun edici siyasi teşkilatlar kurmaya muvaffak olmalarının sırrı, Türk bozkır siyaset anlayışındaki bu “bilgelik” kavramında aranmalıdır.⁴⁶⁰

Eski Türklerde birçok konuda olduğu gibi “bilgelik” ile de ilgili kadın erkek arasında herhangi bir cinsiyet ayrımı yapılmamaktadır. Bilgelik sıfatı da birçok sıfat gibi hem erkek hem de kadın için kullanılmaktadır, eski Türklerde “kahramanlık”ın dahi kadınlara sıfat olabildiği düşünüldüğünde bu çok normal bir durum olmaktadır.

Kağanlar’ın yanı sıra her zaman bir bilge kişi “danışman” görevinde bulunmuştur. Bunlar belli özelliklerde birbirine çok benzerler, bilhassa kendilerinde ilahi bir sezgi vardır, uzun ömürlüdürler, devlet düzeninin gelişmesinde büyük etkileri olur.⁴⁶¹ “Dinlemez görünümünün umursamazlığı içinde, ince söz uyarıları ile bilinçli dikkat inceliklerini

⁴⁶⁰ İbrahim Kafesoğlu, **Türk Milli Kültürü**, Ötüken Yayınları, 39. Baskı, İstanbul-Ekim 2015, s. 284.

⁴⁶¹ Ali Öztürk, **Çağların İçinden Türk Destanları**, Pozitif Yayınları, İstanbul, s. 70.

ortaya koyarlardı. Gençliğini savaş alanlarında yıpratmış yaşlı kişiler, yaptıkları ile övünmezlerdi. Görevini genç kuşaklara aktarmanın mutluluğu gözlerinde ışıltıydı. Konuk ağırlamayı severlerdi. Sunduklarından daha ötesini gönülleri dilerdi. Öylesine elleri açıktı. Esirgemenin gizli pintiliği uslarından geçmezdi. Süslü çadırlarında her şey göze güzel görünürdü. Konuklarının beğendiklerini armağan edebilmek öylesine sevindirici bir olaydı onlar için... Tok gözlü konuklarının direnmelerine karşı koyarak, armağanlarını onları uğurlarken sunmaya çalışırlardı. Armağanı veren ve alanın gözlerinde aynı ışık yansımalarının pırıltısı görülürdü. Alan daha güzelini verebilme olanağı bulunduğu için mutlu sayardı kendini. Yaşam böylesine ince ve güzeldi o günlerde.” der Orhan Ural.⁴⁶² Tüm bu tanımlar, betimlemeler eski Türklerde bilgeliğe dair ayrıntılar olmaktadır ve bu noktada da cinsiyet belirtmek gerekmemektedir. Tüm bu açıklamalar eski Türklerde hem kadın hem de erkek için eşit oranlarda kullanılabilir.

Oğuz Han Muz-Tag’ı geçtikten sonra, “duvarı altından, pencereleri gümüşten ve çatısı da demirden” ev görmüştü. Evin anahtarı olmadığı için o evi açıp orada oturması için bir beyine emir vererek ilerlemişti. Yakut mitolojisinde de böyle “demirden yapılmış evlere” rastlanır. Bu evleri yaptıran kimseler genel olarak kadınlardır. Evlerini yaptırmak için diyar diyar gezerler ve kendilerine göre bir demirci bulurlar.⁴⁶³ Kadınların ne kadar ön görülü, güçlü, cesur, kararlı oldukları görülmektedir. Tüm bu sıfatlar da bilgelikte buluşmaktadır:

“Tanrı Ülgen” in üç tane kızı varmış. Bunlar da ateşi bulmak için çalışıyorlarmış. Bir gün Tanrı dışarı çıkmış, Tanrı’nın sakalı da çok uzunmuş, yürürken sakalına basıp sendeleyivermiş. Kızlar bunu görünce gülmeye ve Tanrı ile alay etmeye başlamışlar. Bunun üzerine Tanrı çok kızmış ve kızların yüzlerine bile bakmayarak onları bırakıp gitmiş. Tanrının kızdığını gören kızlar üzülmişler ama Tanrı ne yapıyor ve bizim için neler söylüyor diye kapının deliğinden dinlemeyi de ihmal etmemişler. Bu sırada Tanrı kızmış ve kendi kendine söyleniyormuş: “Tanrı Ülgen’in üç kızı benimle alay ettiler ama ben onlardan çok daha akıllıyım. Onlar da akıl mı var! Ateşi bulmak için sert bir taşla sert bir demir bulmalı ki, birbirini vursunlar da ateş çıkarsınlar. Kızlar bunu duyunca koşmuşlar sert bir taşla demir bulmuşlar ve birbirine vurarak ateşi icat etmişler...”⁴⁶⁴

⁴⁶² Orhan Ural, **Üç Destan**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1972, s. 20.

⁴⁶³ Bahaeddin Ögel, **Türk Mitolojisi**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2014, cilt: 1, s. 77.

⁴⁶⁴ Bahaeddin Ögel, **Türk Mitolojisi**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2014, cilt: 1, s. 61.

Eski Türklerde böyle bilgelik gerektiren, öngörü gerektiren eylemlerin, buluşların kadınlar tarafından tezahür ettirilmesi de dikkate değer bir durumdur. Eski Türklerde bu durum kadınların bilgeliğine dikkat çekmektedir. Yenilikler, öngörü, bilgece buluşlar eski Türklerde daha çok kadından beklenir hareketler olmuştur.

BÖLÜM IV

SONUÇ

Kadınlar farklı yaratılış özellikleri sebebiyle, buna özellikle doğurganlığı diyebiliriz, yaşamın kaynağı gibi görülmüşler, her dönemde ilgi odağı olmuşlardır fakat dönemden, döneme; kültürden kültüre kadının toplum içerisindeki yeri, önemi, saygınlığı farklılık göstermiştir. Kadınlar bazı toplumlarda yüceltilmiş, baş tacı edilmiş; bazı toplumlarda ise hor görülüp aşağılanmıştır. Eski Türkler kadınların yüceltilip baş tacı edildiği, saygı gördüğü erkek ile her alanda eşit kabul edildiği bir kültür zeminine, yaşam şekline ve inanç sistemine sahiplerdi.

Tez konumuz dolayısıyla kadını İslamiyet'ten önceki dönem Türklerin yaşayış biçimlerinde destanlardan da faydalanarak her yönleri ile ele almaya çalıştık. İslami döneme kadarki süreçte kadının çocukluktan anneliğe, akraba ilişkilerine, ailedeki yerine, her türlü sosyal hayatta, ekonomik ve siyasi yapılarda, inanç hayatındaki yerini, konumunu ve toplum tarafından algılanışını değerlendirmeye çalıştık.

Eski Türklerde kadına çok özel bir yer ve değer atfedilmiştir. Hakanlar dahil hemen hemen her işlerinde hatuna danışıp fikrini almayı bir düstur haline getirmişlerdir. Eski Türklerde kadınlar erkeklerden utanıp çekinmeyen, erkeklerle ava giden, at binen, savaşan kahraman kadınlar ve kızlardır. Kadın daima kahramanın yanında ve ona destektir. Her işte kadın ile erkek beraber omuz omuzadır. Eski Türklerde kadın erkek ayrımı yapılmaz, kadın erkeğin her durumda tamamlayıcısı olarak kabul edilir. Kadın olmadan bir iş yapılmaz bir karar verilmezdi. Çünkü eski Türklerde kadının sosyal statüsü çok yüksektir. Hatta eski Türklerde kadın kutsal sayılmış; kadının horlanması, aşağı görülmesi, kadına saygısızlık edilmesi mümkün olmamıştır. Eski Türklerle ilgili tarihi kaynaklara ve destan metinlerine bakıldığında da bu durum görülmektedir. Destanlarda kadın her zaman erkeğin yanında her anlamda erkeğe güç, destek ve ilham kaynağı olmuştur.

İslamiyet'ten önceki dönem Türklerde kadın iki temel özelliğe sahipti: Analık ve kahramanlık. Güzelliği ve yiğitliği ile de tanınan Türk kadınının bir diğer önemli özelliği ahlaki temizliğidir. Her alanda erkekle omuz omuza olan kadın ahlaki anlamda da kendini yüce bir yere koymayı başarmıştır.

Asya steplerinin zorlu iklim koşulları, yaptıkları bitmek bilmez savaşlar, göçebe yaşam tarzını zorunlu kılmıştır. Bu yaşam şekli de kahramanlık ruhunu beraberinde

getirmiştir. Alp tipini oluşturan bu şartlar erkek kadar kadını da eğitmiş ve dirayetli kılmıştır. Her anlamda fedakâr, cefakâr, namuslu, karakterli, güçlü, sadık kadın tipi tüm bu özelliklerinin yanı sıra akıncı bir kahramandır. Göçebe hayatın tüm zor şartlarına uyum sağlayabilen kadın silah kullanır, at biner, savaflara katılır, devleti yönetir, elçileri kabul eder. Tüm bunların yanında güzelliği ve zarafeti, giyim kuşamı ile de çağdaşı tüm milletlerin dikkatini çekerdi. Akı, öngörüsü, cesareti, anlayışı, hoşgörüsü ile erkeğe yoldaş olurdu.

Eski Türklerde destan türü ürünlerde de gördüğümüz kadarıyla kadın erkeğe savaş zamanında da destek olurken; eşi öldükten sonra da savafla devam ederdi. Eşine gösterdiği desteği oğluna gösterirdi, ideal anne olurdu. Eşine ve oğluna akıl, nasihatler vererek onları dışarıdan gelebilecek olumsuzluklara karşı korur ve bilgeliğini ortaya koyardı. Eski Türklerde kadın aklın ve bilgeliğin sembolü olarak ön plana çıkardı. Bununla birlikte, eski Türklerde genellikle tek eşliliğe dayalı evlilik söz konusuydu. Kadın birçok mevzuda olduğu gibi velayet, mülkiyet hukuku alanlarında da erkek ile eşit haklara sahipti. Türkler kutsal gördükleri ve önem verdikleri haklara “ana hakkı” demişler ve bunu Tanrı hakkı ile eşdeğer kabul etmişlerdir. Orta Asya devletlerinde kadınlar önemli haklara, yetkilere sahiptiler. Eski Türklerde kadınlar kendilerine düşen her türlü görevi büyük bir vakar ve haysiyetle yerine getirmişlerdir. Hatta büyük siyasi antlaşmalara dahi eşlerinin yerine imza atabilmişlerdir. Çünkü kadın eski Türklerde her alanda erkeğe eşit, erkeğin tamamlayıcısı olarak görülmüştür.

Tezimizde kadın tipini her alanda inceleyerek; sosyal hayatta, iktisadi hayatta, siyasi ve idari hayatta, dini ahlaki ve felsefi hayatta, tüm detayları ile ortaya koyduğumuz özelliklerden yola çıkarak şu sonuca çok rahat ulaşabiliriz ki kadın kendisine hak ettiği değer ve imkânlar verildiği takdirde her koşulda gücünü, başarısını, kahramanlığını, güzel ahlakını, ince zevkini, her konudaki beceri ve azmini en iyi şekilde ortaya koyabilmiştir. Her türlü zorluğun üstesinden kolaylıkla gelmeyi başarabilmiştir. Tüm bunların yanında giyim, süslenme gibi konularda da dikkatleri üzerine çekmiş hatta moda öncülükleri başlatabilmiş, çağdaşı milletleri kendisine hayran bırakabilmiştir. Akı, öngörüsü, bilgeliği, devlet yönetimindeki başarısı, aile ilişkilerindeki saygısı, iffeti gibi birçok noktada eski Türk kadını kendini göstermiş ve kendisine herkesi hayran etmiştir. En önemlisi de eski Türklerde kadın mükemmel analığı, eşliği ve üstün, eşi benzeri görülmemiş kahramanlığı ile adını tarihe yazdırmıştır.

KAYNAKLAR

- ABADAN, Unat Nermin, Toplumsal Değişme ve Türk Kadını, **Türk Toplumunda Kadın**, Araştırma Eğitim Ekin Yayınları ve Türk Sosyal Bilimler Derneği, Ankara 1982.
- AHMETBEYOĞLU, Ali, **Avrupa Hun İmparatorluğu**, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu , Türk Tarih Kurumu Yayınları, 7. Dizi, S. 195, Ankara 2001.
- AKYÜZ, J., “Osmanlı Kadınlarının Hukuksal Haklarını Kullanımı Hakkında Bazı Değerlendirmeler”, **Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, S. 6, Ankara 2007.
- ALPTEKİN, Ali Berat, **Halk Bilimi Araştırmaları**, Akçağ Yayınları, 1. Basım, Ankara 2011.
- ALTHEİM, F., **Atilla et les Huns**, Paris 1952.
- ARAZ, Nezihe, Umay GÜNAY, Nail TAN, Kamil TOYGAR, Enis ÖKSÜZ, Bilge SAYIDOĞLU, “21. Yüzyılın Eşiğinde Örf ve Adetlerimiz”, **Türk Töresi**, S. 23. İstanbul 1994.
- ARİSTOTALES, **Poetics**.
- ARSAL, Sadri Maksudi, Eski Türklerin Hususi Hukuku, **Türkler**, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, C. 3.
- ATSIZ, Nihal, **Türk Tarihinde Makaleler**, İstanbul 1966.
- BANARLI, Nihat Sami, **Resimli Türk Edebiyatı Tarihi I**, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 2001.
- BANG, W.-G. R. ARAT, **Oğuz Kağan Destanı**, Örgün Yayınevi, İstanbul, Ekim 2015.
- BARTHOLD, W., **Orta Asya Türk Tarihi Hakkında Dersler**, İstanbul 1927.
- BAYAT, Fuzuli, **Oğuz Kağan Destanı Üzerine Yeni Düşünceler**, C. 3, Ankara 2002.
- BORATAV, Pertev Naili, **Türk Mitolojisi**, Bilge Su Yayınları, Çev.: Recep Özbay, Ankara 2012.
- BOWRA, C.M., **From Virgil to Milton**, London 1945.
- BOZKURT, Gülnihal, “Cumhuriyet Öncesi ve Sonrasında Türk Kadınının Hukuki Durumu”, **Kastamonu'da İlk Kadın Mitingi'nin 75. Yıldönümü Uluslararası Sempozyumu**, Kastamonu 10-11 Aralık 1994, Ankara 1996.
- ÇANDARLIOĞLU, Gülçin, **İslam Öncesi Türk Tarihi ve Kültürü**, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul 2003.

ÇANDARLIOĞLU, Gülçin, **Uygur Devletleri Tarihi ve Kültürü (Çin Kaynakları ve Uygur Kitabelerine Göre)**, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul 2003.

Dede Korkut Hikayeleri, Hamle Basın Yayın, İstanbul 1996.

ERDOĞAN, Ayşe, “Türk Kadını ve Edebiyat”, **Kastamonu'da İlk Kadın Mitingi'nin 75. Yıldönümü Uluslararası Sempozyumu**, Kastamonu 10-11 Aralık 1994, Ankara 1996.

ERGİN, Muharrem, **Dede Korkut Kitabı**, İstanbul 1969.

ERGİN, Muharrem, **Oğuz Kağan Destanı**, İstanbul 1970.

ERGİN, Muharrem, **Orhun Abideleri**, İstanbul 2015.

ERKUL, Ali, Eski Türklerde Evlenme Gelenekleri, **Türkler**, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, C. 3.

ERKUL, Ali, Eski Türklerde Evlenme Gelenekleri, **Türkler**, Yeni Türkiye Yayınları, C. 3, Ankara 2002.

ERÖZ, Mehmet, Ali GÜLER, “Türk Ailesi”, Atatürk Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara 1998.

ERÖZ, Mehmet, “Evlenme ve Düğün Töreni ile İlgili Türk Gelenekleri”, **Aile Yazıları, Temel Kavramlar Yapı ve Tarihi Süreç**, Aile Araştırma Kurumu Başkanlığı Yayınları, C. 4, Ankara 1990.

ERÖZ, Mehmet, “Türk Ailesi”, **Aile Yazıları, Temel Kavramlar Yapı ve Tarihi Süreç**, Aile Araştırma Kurumu Başkanlığı Yayınları, C. 1, Ankara 1990.

GASTON, Richard, **Tarihte Kadın**.

GENÇ, Reşat, **Kaşgarlı Mahmud'a Göre 11. Yüzyılda Türk Dünyası**, Ankara Üniversitesi Basımevi, Türk Kültürü Araştırmaları Enstitüsü Yayınları; 147, Seri. 9, Sayı: A5.

GENÇ, Reşat, “Reşat Genç'in Açılış Konuşması”, **Kastamonu'da İlk Kadın Mitinginin 75. Yıldönümü Uluslararası Sempozyumu**, Kastamonu 10-11 Aralık 1994, Ankara 1996.

GÖKALP, Ziya, **Türk Medeniyeti Tarihi**, Ötüken Yayınları, İstanbul, Kasım 2015.

GÖKALP, Ziya, **Türk Ahlakı**, Sadeleştiren: Yalçın Toker, Toker Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 1992.

GÖKALP, Ziya, **Türk Ahlakı**, Toker Yayınları, İstanbul 2012.

- GÖKALP, Ziya, **Türk Medeniyeti Tarihi**, Hazırlayan: Kazım Yaşar Koprıman, Afşar İsmail Akın, Ziya Gökıalp Yayınları, İstanbul 1976.
- GÖKALP, Ziya, **Türk Medeniyeti Tarihi**, Kitaplar- Bütün Eserleri 1, Yayına Hazırlayan: M. Sabri Kos, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2007.
- GÖMEÇ, Saadettin, “Ergenekun”, **Orkun**, Sayı 79, İstanbul 2004.
- GÖMEÇ, Saadettin, “İslam Öncesi Türk Tarihinin Kaynakları Üzerine”, **Tarih Araştırmaları Dergisi**, Cilt 20, Sayı 31, Ankara 2000.
- GÖMEÇ, Saadettin, **Türk Destanlarına Giriş**, Akçağ Yayınları, Ankara 2009.
- GÖMEÇ, Saadettin, **Türk Kültürünün Ana Hatları**, Akçağ Yayınları, Ankara 2006.
- GÖMEÇ, Saadettin, **Türk Kültürünün Ana Hatları**, Akçağ Yayınları, Ankara 2007.
- GÖMEÇ, Saadettin, “Umay Meselesi”, **Türk Kültürü**, S: 38, Ankara 1989.
- GÖMEÇ, Saadettin, **Uygur Türklerinin Tarihi ve Kültürü**, Ankara 1997.
- GRAUD, Rene, **Göktürk İmparatorluğu**, Çeviri: E. Büyükelçi Metin Sirman, Yayına Hazırlayan: Kemal Ermetin-Antropolog: Günnur Yücekıal, Töre Yayınları, İstanbul 2007.
- GÜLER, Ali, “İlk Yazılı Türkçe Metinlerde Aile ve Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi”, **T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Yayınları**, No:71, Ankara 1992.
- GÜNAY, Umay, “İslami Dönemde Türk Toplumunda Kadının Yeri ve Önemi”, **Milli Folklor**, S.46, Ankara 2000.
- GÜNDÜZ, A., “Tarihi Süreç İçerisinde Türk Toplumunda ve Devletlerinde Kadının Yeri ve Önemi”, **The Journal of Academic Social Science Studies**, 5(5), 2000.
- HACİP, Yusuf Has, **Kutadgu Bilig**, Çev.: Reşit Rahmeti Arat, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları, 2. Dizi, 6. Baskı, Ankara 1994.
- HARMAN, Ömer Faruk, “Kadın”, **İslam Ansiklopedisi**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C. 24, İstanbul 2001.
- HEYET, Cevat, “Türklerin Tarih ve Kültürüne Bakış”, Hazırlayan: Melek Müderriszade, **T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları**, 1. Baskı, Ankara 1996.
- İBN BATUTA, **İbn Batuta Seyahatnamesinden Seçmeler**, Hazırlayan: İ. Parmaksızoğlu, Ankara 1981.
- İNAN, Abdulkadir, “Türk Destanları”, **Türk Dünyası El Kitabı**, Ankara 1976.

- İNAN, Abdülkadir, “Göçebe Türk Boylarında Evlatlık”, **DTCF Dergisi**, C. 6, S. 3, 1948.
- İNAN, Abdülkadir, **Tarihte ve Bugün Şamanizm Materyaller ve Araştırmalar**, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları, 7. Dizi, 4.Baskı, Ankara 1995.
- İNAN, Abdülkadir, **Tarihte ve Bugün Şamanizm Materyaller ve Araştırmalar**, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları, 8.Baskı, Ankara 2015.
- İNAN, Afet, “Kadın Hakları”, **Türkler**, Milli Eğitim Basımevi, C. 21, Ankara 1974.
- İZGİ, Özkan, **Çin Elçisi Wang Yen-Te'nin Seyahatnamesi**, Ankara 1989.
- KAFESOĞLU, İbrahim, **Türk Bozkır Kültürü**, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara 1987.
- KAFESOĞLU, İbrahim, **Türk Milli Kültürü**, Ötüken Yayınları, İstanbul, Ekim 2015.
- KALAFAT, Yaşar, **Doğu Anadolu'da Eski Türk İnançlarının İzleri**, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Kültür Merkezi Yayını, Genişletilmiş 2. Baskı, Ankara 1996.
- KAPLAN, Mehmet, “Oğuz-Kağan-Oğuz Han Destanı”, **Türkler**, C. 3, Ankara 2002.
- KARPAT, Kemal, “Ailede Devletçi ve Ferdietçi Görüş, Aile Yazıları, Temel Kavramlar Yapı ve Tarihi Süreç”, **Aile Araştırma Kurumu Başkanlığı Yayınları**, C. 1, Ankara 1990.
- KAYA, M., “Türk Halk Anlatılarında Kadın”, **Toplumbilim**, Sayı 15, 2002.
- KOCA, Salim, “Eski Türklerde Sosyal ve Ekonomik Hayat”, **Türkler**, Yeni Türkiye Yayınları, C. 3, Ankara 2002.
- KÖL TİĞİN YAZITI**, Doğu Tarafı, 10-11; Bilge Kagan Yazıtı, Doğu Tarafı, 10.
- KURNAZ, Cemal, **Eski Türk Edebiyatı**, Ankara 2002.
- MAHMUT, Kaşgarlı, **Divan-ü Lügat-it Türk**, Çev. Besim Atalay, C. 1, Ankara 1985.
- MAHMUT, Kaşgarlı, **Divan-ü Lügat-it Türk Tercümesi I-II**, Türk Dil Kurumu Yayınları: 522, Çev.: Besim Atalay, C. 2, Ankara 1985.
- MAHMUT, Kaşgarlı, **Divan-ü Lügat-it Türk Tercümesi IV**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Baskı: 3, Çev.: Besim Atalay, C. 4, Ankara 1992.
- NURİ, Celal, **Kadınlarımız**, Eski Yazı ve Osmanlıca'dan Aktaran: Özer Ozankaya, Türk Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1993.
- OĞUZ, Öcal (vd.), **Türk Halk Edebiyatı El Kitabı**, Grafiker Yayınları, 7. Baskı, Ankara 2010.

- ORKUN, H. Namık, **Eski Türk Yazıtları**, I. Bilge Tonyukuk Yazıtı, İstanbul 1936.
- ORKUN, Hüseyin Namık, “Oğuzlara Dair”, **Ülkü**, Ankara 1935.
- ÖGEL, Bahaeddin, **Türk Mitolojisi, Kaynakları ve Açıklamaları ile Destanlar**, C. 2, Ankara 2003.
- ÖGEL, Bahaeddin, **Dünden Bugüne Türk Kültürünün Gelişme Çağları**, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul 2001.
- ÖGEL, Bahaeddin, **Dünden Bugüne Türk Kültürünün Gelişme Çağları**, Türk Dünyası Araştırması Vakfı Yayınları, No: 46, 3. Baskı, İstanbul 1988.
- ÖGEL, Bahaeddin, **Türk Mitolojisi**, 2. Baskı, Ankara 1993.
- ÖGEL, Bahaeddin, **Türk Mitolojisi**, Ankara 1971.
- ÖGEL, Bahaeddin, **Türk Mitolojisi**, C. 1-2, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2014.
- ÖZCAN, H., “Anadolu Alevi Kültüründe Kadına Bakışın Temelleri”, **Uluslararası Asya ve Afrika Çalışmaları Kongresi**, Ankara, Eylül 2007.
- ÖZTÜRK, Ali, **Çağların İçinden Türk Destanları**, Pozitif Yayınları, İstanbul (ty).
- RADLOFF, W., **Sibirya’dan**, Çev. Prof. Dr. Ahmet Temir, C. 1, İstanbul 1954-1956.
- RAHMAN, Abdülkerim, **Uygur Folkloru**, Çev.: Soner Yalçın-Erkin Emet, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1996.
- REİCHL, Karl, **Türk Boylarının Destanları**, Çev. Metin Ekici, Ankara 2014.
- SAÇKESEN, A., “Er Tabıldı Destanında Kadın Tipler”, **Turkish Studies-International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic**, 2(3), 2007
- SAKAOĞLU, Saim, Ali DUYMAZ, **İslamiyet Öncesi Türk Destanları**, Ötüken Yayınları, 10. Baskı, İstanbul-Mart 2015.
- SEVİN, Nurettin, **On Üç Asırlık Türk Kıyafet Tarihine Bakış**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1990.
- SEVİNÇ, Necdet, “Eski Türklerde Kadın ve Aile Hukuku”, **Türk Dünyası Araştırması Dergisi**, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul 1980.
- ŞAHİN, Muhammet, **Türk Tarihi ve Kültürü**, Gündüz Eğitim ve Yayıncılık, Genişletilmiş 2. Baskı, Ankara 2004.
- ŞAHİNKAYA, Rezan, “Türk Aileleri Hangi Yönlerden Birbirine Farklılıklar Gösterirler”, Aile Yazıları, Temel Kavramlar Yapı ve Tarihi Süreç, **Aile Araştırma Kurumu Başkanlığı Yayınları**, C. 1, Ankara 1990.

TOGAN, Zeki Velidi, **Umumi Türk Tarihine Giriş**, İstanbul 1946.

TÜLÜCÜ, Süleyman, “Divan-ü Lugat-it Türk'te Kadın İçin Kullanılan Sözcükler”, **Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi**, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, S: 16, İstanbul 1982.

TÜMER, Günay, “İslamda Kadın”, **Kastamonu da İlk Kadın Mitinginin 75. Yıldönümü Uluslararası Sempozyumu**, Kastamonu 10-11 Aralık 1994.

TÜRKDOĞAN, Orhan, “Türk Ailesinin Genel Yapısı”, Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi, **T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Yayınları**, S. 96, Ankara 1992.

TÜRKÖNE, Mualla, **Eski Türk Toplumunun Cinsiyet Kültürü**, Ark Yayınevi, Ankara, Mart 1995.

URAL, Orhan, **Üç Destan**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1972.

ÜNAL, Tahsin, **Türk'ün Sosyo-Ekonomik Tarihi**, Yayına Hazırlayanlar: Ali Güler-Tahsin Ünal, Berikan Yayınları, Ankara 2007.

YILMAZ, A., “Türk Kültüründe Kadın”, **Milli Folklor**, S. 61, Ankara 2004.

YUVALI, Abdülkadir, “Türk Kültüründe Kadın ve Aile”, **Türk Ocağı**, S. 99, Mart 2009.

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Adı Soyadı : Ennur Bilecan
Doğum Yeri ve Tarihi : İstanbul 01.02.1982

Eğitim Durumu

Lisans Öğrenimi : Kocaeli Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı
Yüksek Lisans Öğrenimi : Bartın Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı
Bildiği Yabancı Diller : İngilizce
E-Posta Adresi : ennur__bilecan@hotmail.com